

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ВЕЛІНЕЦЬ ЮРІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 94(477.82)"194/199":622.33

ДИСЕРТАЦІЯ
ВУГІЛЬНА ПРОМИСЛОВІСТЬ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ 40-Х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Ю. І. Велінець

Науковий керівник: Баран Володимир Кіндратович, доктор історичних наук, професор.

Дисертація є ідентичною іншим примірникам дисертації

Голова спеціалізованої вченої ради ДФ 32.051.023

д. і. н., проф. _____ А. Г. Шваб

Луцьк – 2022

АНОТАЦІЯ

Велінець Ю. І. Вугільна промисловість у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2022.

Наявний сьогодні широкий доступ до архівних матеріалів радянського часу і залучення сучасної нової методології наукових досліджень дозволяють цілісно й об'єктивно проаналізувати радянську промислову політику, в тому числі у вугільній галузі, а також визначити особливості її розвитку у Волинській області. Враховуючи відсутність ґрунтовних наукових робіт з історії вугільної галузі Волинської області, запропонована дисертація є першим комплексним дослідженням з історії вугільної промисловості Волинської області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст.

Пошуки шляхів реструктуризації вугільних регіонів українською владою, змушують наново простежити і проаналізувати процес розвитку вугільного виробництва у Волинській області за радянського керівництва. Сьогодні вугільна галузь опинилася у скрутному становищі через недостатнє фінансування, скорочення виробництва вугілля, низьку технічну модернізацію гірничого обладнання, а шахти практично опинилися на межі остаточної ліквідації. Тому нині науковці мають змогу визначити передумови кризи й занепаду вугільної промисловості, до яких спричинила політика КПРС. Таким чином проблематика дисертації має актуальне значення для сучасної історичної науки. Недостатній рівень вивчення історії вугільної галузі України визначають новизну наукової роботи дослідника.

У дисертаційній роботі проаналізовано стан наукового вивчення вказаної проблеми. Виділено три групи історіографічних праць: радянську, вітчизняну й зарубіжну. В них дається загальна характеристика становлення вугільної галузі УРСР, її вагомість в структурі важкої промисловості СРСР, проте вони далеко не

повністю висвітлюють проблеми розвитку вугільних підприємств в межах Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Виконання поставлених завдань зумовили використання широкої бази джерел. У роботі використані архівні матеріали центральних архівів РФ й України, зокрема: Державного архіву Російської Федерації (отриманих автором за запитом), Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Значний масив архівної інформації взято із Державного архіву Волинської області, Державного підприємства «Львіввугілля» й Архівного відділу Червоноградської міської ради. В цілому у дисертації використано матеріали 262 справ, 48 описів, 34 фондів розміщених в семи архівах. Окрім архівних матеріалів, у роботі використано збірники документів і матеріалів, мемуари, щоденники, усні свідчення, фотоматеріали, статистичні відомості тощо.

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності, науковості та всебічності. З-поміж багатьох методів в роботі використовувалися загальнонаукові – аналізу й синтезу, типологізації, логічний, системно-структурний тощо та історичні – історико-хронологічний, порівняльний, кліометричний, ретроспективний, наукової евристики, критики джерел, методи історичного джерелознавства. Поєднання їх та комплексне використання дозволило зреалізувати сформульовані в роботі дослідницькі завдання і досягти поставленої мети.

Перед початком будівництва шахт на території західноукраїнських областей впродовж другої половини 40-х років ХХ ст. проводилися геологорозвідувальні роботи з пошуків кам'яного вугілля. Визначено, що радянські геологорозвідники керувалися геологічними дослідженнями та висновками російського геолога початку ХХ ст. М. Тетяєва (1882–1956 рр.) та польського геолога, професора Варшавського університету Я. Самсоновича (1888–1959 рр.). Охарактеризовано особливості системи управління геологорозвідувальними партіями (ГрП) та їх структуру. Серед них відзначилися Володимир-Волинська і Порицька ГрП, які віднайшли поклади кам'яного вугілля у Волинській області та визначили межі

Волинського родовища. У роботі зазначені умови роботи й повсякденного життя геологорозвідників.

Після виявлення вугільних покладів в 50-х роках ХХ ст. на території Іваничівського району Волинської області розпочалося активне будівництво вугільних шахт. Серед архівних матеріалів вдалося віднайти «Комплексний проект освоєння Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну» від 12 грудня 1951 р. Він передбачав будівництво 16-ти шахт й трьох шахтарських поселень в межах Волинського родовища вугілля. Проте згодом він зазнавав коригувань. В ході дослідження дослідником визначено причини змін проектів освоєння вугільного родовища. Серед них варто назвати недалекоглядну галузеву політику Міністерства вугільної промисловості СРСР, скорочення фінансування, низьке матеріально-технічне забезпечення, високу кадрову плинність, спричинену відсутністю житла та комфортабельних умов проживання, тощо. Враховуючи зазначені причини, на території Волинської області впродовж 1950–1963 рр. збудовано і введено в експлуатацію лише дев'ять шахт замість раніше запланованих 16-ти.

В 1954 р. розпочалася експлуатація вугільних підприємств Волині. На основі широкого кола джерел визначено, що промислове виробництво відбувалося за складних умов. Поступова переорієнтація паливного балансу СРСР із вугілля на нафту й газ спричинила скорочення дотацій на розвиток вугільної галузі. Це в свою чергу зумовило низьке технічне забезпечення вугільних підприємств, низький рівень видобутку вугілля, ускладнення підземних умов роботи, плинність кадрів тощо. Окрім того, розвиток вугільної галузі гальмували галузевий принцип управління, визначення розвитку галузі за п'ятирічними планами, а не на тривалу перспективу, зосередження на промисловому виробництві вугілля і байдужість до соціокультурного й побутового життя шахтарів. Це спричинило занепад вугільних підприємств та падіння престижу шахтарської праці.

У дисертації проаналізована кадрова політика СРСР щодо забезпечення галузі необхідною кількістю гірників. Простежені основні заходи радянського партійного керівництва задля зменшення плинності кадрів, а також визначено

основні категорії населення, серед яких здійснювався набір робітників для шахт. Охарактеризовано основні причини травматизму на вугільних підприємствах, зазначено прорахунки в організації техніки безпеки й охорони праці шахтарів.

Встановлено, що задля зменшення плинності шахтарських кадрів радянське керівництво в 50–80-х роках ХХ ст. застосовувало заохочувально-стимулюючі методи впливу на гірників, зокрема значні соціальні гарантії і пільги. Гірники отримували достатньо високу заробітну плату порівняно із робітниками інших галузей важкої промисловості. Окрім того, передбачалися тривалі відпустки, безкоштовне забезпечення вугіллям комунальних потреб шахтарів, безплатні або за низьку ціну путівки в санаторії і на курорти СРСР, пенсії при досягненні п'ятдесятирічного віку і при підземному стажі 20 років роботи, регресні виплати по відшкодуванню збитків здоров'ю тощо. З іншого боку, поступове скорочення дотацій, зрівняння шахтарської зарплати із заробітками робітників інших галузей промисловості, що не становили такої загрози життю, як підземні умови шахт, низький рівень забезпечення соціокультурних потреб шахтарів й економічна криза 1980-х років спричинили зниження престижності шахтарської професії.

Таке різке погіршення матеріальних, соціальних умов життя і праці шахтарів й падіння престижності професії зумовили розгортання масових страйків гірників 1989–1991 рр. . Визначено, що страйковий рух став проявом реальної громадської діяльності шахтарів, адже до цього їхня громадська активність знаходилася під тотальним контролем КПРС. Такі громадські структури, як товариські суди, організації з контролю промисловим виробництвом, раціоналізаторські бюро, народні дружини були формальним проявом громадської ініціативи, яка цілковито регулювалась партійним керівництвом. Становище змінилося із липневим страйком 1989 р., на якому прозвучали економічні вимоги гірників. Впродовж наступних страйків 1990–1991 рр. до економічних вимог додалися й політичні, включаючи вимогу незалежності України, децентралізації управління, багатопартійності в державі, власної банківської і грошової системи в Україні, національних Збройних сил тощо.

У дослідженні на основі усних свідчень й архівних матеріалів проаналізовано повсякденне життя шахтарів. Охарактеризовано харчування, одяг, способи відпочинку, культурну й спортивну діяльність гірників, їх хобі. Встановлено, що побутова сфера гірників відігравала важливу роль у їхньому житті, а наявність у ній соціально-побутових проблем порушувала згадженість із виробничою діяльністю на вугільних підприємствах. Попри високу зарплату, гірники не змогли отримати належних послуг. Низький рівень якості товарів, їх недостатня кількість, черговість на отримання автомобілів й квартир, залучення до роботи за рахунок особистого позаробочого часу спричиняли ускладнення повсякденності гірників. З'ясовано, що виробнича діяльність для радянського керівництва залишалася в пріоритеті, а соціокультурне життя робітника було, як і раніше, другорядним.

Розбудова вугільної індустрії у південно-західному регіоні Волині зумовило появу Нововолинського шахтарського регіону. У 1950 р. розпочато будівництво селища Нововолинське, яке згодом, у 1958 р. отримало статус міста обласного підпорядкування. На невеликій відстані від Нововолинська для двох віддалених шахт в 1953 р. було закладено робітниче селище – Жовтневе (з 2016 р. – смт. Благодатне). Задля забезпечення двох шахтарських поселень необхідним продовольством партійне керівництво змінило виробничий напрям колгоспного виробництва південно-західних районів Волині. Окрім зернового господарства і виробництва технічних культур, зокрема цукрових буряків і льону, додатково створювалася овочево-тваринницька зона. Визначено, що задля її утримування в належному стані до сільськогосподарських робіт залучалися фінансові і трудові ресурси вугільних підприємств. Проявлялося це у вигляді шефської діяльності, створенні підсобного й індивідуального господарства, колективних садів тощо. Однак це свідчило про низький рівень розвитку колгоспного виробництва та намагання партійного керівництва перекласти фінансові труднощі місцевих колгоспів на плечі шахт.

Історія вугільної галузі Волинської області в досліджуваній період характеризується складними процесами розвитку промислового виробництва, становлення й розвитку шахтарських поселень і вугільного регіону в цілому,

різносторонніми аспектами життя гірників тощо. Власне дослідження цих аспектів і процесів дадуть змогу здійснювати порівняння й аналогії у визначенні спільних і відмінних ознак соціально-економічної політики радянського керівництва у вугільній галузі УРСР і важкій індустрії СРСР в цілому. Систематизація й аналіз результатів наукової роботи в поєднанні із дослідженнями інших економічних сторін розвитку Волинської області у подальшому дозволять комплексно відтворити історію промисловості на території Волині.

Фактичний матеріал, основні положення і висновки наукової роботи можуть бути використані при вивченні курсів загальної та економічної історії України й Волині, економічної і фізичної географії України у вищих навчальних закладах; для створення узагальнюючих робіт з історії України, Волині, окремих міст і підприємств Волинської області у роботі місцевих органів державної влади і самоврядування, краєзнавчих та культурницьких організацій, засобів масової інформації для переосмислення історичних процесів та прогнозування подальшої долі вугільної галузі на Волині.

Ключові слова: вугільна промисловість, Волинська область, шахта, промислове виробництво, соціальне забезпечення, повсякденність, Нововолинськ, Жовтневе.

ABSTRACT

Velinets Yu.I. Coal industry in the Volyn region in the second half of the 40's – early 90's of the twentieth century. *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy in the field of knowledge 03 «Humanities» on a specialty 032 «History and archeology». Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2021.

Today's wide access to archival materials of the Soviet era and the involvement of modern new research methodology allow a holistic and objective analysis of Soviet industrial policy, including one in the coal industry, as well as to determine the features of its development in the Volyn region. Taking into account the lack of thorough research

on the history of the coal industry of Volyn region, the proposed dissertation is the first comprehensive study on the history of the coal industry of Volyn region in the second half of the 40's – early 90's of the twentieth century.

The search for ways to restructure the coal regions by the Ukrainian authorities forces them to re-trace and analyze the process of development of coal production in the Volyn region under Soviet leadership. Today, the coal industry is in a difficult position due to insufficient funding, reduced coal production, low technical modernization of mining equipment, and mines are almost on the verge of final liquidation. Therefore, scientists now have the opportunity to determine the preconditions for the crisis and the decline of the coal industry, which caused the policy of the CPSU. Thus, the dissertation is relevant for modern historical science. Insufficient level of study of the history of the coal industry of Ukraine determines the novelty of the researcher's scientific work.

The dissertation analyzes the state of scientific study of this problem. Three groups of historiographical works: Soviet, domestic and foreign are identified. They give a general description of the formation of the coal industry of the USSR, its importance in the structure of heavy industry of the USSR, but they do not fully cover the problems of development of coal enterprises within the Lviv-Volyn coal basin. Execution of the set tasks led to the use of a wide base of sources. Archival materials of the central archives of the Russian Federation and Ukraine are used in the work, in particular: the State Archives of the Russian Federation (obtained by the author upon request), the Central State Archive of Public Associations of Ukraine, the Central State Archive of Higher Authorities of Ukraine, the State Security Archives of Ukraine. A significant amount of archival information is taken from the State Archives of the Volyn region, the State Enterprise « Lvivvugillia» and the Archival Department of the Chervonohrad City Council. In total, the dissertation used materials from 262 cases, 48 descriptions, 34 funds placed in seven archives. In addition to archival materials, collections of documents and materials, memoirs, diaries, oral testimonies, photographs, statistics, etc. have been used.

The theoretical and methodological basis of the study is based on the principles of historicism, objectivity, systematization, scientificity and comprehensiveness. Among many methods used in the work, there have been used the general science methods -

analysis and synthesis, typology, logical, system-structural, etc. and historical ones – historical-chronological, comparative, cliometric, retrospective, scientific heuristics, criticism of sources, methods of historical source studies. Their combination and complex use allowed to realize the research tasks formulated in the work and to achieve the set goal.

Before the construction of mines in the western regions during the second half of the 40's of the twentieth century, geological exploration work was carried out to search for coal. It is determined that Soviet geologists were guided by geological research and conclusions of the Russian geologist of the early twentieth century M. Tetyaev (1882–1956) and the Polish geologist, professor of the University of Warsaw J. Samsonovich (1888–1959). The peculiarities of the management system of exploration crews (EC) and their structure are described. Among them the Volodymyr-Volynsk and Porytsk EC, which found deposits of coal in the Volyn region and defined the boundaries of Volyn deposit, were marked. The working conditions and daily life of geologists are specified in the work.

After the discovery of coal deposits in the 50s of the twentieth century. Active construction of coal mines began on the territory of Ivanychi district of Volyn region. Among the archival materials we found the «Comprehensive project for the development of the Lviv-Volyn coal basin» of December 12, 1951. It provided for the construction of 16 mines and three mining settlements within the Volyn coal deposit. However, it was subsequently adjusted. During the study, the researcher identified the reasons for changes in coal mining projects. Among them it is necessary to name the short-sighted sectoral policy of the Ministry of Coal Industry of the USSR, reduced funding, low logistics, high staff turnover caused by lack of housing and comfortable living conditions, and so on. Taking into account these reasons, during 1950–1963 only nine mines instead of the previously planned 16 were built and put into operation in the Volyn region.

In 1954 the operation of coal enterprises in Volyn began. Based on a wide range of sources, it was determined that industrial production took place under difficult conditions. The gradual reorientation of the USSR's fuel balance from coal to oil and gas

led to a reduction in subsidies for the development of the coal industry. This, in turn, led to low technical support of coal enterprises, low level of coal production, difficult underground working conditions, staff turnover and so on. In addition, the development of the coal industry was hampered by the sectoral principle of management, determining the development of the industry according to five-year plans rather than long-term, focusing on industrial coal production and indifference to the socio-cultural and domestic life of miners. This led to the decline of coal enterprises and the decline of the prestige of mining.

The dissertation analyzes the personnel policy of the USSR to provide the industry with the required number of miners. The main measures taken by the Soviet party leadership to reduce staff turnover were traced, and the main categories of the population, including the recruitment of workers for the mines were identified. The main causes of injuries at coal enterprises are described, miscalculations in the organization of safety and labor protection of miners are noted.

It is established that in order to reduce the turnover of miners, the Soviet leadership in the 50–80s of the twentieth century used incentive and encouraging methods to influence the miners, including significant social guarantees and benefits. Miners received a fairly high salary compared to workers in other heavy industries. In addition, there were long vacations, free provision of coal for communal needs of miners, free or low-cost vouchers to sanatoriums and resorts of the USSR, pensions at the age of fifty and with an underground length of service of 20 years, recourse payments for damages etc. On the other hand, the gradual reduction of subsidies, the equalization of miners' wages with the earnings of workers in other industries that did not pose such a threat to life as underground mine conditions, the low level of sociocultural needs of miners and the economic crisis of the 1980s reduced the prestige of mining.

Such a sharp deterioration in the material, social living and working conditions of miners and the decline in the prestige of the profession led to the deployment of mass strikes of miners in 1989–1991. It is determined that the strike movement became a manifestation of the real public activity of the miners, because before that their public activity was under the total control of the CPSU. Such public structures as social courts,

industrial production control organizations, innovation bureaus, and voluntary people's guard were a formal manifestation of public initiative, which was entirely regulated by the party leadership. The situation changed with the July 1989 strike, which sounded the economic demands of the miners. During the subsequent strikes of 1990–1991, political demands were added to the economic ones, including the demand for Ukraine's independence, decentralization of government, multiparty system in the state, Ukraine's own banking and monetary system, the national Armed Forces, and so on.

The daily life of miners was analyzed on the basis of oral testimonies and archival materials. Food, clothes, ways of rest, cultural and sports activity of miners, their hobbies are characterized. It was established that the domestic sphere of miners played an important role in their lives, and the presence of social and domestic problems in it violated the coherence with the production activities of coal enterprises. Despite the high salary, the miners were unable to receive proper services. The low level of quality of goods, their insufficient quantity, the queue for cars and apartments, involvement in work at the expense of personal overtime caused complications in the daily life of miners. It was found that production activities for the Soviet leadership remained a priority, and the socio-cultural life of the worker was still secondary.

The development of the coal industry in the south-western region of Volyn led to the emergence of the Novovolynsk mining region. In 1950, the construction of the village of Novovolynske began, which later, in 1958, received the status of a city of regional subordination. For two remote mines a working settlement – Zhovtneve (since 2016 – Blagodatne) at a short distance from Novovolynsk was founded in 1953. In order to provide the two miners' settlements with the necessary food, the party leadership changed the production direction of the collective farm production in the south-western districts of Volhynia. In addition to grain farming and the production of industrial crops, including sugar beets and flax, vegetable and livestock zone was created. It is determined that in order to keep it in good condition, financial and labor resources of coal enterprises were involved in agricultural work. This manifested itself in the form of patronage, the creation of subsidiary and individual farms, collective gardens and so on. However, this indicated the low level of development of collective farm production and the efforts of the party

leadership to shift the financial difficulties of local collective farms on the shoulders of the mines.

The history of the coal industry of Volyn region in the studied period is characterized by complex processes of development of industrial production, formation and development of mining settlements and the coal region as a whole, various aspects of life of miners and so on. The actual study of these aspects and processes will make it possible to make comparisons and analogies in determining the common and distinctive features of the socio-economic policy of the Soviet leadership in the coal industry of the USSR and heavy industry in the USSR as a whole. Systematization and analysis of the results of scientific work in combination with research of other economic aspects of the development of the Volyn region in the future will allow to comprehensively reproduce the history of industry on the territory of Volyn.

The factual material, main provisions and conclusions of scientific work can be used in the study of courses of general and economic history of Ukraine and Volyn, economic and physical geography of Ukraine in higher educational institutions; to create generalizing works on the history of Ukraine, Volyn, individual cities and enterprises of Volyn region in the work of local authorities and local governments, local history and cultural organizations, the media to rethink historical processes and predict the future of the coal industry in Volyn.

Key words: coal industry, Volyn region, mine, industrial production, social security, everyday life, Novovolynsk, Zhovtneve.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Велінець Ю. І. Розбудова вугільної промисловості та перші шахтарські колективи у Волинській області у 50-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні відносини»*. Ужгород, 2018. № 3. С. 29–35.
2. Велінець Ю. І. Трансформаційні процеси у системі управління Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. Луцьк, 2018. № 6 (379). С. 80–85.
3. Велінець Ю. І. Стайки шахтарів Волинської області в контексті загальносоюзного шахтарського страйкового руху 1989–1991 рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. Київ, 2018. Том 29 (68). № 4. С. 1–9.
4. Велінець Ю. І. Житлово-комунальні умови життя волинських шахтарів в 50-ті рр. ХХ ст. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. Київ, 2019. Том 30 (69). № 1. С. 6–10.
5. Велінець Ю. І. Профспілкова організація та громадська діяльність волинських шахтарів у 50-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні відносини»*. Ужгород, 2019, № 5, 2019 С. 13–22.
6. Велінець Ю. І. Промислово-економічне та соціальне значення вугледобувної промисловості у Волинській області в 50–70-х рр. ХХ ст. *Гілея: науковий вісник*. Київ: Видавництво «Гілея», 2020. Вип. 154 (№ 3). С. 13–18.
7. Велінець Ю. І. Повсякденне життя радянських гірників у 50-х – початку 90-х років ХХ століття (на прикладі Волинської області УРСР). *Evropský filozofický a historický diskurz*. Praha: Berostav Družstvo, 2020. Svazek 6 (Vydání 3). С. 12–24.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Велінець Ю. І. Геологорозвідувальні роботи вугільних родовищ у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття. *Матеріали XXXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 31. С. 186–189.

9. Велінець Ю. І. Науково-дослідна діяльність гірничих інститутів УРСР на шахтах Волинської області в 50–60-х рр. ХХ ст. *Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2–3 листопада 2018 р. Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2018. С. 5–10.

10. Велінець Ю. І. Шефська діяльність гірничих підприємств у Волинській області в 50–60-х рр. ХХ ст. *Пріоритетні завдання і стратегії розвитку суспільних наук*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 листопада 2018 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 60–66.

11. Велінець Ю. І. Кадрове забезпечення вугільної промисловості в 50-ті рр. ХХ ст. *III Таврійські історичні наукові читання*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 29–30 березня 2019 р. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. С. 11–16.

12. Велінець Ю. І. Особливості праці жінок на вугільних шахтах Волинської області в 50-х – початку 90-х рр. ХХ ст. *Сучасні світові тенденції розвитку науки, технологій та інновацій*. Ужгород, 28–29 червня 2019 р. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 69–71.

13. Велінець Ю. І. Спортивна діяльність волинських гірників в 50–80-ті рр. ХХ ст. *Рівень ефективності та необхідності впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21–22 лютого 2020 р. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2020. С. 43–47.

14. Велінець Ю. І. Проектування і благоустрій Нововолинська в 50–60 рр. XX ст. *Нововолинськ: від західних кордонів Древньої Русі до сучасної Європи. До 70-річчя міста.* 28 серпня 2020 р. Нововолинськ. С. 46–55.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

15. Велінець Ю. І. Духовно-релігійне життя мешканці Нововолинська в радянський час (1950–1991 рр.). *Нововолинськ: від західних кордонів Древньої Русі до сучасної Європи. До 70-річчя міста.* 28 серпня 2020 р. Нововолинськ. С. 34–45.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	17
Вступ.....	19
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
1.1. Стан наукового вивчення теми.....	24
1.2. Джерельна база.....	31
1.3. Теоретико-методологічні засади.....	38
Висновки до розділу 1.....	42
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ВОЛИНІ.....	44
2.1. Геологічні розвідки і будівництво перших шахт.....	44
2.2. Промислове виробництво і матеріально-технічна база.....	62
2.3. Кадрове забезпечення гірничої галузі. Охорона праці і техніка безпеки.....	83
Висновки до розділу 2.....	103
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ШАХТАРІВ.....	105
3.1. Матеріальне і соціальне забезпечення.....	105
3.2. Громадська активність гірників.....	125
3.3. Повсякденне життя та побут.....	144
Висновки до розділу 3.....	162
РОЗДІЛ 4. СТВОРЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ШАХТАРСЬКОГО РЕГІОНУ.....	164
4.1. Нововолинськ як шахтарський центр.....	164
4.2. Робітниче селище Жовтневе.....	182
4.3. Соціально-економічні взаємозв'язки із навколишніми селами.....	199
Висновки до розділу 4.....	215
Висновки.....	218
Список використаних джерел.....	224
Додатки.....	266

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АН – Академія наук
- АРСР Комі – Автономна Радянська Соціалістична Республіка Комі
- БРСР – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
- БУ – будівельне управління
- в/о – виробниче об'єднання
- ВГРЗ – воєнізований гірничо-рятувальний загін
- ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
- ГПШ – гірничопромислова школа
- ГрП – геологорозвідувальна партія
- ГУТАБ – Головне управління виправно-трудоих таборів, трудових поселень і місць ув'язнення
- ДонВУГІ – Донецький державний науково-дослідний вугільний інститут
- Дондіпровуглемаш – Донецький державний науково-дослідний, проектно-конструкторський і експериментальний інститут комплексної механізації шахт
- ДПУ – Державне політичне управління
- ІТР – інженерно-технічний робітник
- КДБ – Комітет державної безпеки
- КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
- КПІ – Київський політехнічний інститут
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- КПУ – Комуністична партія України
- КТУ – коефіцієнт трудової участі
- МакНДІ – Макіївський державний науково-дослідний інститут з безпеки робіт у гірничій промисловості
- МДБ – Міністерство державної безпеки
- Мінвуглепром – Міністерство вугільної промисловості
- Наркомвугілля – Народний комісаріат вугільної промисловості
- НЗСТО – Нововолинський завод спеціального технологічного обладнання

НРУ – Народний рух України

ПТУ – професійно-технічне училище

Раднаргосп – рада народного господарства

РГТІ – районна гірничотехнічна інспекція

РМЗ – ремонтно-механічний завод

РНК – Рада Народних Комісарів

РРЗ – рудоремонтний завод

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

Укргіпрошахт – Український гірничий інститут проектування шахт (з 1959 – «УкрНДІпроект» (Український науково-дослідний, проектно-конструкторський і проектний інститут вугільної, рудної, нафтової і газової промисловості)

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФЗН – фабрико-заводське навчання

ЦЕММ – центральна електромеханічна майстерня

ЦК – Центральний комітет

ш/у – шахтоуправління

ВСТУП

Актуальність теми. Вугільна промисловість України сьогодні залишається у скрутному становищі. Частина вугільних підприємств продовжує активно експлуатуватися, інші вичерпали свої запаси і спричинили ліквідацію пов'язаних з ними промислових виробництв, а треті були з різних причин законсервовані. Протягом декількох останніх десятиліть апогей видобутку уже пройдений багатьма гірничодобувними галузями, зокрема й вугільною, в багатьох регіонах світу, а ще в ряді галузей, наприклад, нафтовій і газовій, він наближається до завершення. Все це робить актуальним вивчення досвіду тих регіональних галузевих комплексів, які вже повністю завершили промисловий цикл свого розвитку. Характерним прикладом такого закінченого циклу можна вважати історію становлення і розвитку вугільної промисловості у Волинській області, яка тривалий час залишалася однією з найважливіших і найбільших затребуваних галузей на теренах західноукраїнських областей України.

Власне вивчення історичного досвіду розвитку вугільної галузі Волині допоможе зробити загальні висновки щодо теперішнього становища галузі в області й Україні, а також визначити перспективи розвитку шахтарських регіонів після остаточної ліквідації шахт. Отримання істориками повного доступу до архівів і розсекречення архівних справ дозволяє більш об'єктивно вивчити становище вугільної промисловості України і Волині за часів радянської влади. Окрім того, відсутність комплексних досліджень з історії вугільної промисловості Волинської області є додатковим свідченням актуальності теми дисертації.

Таким чином, актуальність дослідження визначається кількома взаємопов'язаними чинниками: нагальними проблемами у реконструкції історії України з урахуванням регіональної специфіки, обумовленої недостатньою вивченістю обраної проблеми в існуючій науковій літературі; комплексним підходом до історіографічного розгляду праць, присвячених кам'яновугільній промисловості Волинської області; необхідністю подолання ідеологічних стереотипів і міфологем стосовно історії вугільної промисловості регіону;

застосуванням сучасної методології у розкритті проблем матеріально-технічного розвитку вугільної промисловості, соціального становища гірників, заснування та розбудови нових шахтарських поселень.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Наукове дослідження здійснене в межах наукової теми «Україна за ранньомодерної та новітньої доби: суспільство, політика, культура» кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Мета дисертації полягає у комплексному дослідженні загальних тенденцій й особливостей розвитку вугільної промисловості Волинської області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття на основі здобутків сучасної української історичної науки і нових джерел.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- визначити ступінь вивченості теми дослідження, охарактеризувати джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження;
- виявити основні напрямки та масштаби геологорозвідувальних робіт;
- дослідити процес освоєння вугільного родовища та зведення перших волинських шахт;
- розкрити зміст та основні напрями економічної політики радянської влади в промисловому виробництві вугілля й матеріально-технічного забезпечення шахт;
- визначити особливості кількісного та якісного складу гірників на вугільних підприємствах;
- з'ясувати основні соціально-економічні проблеми вугільної галузі та заходи із техніки безпеки в роботі шахтарів;
- проаналізувати соціальну політику радянської влади щодо шахтарів, а також їхню громадську активність;
- охарактеризувати умови і соціально-побутове життя волинських гірників;
- простежити основні напрямки розвитку шахтарських поселень.

Об'єктом дослідження є соціально-економічна сфера УРСР в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст., а **предметом** – вугільна промисловість Волинської області в зазначений період.

Географічні межі дослідження обмежені південно-західним регіоном Волинської області, де сформувався та розвивався кам'яновугільний басейн.

Хронологічні рамки дослідження визначаються другою половиною 40-х – початком 90-х років ХХ ст. Нижньою хронологічною межею є друга половина 40-х років ХХ ст., коли розпочалися масштабні геологічні розвідки вугільних родовищ та було закладено перші шахти. Верхньою хронологічною межею є початок 90-х років ХХ ст., а саме 1991 р. – розпад СРСР і початок реструктуризації вугільної промисловості. Вибір таких хронологічних меж дозволяє цілісно розкрити тенденції розвитку вугільної галузі Волинської області.

Методологічна основа роботи. Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності, науковості та всебічності. У роботі використовувалися загальнонаукові методи – аналізу і синтезу, типологізації, логічний, системно-структурний тощо та історичні – історико-хронологічний, порівняльний, кліометричний, ретроспективний, наукової евристики, критики джерел тощо. Поєднання і комплексне їх використання дозволило зреалізувати сформульовані в роботі дослідницькі завдання і досягти поставленої мети.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі й узагальненні процесу становлення і розвитку вугільної промисловості у Волинській області, яке досі не було об'єктом спеціального дослідження, з'ясування суспільних, господарських і соціальних аспектів розвитку цього шахтарського регіону в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст.

Новизну результатів відображають такі положення:

Уперше:

- розкрито особливості геологорозвідувальних робіт на теренах Волинської області в другій половині 40-х – першій половині 50-х років ХХ ст.;
- проаналізовано процес промислового виробництва кам'яного вугілля і формування матеріально-технічної бази вугільних підприємств Волині;
- дано характеристику повсякденності шахтаря та особливостей соціального становища гірників Волинської області в окреслений період;

- досліджено процес становлення і розвитку шахтарських поселень Волинської області;

- з'ясовано роль волинських шахтарів у розгортанні загальносоюзного страйкового руху 1989–1991 рр.

Удосконалено та доповнено:

- відомості щодо значення волинської групи шахт у структурі паливно-енергетичного балансу УРСР;

- статистичні відомості стосовно промислового виробництва, кадрового забезпечення волинських вугільних підприємств.

Подальшого розвитку набули:

- відомості про геологічні розвідки в 40-х роках ХХ ст. на Волині і здійснення проектувальних робіт для паливної бази в західному регіоні України;

- знання про громадську позицію шахтарів, їхнє ставлення до суспільно-політичних перетворень часів «перебудови», боротьби за утвердження незалежної Української держави.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Фактичний матеріал, основні положення і висновки дисертації можуть бути використані при вивченні курсів загальної та економічної історії, економічної і фізичної географії України й Волині у вищих навчальних закладах; при написанні узагальнюючих робіт з історії України, Волині, окремих міст і підприємств Волинської області; у роботі місцевих органів державної влади і самоврядування, краєзнавчих та культурницьких організацій, засобів масової інформації для переосмислення історичних процесів та прогнозування подальшого майбутнього вугільної галузі на Волині.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки впродовж 2017–2021 рр. та апробовані на восьми конференціях, серед яких: *міжнародні* – «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2017 р.); «Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні

теорії» (Дніпро, 2–3 листопада 2018 р.); «Пріоритетні завдання і стратегії розвитку суспільних наук» (Запоріжжя, 16–17 листопада 2018 р.); III Таврійські історичні наукові читання (Київ, 29–30 березня 2019 р.); «Рівень ефективності та необхідності впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації» (Львів, 21–22 лютого 2020 р.); *всеукраїнські* – «Сучасні світові тенденції розвитку науки, технологій та інновацій» (Ужгород, 28–29 червня 2019 р.); *регіональні* – «Нововолинськ: від західних кордонів Древньої Русі до сучасної Європи. До 70-річчя міста» (Нововолинськ, 28 серпня 2020 р.).

Публікації. Основні твердження і висновки дисертації відображені у семи наукових фахових виданнях, з яких одна вміщена в зарубіжному науковому фаховому виданні.

Структура дослідження побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, 12 підрозділів, загальних висновків, посилань, списку використаних джерел (456 позицій) та додатків. Повний текст дисертації становить 295 сторінок, з них основного тексту 217 (9 авторських аркушів) сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового вивчення теми

Після розпаду СРСР й здобуття Україною незалежності перед істориками постала необхідність нового, об'єктивного аналізу соціально-економічних проблем розвитку радянської промисловості. Цьому посприяли розсекречення радянських документів в архівах України, відсутність ідеологічного нагляду і контролю, розробка нової концепції історії України за новою методологією. Тому становлення і розвиток вугільної промисловості Волинської області вивчається в рамках як загальної історії України, так і в спеціальних дослідженнях, присвячених історії розвитку вугільної галузі.

Зважаючи на досить велику кількість робіт, в яких з тією чи іншою мірою повноти досліджується проблема економічної історії України й розвитку вугільної промисловості у Волинській області, доцільним буде здійснити їх аналіз за кількома групами: 1) наукові праці радянських істориків; 2) наукові дослідження, написані в період незалежності України; 3) роботи зарубіжних вчених.

Особливістю першої групи історіографічних досліджень, які виконані в радянський період, є суворе дотримання марксистсько-ленінської методології, догматизм, відсутність критичного підходу, що призвело до необ'єктивності наукових праць радянських істориків. Так, найбільш детально висвітлювалися діяльність партії з підготовки робітничих кадрів, роль парторганізацій у підвищенні продуктивності праці гірників, проблема зміцнення трудової дисципліни і технічного прогресу у вугільній галузі, питання комуністичного виховання і культурно-просвітницької роботи серед шахтарів, участь комуністів у становленні вугільного басейну тощо. Досліджувалася і кількісна сторона розвитку вугільної галузі, зокрема зростання видобутку по окремих басейнах, технічне переозброєння шахт і розрізів, темпи будівництва нових видобувних підприємств, зростання продуктивності шахтарської праці, відсоток виконання планових завдань. Все це подавалося як безперечне досягнення партійного керівництва

галуззю, як історія «суцільного успіху». Звичайно ж, писалося, про «окремі труднощі й недоліки» але майже завжди в ключі їх подолання, чого вимагав соціалістичний канон.

Вперше комплексний підхід до вивчення цієї теми здійснив О. Демченко у роботі «Освоєння Львівсько-Волинського вугільного басейну» (Київ, 1959 р.) [53]. Проте враховуючи ще нетривалий період розвитку вугільної галузі, дослідник акцентував увагу насамперед на геолого-гідрологічній характеристиці Львівсько-Волинського басейну та методиках розробки шахтних стволів. Автор також подав невеликий нарис історії геологорозвідувальних робіт на теренах західноукраїнських областей.

Значно зріс інтерес у радянських істориків до історії розвитку вугільної галузі Волинської і Львівської областей в 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. Це перш за все було зумовлено так званим соціальним замовленням, бажанням влади показати активний процес виробництва продукції на вугільних підприємствах як значне досягнення КПРС. До таких робіт можна віднести «Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років» (Київ, 1965 р.) та «Індустріальний розвиток західноукраїнських областей України в період комуністичного будівництва» (Київ, 1973 р.) Г. Ковальчака [329; 328]. У цих монографіях охарактеризовано процес становлення і розвитку вугільної галузі у Волинській і Львівських областях, показано вагоме промислове значення Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну для західноукраїнських земель. Проте у вказаних роботах надто багато уваги приділено національній політиці КПРС та возвеличенню її керівної ролі в економічному розвитку західноукраїнського регіону.

З таких же позицій написані статті «Розвиток Львівсько-Волинського вугільного басейну (1956–1960 рр.)» авторства Г. Кривошеї (опублікована в «Українському історичному журналі», 1960 р., № 6), а також «Розвиток Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну» авторства П. Гуменюка й Ф. Заставного (розміщена у збірнику статей «Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр., Львів, 1964 р.) [334; 51]. Обидві статті, окрім промислового розвитку

басейну, дають загальне бачення кадрової політики ВКП(б) – КПРС щодо забезпечення вугільних підприємств необхідною кількістю шахтарів. Як і у випадку наукових робіт Г. Ковальчака, у статтях Г. Кривошеї, П. Гуменюка і Ф. Заставного «вирішальна роль» у вирішенні проблем розвитку вугільної галузі відводилася комуністичній партії.

Акцент на дослідженні кадрової політики партії також спостерігається у статтях радянських істориків, написаних в 70-х роках ХХ ст. У 1970 р. в «Українському історичному журналі» (1970, № 2) друком виходить наукова стаття М. Ковальського і С. Уваротова «Формування та склад робітничих колективів Львівсько-Волинського вугільного басейну» [327]. Згодом, у 1976 р. О. Росінський публікує статтю «Робітники Львівсько-Волинського басейну в боротьбі за створення і розвиток вугільної промисловості (1949–1974 рр.)» (Харків, 1976 р.) [401]. У них міститься чимало фактичного матеріалу, на основі якого можна скласти загальну картину розвитку промислової сфери і кадрового забезпечення. В той же час у них не виправдано замовчувалися або применшувалися труднощі, які мали місце у цій сфері. Дослідники не завжди мали можливість користуватися документами, які зберігалися у відомчих та інших архівах, нерідко замість конкретних фактів і цифр наводили лише загальні відомості, їхні висновки мали поверховий характер.

Із втратою престижності шахтарської професії і наростанням кризової ситуації у вугільній галузі впродовж другої половини 70-х – 80-х років ХХ ст. не було написано жодних досліджень, присвячених історії вугільної промисловості Волині. Це також свідчить про партійний контроль за науково-видавничою діяльністю радянських істориків, адже впродовж 50–60-х років ХХ ст. радянській владі потрібно було підкреслити значимість вугільної галузі для СРСР, та показати гірничу працю «героїчною» з метою залучення робітників до роботи на шахтах. Проте зі зміною структури паливного балансу СРСР і наростанням промислово-економічних проблем у галузі в КПРС зникла потреба у такому заохоченні робітників – як і у пресі, так і в наукових дослідженнях, щоб зайвий раз не привертати увагу до наростаючих проблем вугільної галузі.

Суттєво новий етап у дослідженні вугільної промисловості розпочався із отриманням незалежності Україною. Сучасні українські історики розширили коло наукових зацікавлень, стали проводити дослідження політичної й соціально-економічної історії України в роки радянської влади, не зазнаючи тиску цензури і партійного контролю. Наукові дослідження вітчизняних істориків за незалежності України умовно становлять другу групу наукових робіт, що стосуються теми дисертації. Сучасну українську історіографію, в свою чергу, можна поділити на дві підгрупи: загальні наукові дослідження і предметні дослідження, проблематика яких стосується історії вугільної галузі України і Волині.

Загальні наукові дослідження виявляють специфіку й особливості розвитку Радянського Союзу через призму політики радянських лідерів, вказують на вплив соціокультурних умов того часу на життя людини, ознайомлюють із загальним фактажем, який дає можливість сформуванню чіткої картини загального і регіонального процесу розвитку вугільної промисловості.

Серед загальних досліджень вагомий науковий інтерес викликають наукові праці доктора історичних наук В. Барана, зокрема монографії «Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)» (Київ, 2003 р.) та «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.)» написана у співавторстві із В. Даниленком (Київ, 1999 р.), яка входить до серії досліджень – «Україна крізь віки» [14; 15]. У зазначених наукових роботах автор прагне з'ясувати генезу і суть радянського тоталітаризму. У зв'язку з тим у монографіях дається характеристика економічної політики СРСР, зазначаються прорахунки радянської моделі економіки, аналізується розвиток важкої промисловості, й зокрема, вугільної галузі УРСР тощо. Для виконання поставлених мети і завдань у зазначених дослідженнях автор використовує значний фактичний матеріал для підтвердження основних теоретичних тверджень й висновків.

Особливості змін в політиці, промисловості, сільському господарстві, культурі у період хрущовської «відлиги» розкрито в статті В. Даниленка «Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської “відлиги”», а характеристику і аналіз повсякдення українців в період «застою» здійснено в статті

Н. Лаас «Матеріальне повсякдення населення в українському радянському соціумі епохи “застою” (1965–1985 рр.)». Обидві статті опубліковані в збірнику статей «Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика» (Київ, 2008 р.) [52; 341]. Автори цих статей на основі залучення широкої бази архівних матеріалів зазначають основні ознаки внутрішньої політики радянських лідерів, акцентуючи увагу на вагомості важкої і легкої промисловості УРСР для соціально-культурного і побутового життя робітників, в тому числі й шахтарів.

Значний інтерес становлять роботи українських істориків, що безпосередньо стосуються історії вугільної галузі. Проте географічні межі наукових досліджень з історії вугільної галузі України часто обмежуються лише Донецьким вугільним регіоном і лише частково висвітлюють особливості розвитку Львівсько-Волинського басейну. Все ж ці дослідження написані на широкій джерельній базі, зокрема архівних документах, що зберігаються на підприємствах і в організаціях і містять цінний фактичний матеріал з історії виробництва вугілля, громадської діяльності, повсякдення шахтарів й розвитку інфраструктури шахтарських поселень в досліджуваний період.

Соціальна складова життя шахтарів УРСР стала предметом досліджень історика В. Агапова. У 2009 р. він видає статтю «Соціальна сфера шахтарських міст УРСР в умовах системної кризи другої половини 80-х років ХХ ст.» (Кіровоград, 2009 р.), у якій розкриває основні соціокультурні проблеми шахтарських поселень і їх вплив на побутове життя гірника [1]. В. Агапов вказує на недоліки програм розвитку шахтарських регіонів, що мали першочергове завдання – це створення мінімальних побутових умов життя для робітників, які здійснювали промисловий видобуток вугілля. У наступній своїй статті «Стан соціальної захищеності шахтарів УРСР та боротьба за її підвищення у 1989–1990 рр.» (Кіровоград, 2014 р.) В. Агапов дає характеристику соціальній політиці СРСР щодо шахтарів в період загальносоюзного страйкового руху [2]. Автор стверджує, що власне невирішеність соціальних проблем гірників стала основною причиною початку страйкового руху в 1989 р.

Серед небагатьох наукових досліджень з вивчення й аналізу повсякдення шахтарів за радянської влади необхідно відзначити дисертаційну роботу «Повсякденне життя шахтарських родин Донбасу у середині 1960-х – середині 1980-х рр.» (Донецьк, 2012 р.) й статтю «Повсякденне меню шахтарських родин Донбасу у 1965–1985 рр.» (Київ, 2010 р.) української дослідниці К. Ізмайлової [323; 324]. У її роботах охарактеризовано родинно-побутове життя гірників, особливості харчування, зазначені основні риси інтер'єру житла, вказані найбільш поширені місця відпочинку і повсякденні заняття шахтаря. К. Ізмайлова вважає, що в житті гірника побутова сфера і робота на шахті доповнювали одна одну, а наявність проблеми в одній із них порушували їх цілісність.

На регіональному рівні вивчення економіки, зокрема вугільної промисловості Волинської області, розпочалося активно в останнє десятиліття. Проблеми, з якими зіткнувся Мінвуглепром СРСР під час розбудови вугільної галузі у Волинській області стали, предметом дослідження О. Смаля [410]. Дослідження розвитку промисловості й паливного балансу Волинської області у післявоєнний час було здійснено волинською дослідницею І. Сушик. Підсумки її праці відтворено у монографії «Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50-х років ХХ ст.» (Луцьк, 2019 р.) [416]. Однак зазначені роботи лише частково висвітлюють окремі питання розвитку промисловості та поверхнево аналізують вугільну промисловість.

Значний внесок у вивченні радянської промисловості, зокрема вугільної галузі, здійснили українські історики в діаспорі. Вагомий науковий інтерес становить дослідження Б. Винара, а саме: «Українська промисловість: студія совєтського колоніалізму» (Париж, 1964 р.). [40]. Науковець розцінює Україну в складі СРСР, як колонію, з якої «викачували» людські і природні ресурси, в т. ч. вугілля. Наведені в праці Б. Винара статичні дані, узагальнення й висновки дають чітке уявлення радянської промислової політики, і її негативний вплив для України. Кадрову політику КПРС відображено у праці «Політика ЦК КПСС у плануванні розвитку промисловості та промислових кадрів на Україні» (Нью-Йорк, 1960 р.) написаної істориком Д. Солов'єм [412]. В істориків діаспори значний інтерес

викликала громадська діяльність українців у суспільних структурах, які функціонували під контролем партійного керівництва. У праці дослідника А. Білінського «Громадські організації в СРСР» (Мюнхен–Чикаго, 1969 р.) проаналізовано профспілкові організації вугільних підприємств, визначено структуру управління та сфери їх діяльності [17].

Третю групу історіографії складають праці зарубіжних учених. Загальні питання розвитку промисловості в СРСР нашли своє відображення у європейських істориків. Варто відзначити роботу італійського історика Дж. Боффа «Історія Радянського Союзу», яка видана в двох томах. Особливий інтерес викликає другий том «Від Вітчизняної війни до становища другої світової держави. Сталін і Хрущов. 1941–1964 рр.», у якому дано характеристику реформи системи управління промисловістю в 1957 р [22]. Причини початку економічної кризи в роки «застою» аналізує французький історик Н. Верт у роботі «Історія радянської держави. 1900–1991 рр.», а особливості промислового розвитку СРСР проаналізовано у дослідженні британського науковця А. Дж. Хоскінга «Історія Радянського Союзу. 1917–1991 рр.» [39; 422]. У наведених наукових роботах можна з'ясувати основні принципи розвитку радянської промисловості, наслідки впроваджених економічних реформ радянської влади, проте вузьких проблем історії вугільної галузі СРСР у роботах європейських істориків не відображено.

На відміну від європейських дослідників історія вугільної галузі СРСР стала предметом дослідження російських істориків, насамперед С. Баканова, О. Обедкова, Є. Осокіної, Д. Орлова, Є. Шеріна [11; 386; 389; 388; 452]. В узагальнюючих працях і наукових дослідженнях, присвячених історії вугільної промисловості, російські вчені досить докладно вивчили соціально-економічні, технологічні, організаційні аспекти розвитку галузі, провели аналіз і розкрили загальний стан матеріально-технічної бази радянської важкої промисловості, показали перспективи розвитку її окремих галузей. На прикладі конкретних підприємств вугільної промисловості дослідники виявили загальні тенденції, характерні для становлення промислового комплексу СРСР в цілому. Варто відзначити наукові праці С. Баканова, який на основі історії вугільних підприємств

Уральського й Підмосковного вугільних басейнів дає загальну характеристику розвитку вугільної галузі в СРСР. Результати його роботи відображено в монографії «Вугільна промисловість Уралу: життєвий цикл галузі від зародження до занепаду» (Челябінськ, 2012 р.) й статтях «Як шахтарі стали “аристократами”: соціальні ефекти розвитку вуглевидобутку в СРСР і Польщі (1945–1970-е гг.)» (Томськ, 2017 р.), «Радянський досвід реструктуризації вугледобувної галузі в кінці 1950-х – 1970-е рр. На прикладі підприємств Підмосковного вугільного басейну» (Москва, 2016 р.) [10; 11; 12]. Проте окремих досліджень і статей, що стосувалися вугільної галузі Волині, у зарубіжних істориків немає.

Отже, огляд історіографії свідчить про значний масив наукової літератури з питань економічного розвитку України і відносно невелику кількість публікацій, присвячених вугільній галузі Волинської області. До теперішнього часу в історичній науці не існувало досліджень, в яких би проводився комплексний аналіз проблем, пов'язаних з питаннями промислового виробництва вугілля, громадського і повсякденного життя гірників, особливостей розвитку шахтарського регіону Волинської області зазначеного періоду.

1.2. Джерельна база

У процесі роботи над науковим дослідженням використовувалася широка база джерел, значна частина яких вперше вводиться в науковий обіг. За своїм походженням, змістом і значенням для вивчення проблематики вугільної промисловості Волинської області джерела можна умовно розділити на дві категорії: неопубліковані й опубліковані. До першої категорії відносяться архівні матеріали, неопубліковані щоденники, усні свідчення очевидців, а до другої – збірники документів, статистичних відомостей й періодика.

Основу дисертації становлять архівні матеріали. Використана діловодна документація архівного зберігання містить в собі рішення і накази, довідки та доповідні записки, звіти центральних і місцевих органів влади, відомств, підприємств, установ, організацій про роботу вугільної галузі. Офіційне листування вугільних підприємств, партійних організацій з органами влади з

питань діяльності галузі, матеріали партійних комітетів, звітно-виборних, техніко-економічних конференцій підприємств і установ стали важливими архівними джерелами у процесі написання дисертації.

Велике значення для дослідження мають матеріали Державного архіву Російської Федерації (ДА РФ), отриманих за запитом. Зокрема найбільшу цінність представляють матеріали фонду Р-5446 «Рада Міністрів СРСР», у якому вміщено постанови Ради Міністрів СРСР, а також інформаційні довідки і листування із комбінатами, трестами і виробничими об'єднаннями вугільної промисловості. У дисертації, головним чином, використовувалися постанови Ради Міністрів СРСР кінця 1940-х – початку 1950-х років, які мають відношення до становлення вугільної галузі у Волинській області.

Значна частина документів і матеріалів з історії вугільної галузі Волинської області до початку 90-х років ХХ ст. зосереджена у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Зокрема, це документи ф. 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ)», в якому розміщені постанови, листи, доповідні записки, інформації ЦК КПУ й відділу важкої промисловості. У документах фонду відображено партійну політику щодо розвитку вугільної галузі Волинської області й УРСР в цілому. У інформаційних довідках ЦК КПУ, які в більшості мали гриф «секретно», наведені причини нерентабельності вугільної галузі, прорахунків галузевого принципу управління, смертельного травматизму тощо. Особливий інтерес викликає «Комплексний проект освоєння Львівсько-Волинського кам'яновугільного району» від 12 грудня 1951 р., у якому окреслювалися перспективи й масштаби розвитку вугільної галузі у Волинській області [434].

Заснування і розбудова шахтарських поселень, економічне й соціальне життя волинських гірників за радянського суспільного ладу відображають документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Серед документів ф. 1 «Верховна Рада України» важливими є укази Президії Верховної Ради УРСР, які стосувалися створення і розвитку шахтарського селища Нововолинське, що згодом отримало статус міста

обласного підпорядкування. Важливе значення для дослідження має ф. 2 «Кабінет Міністрів України». У фонді розміщено постанови і розпорядження Ради Міністрів УРСР, листування між республіканськими і союзними міністерствами вугільної, будівельної і місцевої промисловості УРСР. Із документів фонду ми дізнаємося про кадровий дефіцит і політику СРСР щодо забезпечення вугільних підприємств необхідною кількістю робітників у досліджуваний період.

Кадрова політика СРСР у вугільній промисловості в 50-х роках ХХ ст. демонструється у документах Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ). У ф. 1 «2-ге Управління МДБ–КДБ УРСР» розміщено контрольно-наглядові справи Управління КДБ у Волинській області щодо життя і діяльності українських реемігрантів й реабілітованих в'язнів таборів ГУТАБ. Повертаючись на попередні місця проживання із еміграції та місць ув'язнення, волинські емігранти й реабілітовані ув'язнені поповняли ряди волинського шахтарського прошарку. Проте вони завжди знаходилися під постійним контролем радянських спецслужб, що і відображалось у документах. Цінним для дослідження є ф. 16 «Секретаріат ДПУ–КДБ УРСР», завдяки якому можна проаналізувати антикомуністичні погляди і настрої волинських шахтарів впродовж 70–80-х років ХХ ст.

З огляду на географічні межі дослідження і поставленні завдання головна увага була приділена дослідженню й вивченню фондів Державного архіву Волинської області. Фонди архіву можна умовно поділити на такі групи: 1) фонди партійних органів, а також профспілок шахтарів; 2) фонди органів виконавчої влади й статистики; 3) фонди вугільних підприємств й організацій.

До першої групи можна віднести фонди П-1 «Волинський обласний комітет КПУ», П-9 «Іваничівський районний комітет КПУ», П-4551 «Нововолинський міський комітет КПУ». У них розміщено протоколи партійних конференцій, зборів партактиву, засідань обкому, райкомів і міськкомів партії, інформації, довідки, доповідні записки щодо становлення й розвитку вугільної промисловості у Волинській області. Особливий інтерес становить листування з ЦК Компартії України, центральними органами влади, партійними і радянськими організаціями з

питань розвитку вугільної галузі й шахтарських поселень Волині. Значну кількість статистичних відомостей та матеріалів партійних перевірок фінансово-господарської діяльності вугільних підприємств вміщено в фонді Р-2626 «Нововолинський міський відділ народного контролю». Інформації з питань соціального забезпечення, культурної і спортивної діяльності, а також побутового життя гірників знаходимо у фонді Р-2012 «Волинський обласний комітет профспілки робітників вугільної промисловості». Варто також зазначити, що профспілка робітників вугільної промисловості була громадською організацією, а це значить, що вказаний фонд дозволяє охарактеризувати й громадську діяльність гірників, яка знаходилася під партійним контролем.

Другу групу фондів Державного архіву Волинської області, що стосуються тематики дослідження становлять, фонди органів виконавчої влади й статистики. Важливими є фонди Р-6 «Виконавчий комітет Волинської обласної Ради народних депутатів (облвиконком)» та Р-354 «Іваничівський виконавчий комітет районної ради народних депутатів (райвиконком)», які вміщують у собі протоколи сесій облвиконкому і райвиконкомів, а також їх комісій, постанови, розпорядження, інформації про виконання постанов ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР. У документах цих фондів міститься великий статистичний матеріал, наведено основні показники виконання планів розвитку народного господарства області. Становлення і розвиток міста Нововолинська і селища Жовтневе (з 2016 р. – Благодатне) відображено у фондах Р-1907 «Жовтнева селищна рада» і Р-2298 «Виконавчий комітет Нововолинської міської ради».

Третю групу становлять фонди вугільних підприємств й організацій. У них розміщено документи, що відображають процес промислового виробництва, технічних особливостей шахт, кадрового забезпечення тощо. У дисертації використано вісім фондів вугільних підприємств, два фонди геологорозвідувальних організацій, а також фонд Р-1817 «Державний трест “Нововолинськвугілля”».

Особливу увагу заслуговують неопубліковані фотоматеріали Державного архіву Волинської області. У роботі було використано 76 одиниць фотографій,

розміщених у додатках. Фотодокументи дають можливість побачити зображення волинських шахт, шахтарських колективів і світлини із повсякденного життя гірників.

Цінні статистичні дані щодо виконання планових завдань, використання обладнання, плинності кадрів на підприємствах вугільної індустрії Волинської області, а також рішення щодо ліквідації шахт розміщено у фондах Архівного відділу Червоноградської міської ради та Об'єднаного архіву Державного підприємства «Львіввугілля». Обидві архівні установи містять листування із вищими органами управління, матеріали, доповідні записки, бухгалтерські звіти й рішення виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля». В Архівному відділі Червоноградської міської ради розташовані документи виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля» за 1970–1984 рр., а у Об'єднаному архіві Державного підприємства «Львіввугілля» – за 1985–1991 рр.

В цілому у дисертації використано матеріали 262 справ, 48 описів, 34 фондів розміщених в семи архівах. Варто зауважити, що використані архівні документи мають різну ступінь достовірності та інформаційної насиченості. Вони переважані ідеологічними штампами, проте при критичному аналізі дозволяють сформулювати уявлення про методи реалізації індустріальної політики влади СРСР і об'єктивне ставлення до неї шахтарів.

Важливе значення для дослідження мають неопубліковані фотоматеріали Нововолинського міського історичного музею. Серед них переважають офіційні фотографії із заздалегідь запланованим сюжетом для демонстрації зростання рівня життя населення. Проте у музеї розміщено й фото, що передані шахтарями із особистих фотоальбомів, які є більш об'єктивними. На них відображено будівництво шахт, зростання міста Нововолинська, загальні види шахтарських поселень, зовнішній вигляд шахтарів, їхній одяг, інтер'єр їхнього житла, місця, де вони любили відпочивати тощо. У роботі використано 22 одиниці фотографій із фондів Нововолинського міського історичного музею, які розміщено у додатках.

Особисті спостереження і переживання щодо проблем вугільних підприємств, міста Нововолинська і побуту робітників відображаються у

неопублікованому щоденнику-рукописі головного економіста шахти № 3 Петра Естріна за 1966–1985 рр. У ньому охарактеризовані економічні труднощі шахт, соціальні настрої шахтарів, інфраструктурні зміни, що відбувалися у місті Нововолинську.

Дослідження історії вугільної галузі, зокрема повсякденності шахтарів, неможливе без використання матеріалів усної історії. Усні спогади дозволяють краще зрозуміти переконання, світоглядні та моральні цінності людей і їх побутове життя. Інтерв'ю з шахтарями проводилися безпосередньо дослідником на основі розробленого ним питальника. У роботі використано шість записів гірників, що проживають у містах і селах. При використанні мемуарних і усних джерел враховувався суб'єктивізм авторів в оцінці історичних фактів.

Окрему групу джерел становлять опубліковані документи і матеріали – збірники документів і матеріали державної статистики, висвітлені в різноманітних збірниках, довідниках, щорічниках. Наприклад, у збірнику документів і матеріалів «Волинь Радянська (1939–1965 рр.)», виданому в 1971 р., містяться рапорти і доповідні записки геологорозвідувальних організацій, а у збірнику документів «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР (1939–1979 рр.)», що вийшов у 1980 р., представлені документи про будівництво волинських вугільних підприємств. Таким чином, у вказаних збірниках документів зібрані матеріали, які розкривають становлення і розвиток вугільної галузі Волині в 50-х роках ХХ ст. [398; 393]. Промислово-виробничу й галузеву структуру Волинської області представлено у статистичному збірнику «Народне господарство Волинської області» опублікованому в 1965 р [354]. Проте при використанні статистики того часу враховувалося, що її достовірність викликає серйозні сумніви в силу некоректності використовуваних радянських методів розрахунку або відомої практики перекручування реальних показників.

В дисертації також залучено матеріали періодичних видань, на сторінках яких порушувалися питання технічного, економічного і соціально-політичного характеру. Газетну періодику можна розподілити на такі групи: всесоюзну, республіканську, обласну, районну і газети підприємств. Використано насамперед

матеріали обласної, районної періодики й газети підприємств на сторінках, яких найбільш відображено промислове виробництво, громадська діяльність шахтарів, їх побутове обслуговування тощо. Процес розбудови вугільної галузі на Волині займав особливе місце на шпальтах обласних газет. З цією метою в обласній газеті «Радянська Волинь» в 50–60-х роках ХХ ст. існували окремі рубрики, зокрема «У нашому вугільному басейні», «Трибуна волинських гірників». У 1970-х роках у зв'язку з поступовим падінням рентабельності вугільної галузі й престижності шахтарської професії події, що відбувалися на шахтах, відображалися переважно в Іваничівській районній газеті «Колос». У 50-х роках ХХ ст. під час будівництва вугільних підприємств видавалася окрема спеціалізована газета «Шахтобудівник», а після завершення будівництва – «Шахтар Волині». У зв'язку із недостатнім їх фінансуванням, редакції цих газет було закрито у 1960-х роках. Наступною газетою, у якій друкували статті, щодо життя і діяльності шахтарів можна назвати «Робітничий голос», яку розпочали видавати у 1990 р. Ця газета стала рупором шахтарських страйкових комітетів. На її сторінках друкувалися резолюції та рішення шахтарських страйкомів, статті представників Народного руху України тощо.

У роботі з газетними публікаціями враховувалися їх пропагандистський характер, обов'язкова ідеологічна складова й подання свідомо завищених показників виробництва. Однак незважаючи на те, що преса служила інструментом пропаганди, вона дає багатий фактичний матеріал для вивчення тодішньої радянської дійсності, зокрема й суспільно-політичного та соціально-економічного життя гірників на Волині, вона може бути використана і для об'єктивного ретроспективного аналізу.

Отже, зазначені джерела дають змогу дослідити різні аспекти розвитку вугільної галузі у Волинській області в роки радянської влади. Ці джерела відрізняються за характером, змістом, репрезентативністю, але всі вони створюють значне інформаційне нагромадження, що в своїй сукупності створює достатню основу для вивчення процесів становлення вугільної галузі на Волині, матеріально-

економічного становища вугільних підприємств, громадської діяльності та соціокультурного забезпечення, повсякденності шахтарів.

1.3. Теоретико-методологічні засади

Вивчення становлення і розвитку вугільної промисловості Волинської області, пізнання особливостей повсякденності шахтарів, а також аналіз еволюції шахтарських поселень зумовило необхідність визначення теоретико-методологічних засад, принципів, прийомів та елементів дослідження, що зумовлені специфікою його предмета і поставленими завданнями.

У радянський період методологія історії ґрунтувалася на марксистсько-ленінській теорії і всіляко протиставлялася концепціям і теоріям зарубіжної історіографії. Інакше кажучи, під час оцінки й аналізу окремих історичних явищ і подій радянські вчені керувалися не принципом об'єктивності й не здійснювали пошук історичної правди, а дотримувалися класового підходу, який відповідав потребам й інтересам комуністичної партії. Проте в умовах незалежності України вчені-історики мають можливість ознайомитися із здобутками світової історичної, філософської, соціологічної, політологічної думки, щоб віднайти найбільш достеменні теоретичні моделі пізнання історичного процесу та оптимальні методологічні засоби й методи для здійснення історичних досліджень. Дисертаційна робота носить конкретно-історичний й міждисциплінарний характер, що зумовило використання загальноновизнаних принципів дослідження, а саме: історизму, об'єктивності, системності, соціального підходу, взаємозв'язку історичного та логічного, загального зв'язку та розвитку тощо.

Принцип історизму передбачає розгляд будь-якого явища в його розвитку: зародження, становлення та занепад. Тому історія вугільної промисловості у Волинській області в радянський час простежувалася у логічній і хронологічній послідовності, динаміці, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з врахуванням складових елементів історичного процесу. Автором охарактеризовані передумови становлення вугільної галузі у Волинській області, хід піднесення промислового виробництва та причини й наслідки поступового занепаду шахт Волині. Соціально-

економічні явища у вугільній галузі аналізуються як закономірний процес, крізь призму конкретного досвіду історії, при збереженні причинно-наслідкових зв'язків між різними явищами і подіями.

Зіставляючи й критично аналізуючи історіографічні напрацювання радянських істориків і широку базу джерел наукового дослідження, автор дотримувався принципу об'єктивності. Цей принцип вимагає від історика уникати будь-якої політичної, ідеологічної упередженості, заангажованості, дотримуватись логіки фактів, а не наперед заданих схем. У контексті нашого дослідження це означає необхідність глибокого і скрупульозного вивчення усієї сукупності фактів, архівних документів, статистичних даних і усних свідчень сучасників, щоб не допустити викривленого, однобічного тлумачення проблем і об'єктивно відтворити різні аспекти розвитку вугільної промисловості Волині окресленого періоду.

Використання принципу системності дало можливість дослідити роль вугільної галузі в економіці Волинської області й УРСР в цілому. Вугільна промисловість Волині розглядалася як внутрішньо складне, багатопланове і водночас цілісне суспільно-економічне явище. У дисертації автор намагався послідовно дотримуватись вказаного принципу, досліджуючи вугільну індустрію і шахтарський робітничий клас Волині в контексті розвитку економіки УРСР і як складову частину всієї господарської системи СРСР.

Важливим для вивчення історії є принцип соціального підходу. Сутність його полягає в спробі розгляду історико-економічних процесів з урахуванням соціальних інтересів різних верств населення, різних форм їх прояву в суспільстві. Цей принцип дотримувався під час дослідження соціального забезпечення, побутового життя шахтарів, їх громадської діяльності. Сама ж особистість шахтаря при соціальному підході розглядалася як сукупність моральних цінностей і норм, що допомогло визначити роль шахтаря у суспільстві в цілому.

При написанні наукового дослідження автор дотримувався ключових принципів історичного пізнання, щоб забезпечити науковість і правдивість у висвітленні становлення і розвитку вугільної промисловості Волинської області в

радянський час. У роботі над дисертацією, при вивченні та викладі її концепції, розробці окремих наукових проблем і формулюванні висновків використано як загальнонаукові, так і спеціальні історичні методи дослідження.

У науковій роботі використовувалися методи, здатні врахувати специфіку історичних фактів. Для виконання дослідницьких завдань, зважаючи на специфіку теми дисертаційної роботи, автор послуговувався методами аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняльно-історичним, кліометрії, ретроспективним, усної історії, проблемно-хронологічним, статистично-аналітичним та ін.

Найважливішими методами будь-якого наукового дослідження є аналіз і синтез. Аналіз фіксує в основному те специфічне, що відрізняє частини один від одного. Синтез розкриває місце і роль кожного елемента в системі цілого, встановлює їх взаємозв'язок, тобто дозволяє зрозуміти те спільне, що пов'язує частини воедино. Зокрема в межах дослідження виділено такі окремі складові частини для ґрунтовного вивчення, як промислове виробництво, кадрове забезпечення, повсякденність, соціальні гарантії, громадська діяльність, інфраструктура шахтарських поселень тощо. Після аналізу історіографії і джерел автором систематизовано й об'єднано окремі частини для створення цілісної картини розвитку вугільної промисловості Волинської області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст.

Загальнонаукові методи індукції та дедукції відіграють вагому роль у написанні дослідження, адже на їх основі сформовано концептуальні положення дисертації. Індукція – це метод виведення загального положення з ряду часткових, одиничних тверджень, а дедукція – метод протилежний, тобто від загального до часткового. У дисертації вугільна галузь Волині розглядалася як важлива компонента важкої промисловості СРСР, що становила важливу частину цілісної системи промисловості СРСР. Проте враховуючи галузеву й централізовану систему управління вугільною промисловістю для простеження особливостей економічної політики радянського керівництва у відношенні вугільних підприємств, автор дослідження аналізував економічні зміни в системі управління і господарювання важкою промисловістю СРСР і їх вплив на вугільну галузь

Волинської області. Поєднання висновків, зроблених на основі методу дедукції й індукції, дозволило сформулювати загальне уявлення про розвиток вугільної промисловості Волинської області в радянський час.

Методи аналізу і синтезу, а також індукції й дедукції є найголовнішими для будь-яких історичних досліджень, адже вони сутнісні в науці, без їх застосування можливе лише просте збирання фактів. Проте для вирішення поставлених завдань дисертантом залучалася низка історичних методів, а саме: історико-ситуаційний, історико-порівняльний, ретроспективний, історико-типологічний, історико-системний, статистичний.

Наявність сьогодні діючих волинських шахт і труднощі, з якими вони зіткнулися в сучасності, дають підстави застосувати ретроспективний метод, що полягає в дослідженні історичного процесу від сучасного стану через послідовну поворотну реконструкцію подій і явищ до минулого. Історико-ситуаційний метод дозволив визначити причинно-наслідкові зв'язки і закономірності економічної політики радянської влади та наслідки її реалізації на прикладі вугільної промисловості Волині. Застосування історико-порівняльного методу дало змогу побачити відмінності в розвитку Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну і Донбасу, різницю в повсякденному житті донецьких і волинських гірників.

Використання історико-типологічного методу дозволило автору впорядкувати та узагальнити історичні факти і події, а також їх згрупувати за якісно визначеними типами на підставі спільних рис. Це допомогло виявити однотипні властивості та ознаки розвитку вугільної галузі Волинської області в різних суспільно-політичних періодах розвитку СРСР (післявоєнна відбудова, хрущовська відлига, брежнєвський застій, горбачовська перебудова). Вагоме значення для дослідження має статистичний метод: на його основі здійснювалися отримання, обробка, відбір й аналіз історико-статистичної інформації та розроблялися графіки, діаграми і таблиці, що стосуються промислового виробництва вугільної галузі, кадрового забезпечення, рівня травматизму тощо. Завдяки хронологічному, синхронному і діахронному методам дослідник може

показати спільні й відмінні ознаки подій та явищ на окремій території у визначений час. Спираючись на згадані методи, визначено загальні ознаки і розбіжності в розвитку вугільних шахт Волині у порівнянні із розвитком галузі в інших регіонах СРСР впродовж різних періодів радянської історії.

Метод усної історії полягає у фіксації усної інформації від учасників або очевидців певних історичних подій і її залучення після аналізу у науковому дослідженні. У дисертації автор використовував фактичні дані, отримані в результаті проведення бесід з гірниками та членами їхніх родин, стосовно певних аспектів їхньої повсякденності у досліджуваній період.

Отже, використання загальнонаукових, історичних та міждисциплінарних методів наукової роботи дозволило провести цілісний і комплексний аналіз становлення і розвитку вугільної промисловості Волинської області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст. Лише враховуючи та використовуючи сучасні методологічні принципи у поєднанні з різними методами дозволяє досліднику належно виконати поставлені перед ним мету і завдання дослідження, а також забезпечити належний науковий рівень розкриття теми.

Висновки до розділу 1

Огляд історіографії свідчить про значну кількість наукової літератури з питань економічного розвитку України і відносно невелику кількість публікацій, присвячених історії вугільної галузі Волинської області. Радянська історіографія надзвичайно вихваляла соціалістичні перетворення в економіці, замовчувала проблеми і недоліки у різних сферах життя людей, тому історична правда в них була дозованою, а висновки й оцінки базувалися на класових підходах й жорстких політико-ідеологічних обмеженнях. Сучасна українська історіографія здійснила переосмислення минулого, зокрема у вивченні проблем розвитку промисловості СРСР. На основі нових методичних підходів до наукових досліджень, розсекречених архівних матеріалів українські науковці намагаються більш ґрунтовно, головне – більш об'єктивно дослідити промисловий розвиток вугільної галузі й різних сторін життя гірників – від матеріальної до духовної. В зарубіжній

історіографії глибоко розкрито загальні проблеми функціонування радянської тоталітарної системи, планово-директивної економіки й вугільної галузі в цілому. Наукові дослідження радянських, українських і закордонних істориків дає загальне уявлення про розвиток важкої промисловості УРСР, в структурі якої вугільна галузь займала провідне становище. Проте в історичній науці комплексно не розкриті проблеми становлення і розвитку вугільної промисловості Волині.

Для дослідження проблеми у дисертації залучено широке коло історичних джерел, У роботі використано неопубліковані документи з Державного архіву Російської Федерації, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Державного архіву Волинської області та ін. Вагомими джерелами для вивчення й пізнання розвитку вугільної галузі Волинської області стали опубліковані документи і матеріали, а саме: збірники документів, довідники, статистичні збірники. Не менш важливими історичними джерелами є періодика того часу. Неабияке значення для дослідження мають й усні спогади шахтарів, які дали змогу охарактеризувати повсякденне життя гірників.

У дисертації застосовано відповідний теоретично-методологічний інструментарій, що дозволило зробити постановку проблеми та висвітлити її з позицій об'єктивності та неупередженості, дотримуючись соціо-гуманістичного підходу, принципів всебічності, історизму, системності й політичного плюралізму. Окрім загальнонаукових принципів і методів історичного пізнання, застосовувались спеціальні історичні методи, що дало змогу розкрити тему дослідження. Різний характер джерел зумовив використання відповідних методичних підходів роботи з документами, свідченнями очевидців, фотографіями. Використання сучасних методологічних підходів, різних методів наукового пізнання дало можливість дисертанту опрацювати значний фактичний матеріал, систематизувати і проаналізувати його, зробити власні висновки та узагальнення.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ВОЛИНІ

2.1. Геологічні розвідки і будівництво перших шахт

22 липня 1944 р. Волинська область була повністю звільнена від німецько-нацистської окупації і відбулося відновлення довоєнного адміністративно-територіального поділу, перейменування та укрупнення районів, продовжено перерваний війною процес утвердження радянської партійно-політичної системи. Суть таких перетворень у західних областях УРСР полягало у тому, щоб продовжити й завершити соціалістичну перебудову «возз'єднаних» українських земель. З цією метою на Волині, як і по усій Західній Україні швидкими темпами мали бути здійснені індустріалізація, колективізація, «культурна революція», утвердження органів диктатури пролетаріату.

Особливістю розвитку промисловості Волині, як і республіканської загалом, у повоєнний час було те, що вона відбудовувалася і добудовувалася не як самостійний замкнутий і самодостатній комплекс, а як частина загальносоюзної економічної системи. Ставка робилась, насамперед, на відновлення роботи важкої промисловості – основи воєнно-промислового комплексу, на економію і накопичення фінансів та ресурсів за рахунок сільського господарства, легкої промисловості та соціальної сфери. Програма індустріалізації західного регіону здійснювалася двома напрямками: відбудова, реконструкція та удосконалення традиційних для краю галузей промисловості й розвиток нових – кам'яновугільної, машинобудівної, приладобудівної, металообробної, електротехнічної та інших. Таким чином, розширювалися старі й планувалися нові галузі промисловості [416, с. 34].

Будівництво великих промислових підприємств, зокрема електростанцій, зростання вантажообігу залізничного транспорту, забезпечення соціальних закладів, колгоспів і місцевого населення паливом вимагало наявності потужної паливно-енергетичної бази, якою в УРСР був лише Донбас [30, с. 13]. Завезення вугілля в західноукраїнські області з Донбасу, розташованого на відстані близько

1500 км, залишалося нераціональним і затратним, оскільки залізничний транспорт УРСР був перевантаженим, а далекі перевезення збільшували собівартість вугілля [53, с. 6]. Видобуток бурого вугілля в другій половині 40-х років ХХ ст. з 38 буровугільних родовищ Правобережної України лише частково покривав потреби у паливі. Буре вугілля відзначалося низькою якістю, швидко розкладалось, не витримувало далеких перевезень і погано брикетувалось [426, арк. 93]. Тому відкриття в західних областях УРСР великого кам'яновугільного басейну мало велике промислово-господарське значення.

Вивчення і визначення наявності вугілля на теренах Західної України розпочалось ще на початку ХХ ст. Російський геолог М. Тетяєв у статті «Основні напрямки геології та тектоніки первісних територій європейської частини Росії», яка була опублікована в 1912 р., сформулював гіпотезу можливості залягання карбону в північній частині сучасних західноукраїнських земель. За передбаченням М. Тетяєва, породи кам'яновугільного періоду Львівської мульди подібні до відкладень Донбасу і Верхньої Сілезії, адже утворення пластів у кам'яновугільний період відбувалось за однакових умов [456, с. 235–237]. Однак гіпотеза М. Тетяєва не знайшла широкого визнання серед російських та іноземних вчених того часу, які вважали, що на території рівнинної частини західних областей України розташована так звана Північно-Галицько-Волинська западина, заповнена крейдяними і третинними відкладеннями [314, с. 97].

Після завершення Першої світової війни і радянсько-польської війни 1920–1921 рр. західноукраїнські землі за умовами Ризького договору (18 березня 1921 р.) увійшли до складу Польщі. Геологічне вивчення Волині і Львівщини здійснювали в основному окремі геологи-ентузіасти, одним із яких був професор Варшавського університету Я. Самсонович. У 1931 р. він, здійснюючи геологічні дослідження Західної Волині, віднайшов тут ряд скам'янілих залишків флори і фауни кам'яновугільного періоду [51, с. 106–107]. Польський геофізик Є. Янчевський зробив перші спроби визначити північні межі кам'яновугільних відкладень Західної України. Він зауважив, що кристалічний масив межує на незначній глибині з відкладеннями палеозойського періоду в широтному напрямі по паралелі

містечка Торчина, тобто поклади карбону не поширюються далі на північ від цієї лінії [314, с. 100].

Дослідження Я. Самсоновича, хоч і привернуло до себе увагу науковців Польського геологічного інституту, проте не зацікавило промисловців. Підтримуючи високі ціни на польське вугілля і остерігаючись конкуренції, вони спеціально гальмували детальне геологічне вивчення західноукраїнських земель. Лише у 1938 р. сілезький концерн «Спільнота гірничо-металургійних справ» («Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych») під керівництвом Я. Самсоновича, розпочинає геологорозвідувальні роботи на Західній Україні [51, с. 107]. Геологічне буріння було розпочато в межах Львівського воєводства, на схід і північний схід від Львова. До початку Другої світової війни із 11 свердловин було здійснено сім. Окрім того, обробка отриманих даних не здійснювалася, а пошуково-розвідувальні роботи закінчилися в 1939 р. лише короткою заміткою Я. Самсоновича [23, с. 186].

Після нападу нацистської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. польські геологічні розвідки були припинені. Згодом 17 вересня 1939 р., із вторгненням Червоної армії в Польщу, західноукраїнські землі опинилися в складі Радянського Союзу. З часу приєднання західних областей України до УРСР геологорозвідка і наукове дослідження кам'яновугільних покладів цієї території набули широкого і планомірного обсягу. Комітет в справах геології при РНК СРСР направив у 1939 р. спеціальну комісію геологів, яка склала «Генеральний план пошукових робіт в Західній Україні». Для її здійснення в 1940 р. відповідно до наказу Наркомвугілля СРСР утворено трест «Львіввуглерозвідка», який повинен був провести детальну геологорозвідку в 70 вугленосних дільницях. В управління тресту «Львіввуглерозвідка» передавалися чотири геологорозвідувальні контори в містах Рава-Руська, Золочів, Кременець, Коломия, а також центральна механічна майстерня і хімічна лабораторія [393, с. 39]. На геологорозвідку і нове будівництво шахт виділено в 1939 р. 8 млн крб, а на 1940 р. планувалося виділити 40 млн крб [23, с. 186]. Вже за 1940 р. і перше півріччя 1941 р. здійснено низку пошукових свердловин, із яких лише одна (у районі міста Буськ) підтвердила наявність

вугільного пласту потужністю 0,52 м. Решті свердловин засвідчено наявність тонких вугільних пластів потужністю 0,10 – 0,20 м [415, с. 17]. Тому управління тресту «Львіввуглерозвідка» планувало розшити географічні межі геологорозвідувальних пошуків, однак роботи початку 40-х років ХХ ст. не доведено до кінця. Значну частину отриманих геологічних матеріалів втрачено внаслідок воєнних дій на території Західної України під час Другої Світової війни [356, с. 23].

З 1945 р. діяльність тресту «Львіввуглерозвідка» відновили, а працівники тресту здійснили тематичну роботу зі збору, систематизації, обробки та узагальнення матеріалів попередніх геологорозвідок, що частково збереглися в західних областях УРСР. На підставі детального вивчення зібраних трестом «Львіввуглерозвідка» геологічних матеріалів зроблено висновок про доцільність подальших пошукових робіт на кам'яне вугілля в західних областях УРСР. У зв'язку з утворенням у 1946 р. Міністерства геології СРСР і передачею йому всіх геологорозвідувальних організацій у західних областях СРСР трест «Львіввуглерозвідка» передано у підпорядкування міністерству й перейменовано в трест «Львіввуглегеологія» [8, с. 245].

У 1946–1947 рр. трест «Львіввуглегеологія» значно розширив площу пошуково-розвідувальних робіт. Відтепер бурінням охоплювалися не лише Львівська область, але і західні райони Волинської області УРСР і БРСР. 3 липня 1947 р. Володимир-Волинська геологорозвідувальна партія (ГрП) тресту «Львіввуглегеологія» виявила на території Волинської області поклади вугілля. 5 липня 1947 р. начальник Володимир-Волинської ГрП Вакуров, головний інженер Коврижкін та секретар парторганізації Вольфсон подали Волинському обкому КП(б)У рапорт про те, що на Волині знайдено вугілля. У ньому зазначалося: «Володимир-Волинська геологорозвідувальна партія доповідає вам, що 3 липня 1947 р. о 12 год. свердловина № 46, розташована в 5 км на північному сході від Володимира-Волинського, виявила на глибині 286,5 м від поверхні вугільний пласт, потужністю 64 см... Продовжуючи буріння 4 липня 1947 р. на глибині 288,5 м свердловина перетнула пласт потужністю в 0,87 м і 5 липня 1947 р. на глибині

289,7 третій пласт потужністю 0,95 м. Таким чином питання наявності карбону і промислового вугілля у Волинській області вирішено» [398, с. 197–198]. Однак це твердження помилкове, адже якість пошуково-розвідувальних робіт залишалася низькою, тому пластів робочої потужності на північному сході від Володимира-Волинського так і не було віднайдено.

Спираючись на поданий рапорт і результати геологічних розвідок, ЦК ВКП(б) і Рада Міністрів СРСР постановою № 80 від 31 січня 1948 р. «Про розвиток видобутку кам'яного вугілля в західних областях України», розпочинають освоєння Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Постановою передбачалося провести в 1948 р. розвідувальні роботи з метою загальної оцінки перспектив вугільного басейну, для чого планувалося пробурити 40 тис. погонних метрів свердловин, а в 1949 р. провести детальну розвідку 13 шахтних полів [427, арк. 2–7; 302, арк. 148–150].

Не завершивши, детальної геологорозвідки і не віднайшовши вугільних пластів робочої потужності, вище керівництво СРСР поспішало із геологорозвідкою та початком будівництва шахт, оскільки у західноукраїнських областях була гостра нестача палива. Тому, уряд СРСР зобов'язала Міністерство вугільної промисловості західних регіонів СРСР провести до жовтня 1948 р. детальну розвідку двох шахтних полів у Володимир-Волинському районі, а Міністерству будівництва паливних підприємств у третьому кварталі 1948 р. приступити до будівництва двох шахт неподалік Володимир-Волинська. Планом визначалося, що до 1953 р. видобуток вугілля мав би становити 8 млн т [427, арк. 2–7; 302, арк. 149].

З метою виконання поставлених завдань і намагань виявлення промислової потужності вугільних покладів у західних областях України наказом Міністра вугільної промисловості західних регіонів СРСР О. Засядька № 33 від 5 лютого 1948 р. організовано геологорозвідувальний трест «Волиньвуглерозвідка» з місцем перебування у Луцьку. Згодом, відповідно до наказу Міністерства геології СРСР та Мінвуглепрому СРСР № 80/98-а від 15 березня 1948 р., Ковельську, Кобринську та Володимир-Волинську ГрП передали до складу новоутвореного тресту

«Волиньвуглерозвідка». Окрім цього, розмежовувалися кордони геологорозвідки між трестами «Львіввуглегеологія» і «Волиньвуглерозвідка». Кордон встановлювався по широті сіл Бубнів–Локачі: на південь від цієї широти знаходилася територія геологорозвідки тресту «Львіввуглегеологія», а на північ до міст Кобрин і Брест – територія тресту «Волиньвуглерозвідка» [94, арк. 2–4]. Тресту «Волиньвуглерозвідка» згідно постанови Ради Міністрів СРСР № 1284 від 19 квітня 1948 р. «Про заходи із забезпечення виконання геологорозвідувальних робіт і будівництва вугільних шахт в районах Західної України в 1948 році» виділялося 20 млн крб, з них на геологорозвідувальні роботи 8,5 млн крб, на придбання спорядження 9,5 млн крб і на промислово-житлове будівництво 2 млн крб [94, арк. 6–7; 303, арк. 318–328].

Подальші пошуково-розвідувальні роботи тепер здійснювались двома трестами і 14 ГрП, зосереджених у всіх районах перспективної вугільної площі. В межах північної перспективної геологорозвідувальної площі трестом «Волиньвуглерозвідка» функціонували Володимир-Волинська, Турійська, Любомльська, Брестська ГрП, Волинська гідрогеологічна партія і Волинська геологічна партія. У складі тресту «Львіввуглегеологія» працювали сім геологорозвідувальних партій – Буська, Задвір'ївська, Кам'янська, Рахівська, Сокальська, Горохівська і Порицька. [8, с. 247]. Серед згаданих ГрП вугільні пласти волинської групи шахт Львівсько-Волинського басейну вдалося віднайти двом партіям: Володимир-Волинській та Порицькій. Решта підготували шахтні поля волинських копалень, розвідали львівську групу шахт і уточнили межі вугільних пластів басейну.

Володимир-Волинську ГрП створено на основі ешелону буровиків і геологів із Донбасу, які прибули у Володимир-Волинський 16 березня 1948 р. Очолив новостворену ГрП О. Живолуп. У цей же день почали формуватися бурові бригади. Укомплектування Володимир-Волинської ГрП відбувалось за рахунок перекинутих дев'яти бурових агрегатів, майстерні зі спорядженням, перевезених сюди транспортом і обслуговуючим персоналом Лисичанської ГрП тресту «Донбасвуглерозвідка». Згодом передано чотири агрегати із персоналом тресту

«Львіввуглегеологія». Окрім того, через нестачу кваліфікованих робітників, бурові бригади ГрП «Волиньвуглерозвідки» доукомплектовувалися за рахунок відряджених робітників із ГрП трестів «Донбасвуглерозвідка», «Артемвуглерозвідка», «Ростоввуглерозвідка», «Ворошиловоградвуглерозвідка». Всього із зазначених трестів прибуло 235 осіб. Однак більшість робітників становили місцеві волинські селяни. Першу свердловину Володимир-Волинської ГрП, пробурила у 1948 р. бригада старшого майстра І. Гопенка [23, с. 187].

У доповідній записці, підсумовуючи результати роботи геологорозвідувальних партій тресту «Львіввуглегеологія» за перший квартал 1948 р. сформульовано такі висновки: «визначаючи геологічну структуру Львівської мульди, встановлено, що північний кордон поширення карбонових покладів проходить по широті містечка Турійськ, що розташований на 15 км північніше Володимир-Волинська. На зазначеній території контрольною свердловиною № 40 із пробурених семи пластів кам'яного вугілля максимальна потужність пласта становить 0,38 м на глибині 292 м. Потужність інших коливалася в межах від 0,20 до 0,26 м» [447, арк. 30]. Отже, Володимир-Волинська ГрП проводячи пошукові роботи на півночі Володимир-Волинського району так і не віднайшла пластів робочої потужності. Усі бурові роботи до бажаних результатів не приводили.

Восени 1948 р. з Міністерства геології СРСР головному геологу «Волиньвуглерозвідки» М. Струєву, старшому геологу Володимир-Волинської геологорозвідувальної партії В. Шпаковій надійшла безапеляційна урядова телеграма: «Або в стислі терміни ви знайдете промислові поклади вугілля, або програму їхнього пошуку у Волинській області буде закрито» [3, с. 3].

Згодом підсумувавши результати робіт Володимир-Волинської ГрП, геолог В. Шпакова визначила, що пошукові роботи варто зосередити на південь від міста Володимир-Волинська, в Іваничівському р-ні [96, арк. 6]. Вже в жовтні 1948 р. бригада старшого майстра М. Воробйова відкрила вугільні пласти біля села Бубнів Іваничівського району товщиною більше 0,5 м [390, с. 2], а на початку 1949 р. на околицях села Бужанка в свердловині № 117, де буріння проводив В. Ватуля, геологи відкрили робочий пласт потужністю 1 м [394, с. 3].

Спільно із Володимир-Волинською ГрП шахтні поля в Іваничівському районі розвідувала Порицька ГрП, яка мала три дільниці: в селах Литовеж, Заболотці і Біличі. Порицька геологорозвідувальна партія була створена в березні 1948 р. на чолі із В. Головецьким. Головним інженером новоствореної партії призначався В. Жерехов, а головним геологом В. Ісаков. Власне Порицька вуглерозвідка у 1950 р. закінчила детальне розвідування полів шахт №№ 6, 7, 9 [330, с. 2].

Отже, за 1948 р. трестами «Волиньвуглерозвідка» і «Львіввуглегеологія» поведені масштабні розвідувальні роботи на території Львівської, Волинської областей України і Брестської області Білорусії загальною площею близько 50 тис. км². Було проведено 250 пошукових свердловин загальною протяжністю 75 482 м [415, с. 19].

Пошуки вугільних пластів супроводжувалися комплексом геофізичних методів розвідування – гравіметрією, магнітометрією та електророзвідуванням. Слід зазначити, що якість пошуково-розвідувальних робіт у той час була низькою, наявні і випробувані на інших вугільних басейнах нові механізми не використовувались. Не застосовувались й контрольні методи розвідки, які б підвищували достовірність наявності вугільних пластів на певній території, що призвело до помилкових висновків про наявність промислової вугленосності на північ від Володимира-Волинського [415, с. 18].

Бурові роботи Володимир-Волинська ГрП здійснювала 26 верстатами КАМ-500, з яких дев'ять потребували капітального ремонту. Вони працювали на 29 нафтодвигунах, у яких часто застигала нафта, тому робітники змушені були розігрівати двигуни звичайними факелами, що ставало однією з причин загоряння бурових установок [99, арк. 45]. Так, лише за 1948 р. під час бурових робіт на установках Володимир-Волинської ГрП сталося 92 аварії [95, арк. 5–7]. Автопарк партії складався із шести вантажних автомобілів ГАЗ-АА, двох автомобілів – ЗІС-5, двох вантажівок ГАЗ-51, п'яти тракторів С-80 і однієї вантажівки «Студебекер» («Studebaker US6»), яка була передана США за ленд-лізом в роки Другої світової війни [95, арк. 20]. Такої кількості автотранспорту для підвезення необхідних

матеріалів не вистачало, а бездоріжжя змушувало ГрП використовувати гужовий транспорт. В допомогу геологорозвідникам було задіяно 20 коней, 12 з яких – на бурових роботах з підвезення води і матеріалів, вісім – на господарських [95, арк. 21]. Таким чином можна зробити висновок, що більшість геологорозвідувальних робіт здійснювалися за допомогою старого обладнання, що призводило до аварійних ситуацій, а замість автомобільного транспорту використовувався гужовий.

План геологорозвідувальних робіт часто порушувався через відсутність води, постачання якої в осінньо-зимовий сезон було неможливим через бездоріжжя, відсутність автотранспорту, а також діжок, аби перевозити її гужовим транспортом. Досить звичними у ті часи були перебої в електроенергії, адже єдиним джерелом її подачі були енергопоїзди [95, арк. 5–7]. Часом робітники не виходили на роботу у зв'язку із високою захворюваністю, а іноді й самовільно кидали робочі місця і повертались назад на Донбас [100, арк. 18]. Внаслідок простоїв, аварій перевитрати тресту «Волиньвуглерозвідка» у 1948 р. становили 178 тис. крб [95, арк. 5–7].

Умови праці геологорозвідників були нелегкими. Буровий майстер Володимир-Волинської ГрП А. Панасевич згадує: «Важкі були умови суворої зими 1948–1949 рр., коли бурили “допотопною” технікою, коли завозили паливо, запчастини та все інше тракторними саньми раз на тиждень... Мабуть, ніколи не забудуться старим буровикам факели, при яких грілись і якими світили на бурових..., буровий верстат КААМ-500 з його “болячками”. Змінний майстер у роботі за ним стояв на лівій нозі і мусив крутити головою на всі 180, а то і на 360 градусів. Не забудеться движок А-22. Коли він ішов у рознос, то все живе тікало з бурової, а його трьохсот кілограмовий маховик відривався і летів на 30–50 м. Не забудеться весь промащений нафтою і наскрізь продутий вітрами і промитий дощами гараж, і тих 20 завжди поламаних і несправних ключі. Досі ниють плечі і руки від в'язок коронок, перехідників, ніпелів, які часто носили на бурову за 5–10 км по бездоріжжю» [390, с. 3].

Впродовж 1950–1951 рр. ГрП провели розвідувальні роботи, що дали можливість скласти правильну геолого-економічну оцінку басейну, підготувати значну кількість шахтних ділянок і визначити початок їх промислового освоєння. На початок 1952 р. детальні розвідки Волинського кам'яновугільного родовища дійшли логічного завершення [23, с. 187]. Паралельно з геологорозвідувальними роботами Інститутом геологічних наук АН УРСР розпочато літологічне і стратиграфічне вивчення кам'яновугільних відкладень басейну і петрографічне дослідження вугілля по кернах розвідувальних свердловин. Робота виконувалась бригадою наукових співробітників на чолі з доктором геолого-мінералогічних наук П. Шульгою і консультації члена-кореспондента АН УРСР Б. Чернишова [415, с. 20].

У доповідній записці секретаря Волинського обкому КПУ І. Грушецького, адресований ЦК КПУ, від 12 листопада 1952 р. підсумовувалися результати роботи тресту «Волиньвуглерозвідка»: «За короткий термін широкими пошуковими розвідками, проведеними трестом, охоплено територію Волинської області УРСР і Брестської області БРСР загальною площею близько 15 тис. км²..., а загальні геологічні запаси вугілля у Львівсько-Волинському кам'яновугільному районі визначаються в 1,3 млрд т, що дозволяє вважати цей район важливою енергетичною базою» [322, с. 197].

У березні 1952 р. Рада Міністрів СРСР приймає рішення щодо ліквідації тресту «Львіввуглегеологія» Міністерства геології СРСР. Геологорозвідувальні роботи у Львівсько-Волинському вугільному басейні передавалися тресту «Волиньвуглерозвідка» Мінвуглепрому УРСР, а уже в червні 1953 р. трест «Волиньвуглерозвідка» реорганізовано у трест «Волиньвуглегеологія». Після завершення його діяльності у грудні 1954 р. керівництво незначним обсягом залишкових робіт у кам'яновугільному басейні передавалося тресту «Укрвуглегеологія», що знаходився у Дніпропетровську [23, с. 188]. Обсяг виконаного механічного буріння у Львівсько-Волинському басейні у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. становив 1 млн 520 тис. м. Зокрема зусиллями тресту «Волиньвуглерозвідка» пробурено 2415 свердловин, із

загальною довжиною в 1 млн 132 тис. 769 м, а трестом «Львіввуглегеологія» – 1125 свердловин довжиною 387 532 м. [8, с. 250].

Після завершення геологорозвідувальних робіт розпочалась підготовка до будівництва майбутніх шахт. За наказом Міністра вугільної промисловості західних районів СРСР № 128 від 29 квітня 1948 р. «Про заходи щодо забезпечення виконання геологорозвідувальних робіт і будівництва вугільних шахт в Західній Україні» керівникові «Союззахідшахтопроекту» Єрмоленку дано розпорядження розробити й направити Міністерству паливних підприємств у серпні 1948 р. всю технічну документацію для будівництва майбутніх шахт. Окрім того, 10 травня 1948 р. передбачалася реорганізація Київського бюро копрів і шахтного спорядження в трест «Західшахтопроект», якому доручили проектувати вугільні підприємства в західних областях України [410, с. 63; 94, арк. 6–7].

4 жовтня 1949 р. Рада Міністрів СРСР приймає постанову № 4220–1750с «Про результати пошукових розвідок вугілля і заходи з проведення детальних розвідок і будівництва шахт на кам'яновугільних родовищах Західної України в 1949–1950 роки». Згідно з постанови, в 1949–1950 рр. визначалися дати початку будівництва перших чотирьох шахт, а в четвертому кварталі 1949 р. в Іваничах організовувався шахтобудівний трест «Західшахтобуд» [304, арк. 61–66].

На будівництво першої черги підприємств вугільної промисловості і культурно-побутових закладів уряд асигнував 6,6 млрд крб, з яких 3,2 млрд – на шахтне будівництво, 2 млрд – на будівництво допоміжних підприємств та 1,4 млрд – на житлове і культурне будівництво [353, с. 111]. Вже в грудні 1949 р., створено трест «Західшахтобуд», який розпочав практичну фазу підготовки до будівництва шахт басейну. Він був розміщений у Володимир-Волинському, а його керуючим призначався Д. Вітрик [356, с. 24]. До структури управління тресту «Західшахтобуд» в 1950 р. увійшли Волинське, Дорожнє і Порицьке будівельні управління, цегельний завод, машинно-прокатна контора, автотранспортна контора і контора технічного постачання [160, арк. 38–39].

У 50-х роках ХХ ст. для безперебійного постачання будівельних матеріалів для шахт, що будувалися, зводилися допоміжні будівельні підприємства. Відтак,

були створені деревообробні майстерні, які згодом реорганізувалися в деревообробний комбінат. В 1953 р. здано в експлуатацію першу чергу цегельного заводу, який уже на початку 1955 р. щодоби випускав 60–70 тис. штук цегли [325, с. 2]. У цей же час збудовано Нововолинський завод залізобетонних виробів з виробничою потужністю 14 тис. м³ збірного залізобетону в рік.

За направленнями органів влади на початку 1950-х років із Донбасу, Кузбасу і Підмосков'я на розбудову вугільних шахт Волині прибули 246 спеціалістів, які уже в лютому місяці заклали першу шахту Львівсько-Волинського вугільного басейну поблизу села Дорогиничі Іваничівського району. Очолив будівництво шахти № 1 виходець із Донбасу О. Курмаз [32, с. 30]. 13 грудня 1952 р. бригада прохідників скіпового ствола Нововолинської шахти № 1 Ф. Булахова вперше прорізала вугільний пласт під час проходження ствола шахти [339, с. 3].

У вересні 1950 р. закладено шахту № 2 неподалік села Русовичі Іваничівського району, а на території села Будятичі, закладено шахту № 3. Очолив будівництво двох шахт інженер з Підмосковного вугільного басейну І. Фомін [32, с. 30]. У зв'язку зі збільшенням об'ємів робіт змінилися функції будівельних управлінь. Волинське будуправління, збільшивши штат робітників і механічний парк, займалось будівництвом виключно житлових і соціально-культурних будівель для робітників, а Порицьке управління здійснювало розробку стволів шахт №№ 1, 2, 3 й будівництво адміністративно-побутових об'єктів поверхні цих шахт [160, арк. 38–39].

На початку 1951 р. закладено на теренах села Дорогиничі шахту № 4 і Рада Міністрів СРСР постановою № 2605–1272с від 20 липня 1951 р. «Про заходи з прискорення будівництва шахт Міністерства вугільної промисловості на вугільних родовищах Західної України» встановила терміни введення в експлуатацію чотирьох закладених шахт. Шахти №№ 1 і 2 мали бути введені в експлуатацію в 1953 р., а шахти №№ 3 і 4 – в 1954 р. За 1952–1955 рр. передбачався початок будівництва 11 шахт загальною виробничою потужністю 3 млн 600 тис. т вугілля за рік [434, арк. 119; 305, арк. 318–325]. Шахти планувалося збудувати і ввести в експлуатацію за три роки, що вказувало на високу потребу в енергетичному паливі.

Для пришвидшення будівельних робіт у третьому кварталі 1951 р. організовано додаткові будуправління: два з них шахтобудівних – Порицькі БУ №№ 2 і 3 і одне управління з будівництва допоміжних підприємств. Із організацією цих управлінь будівництво шахти № 2 передавалося Порицькому управлінню № 2, а будівництво шахт №№ 3 і 4 – Порицькому № 3 [160, арк. 38–39].

Після завершення основних геологорозвідувальних робіт у Волинському родовищі у 1951 р. матеріали розвідок передавалося проектним організаціям для створення комплексного проекту промислового освоєння Львівсько-Волинського басейну, який розроблено 12 грудня 1951 р. Згідно з «Комплексним планом освоєння Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну», геологічні запаси Волинського родовища склали 307 млн т вугілля, а загальна площа родовища становила близько 130 км². Комплексний план передбачав, що Волинське родовище розроблятимуть 16 шахт, з яких 13 мали розташовуватись в районі майбутнього міста Нововолинська на відстані до 10 км. Шахту № 14 передбачалося будувати поблизу міста Устилуг, а шахти №№ 15 і 16 – на Бубнівській ділянці (біля сіл Бубнів і Руснів Володимир-Волинського району). За графіком видобутку вугілля передбачалося, що через 50–60 років видобуток на волинських шахтах розпочне знижуватися, оскільки будуть розроблені основні робочі пласти, а через 70 років вичерпаються всі відомі у Волинському родовищі запаси вугілля [434, арк. 163, 193–194].

У червні 1952 р. розпочалося будівництво шахти № 5 поблизу села Грибовиця Іваничівського району. Очолив її будівництво П. Лукашов [356, с. 24]. Невдовзі, у квітні 1953 р. шахтобудівники приступили до спорудження шахти № 6 поблизу села Грибовиця, а в 1954 р. закладено шахту № 7 неподалік села Біличі Іваничівського району. Того ж таки 1954 р. між селами Низкиничі і Хренів Іваничівського району започатковано будівництво шахти № 8 [32, с. 31].

З 1954 р. шахти вводилися в експлуатацію. Так, 23 червня 1954 р. розпочала роботу шахта № 1 – перша шахта у Львівсько-Волинському басейні. З введенням в експлуатацію волинських вугільних підприємств, і розгортанням будівництва шахт львівської групи шахтобудівний трест «Західшахтобуд» 13 листопада 1954 р.

реорганізовано в комбінат «Укрзахідшахтобуд». Новоорганізований комбінат розмістили у місті Сокаль Львівської області [35, с. 81].

Для управління новозбудованими шахтами №№ 2 і 3 у селищі Нововолинськ у лютому 1955 р. створено Волинське рудоуправління, яке підпорядковувалось комбінату «Укрбурвугілля». Керівником управління призначили А. Чернегова і вже у березні 1956 р. рудоуправління розпочало будівництво шахти № 9 за селом Стара Лішня Іваничівського району [35, с. 81]. Однак, Волинському рудоуправлінню не вдалось вчасно виконати плани щодо введення вугільних підприємств в експлуатацію. Зокрема, шахту № 4 за планом передбачалося ввести в дію у 1955 р., але розпочала свою роботу у серпні 1956 р., на шахті № 6 видобуток вугілля планувалося на липень 1956 р., однак була відкрита у грудні 1956 р. [430, арк. 32]. Окрім цього, збільшення кількості експлуатованих шахт ускладнювало можливість комбінату «Укрбурвугілля» здійснювати процес видобутку вугілля через рудоуправління і тому вище керівництво УРСР планувало створити промисловий вугільний трест.

25–26 травня 1956 р. у Києві відбувся пленум ЦК КПУ, на якому було розглянуто питання «Про хід виконання директив ХХ з'їзду КПРС в розвитку вугільної промисловості УРСР». На пленумі оголошено: «У зв'язку із введенням в дію шахти № 4, вважати доцільним організацію експлуатаційного тресту «Нововолинськвугілля». Тому в серпні 1956 р. на основі Волинського рудоуправління для вдосконалення керівництва вугільними підприємствами Волині засновано трест «Нововолинськвугілля», яке підпорядкували комбінату «Укрбурвугілля». Очолив новий трест І. Гайдаш, а головним інженером призначено А. Димова. [35, с. 81]. Штатна чисельність управління тресту була затверджена в кількості 55 осіб, а в 1960 р. збільшено до 71 [109, арк. 39; 116, арк. 56].

Новостворений трест мав організувати своєчасне введення в експлуатацію шахт та освоєння ними промислової потужності передбаченої планом. Тому для успішного виконання цих заходів 20 серпня 1956 р. до Нововолинська прибули перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов, перший секретар ЦК КПУ О. Кириченко, міністр вугільної промисловості СРСР Л. Мельников, перший секретар

Волинського обкому партії І. Грушецький та керівники республіканських міністерств. Приїзд М. Хрущова у Нововолинськ описує помічник першого секретаря Волинського обкому Д. Терещенко: «М. Хрущов і О. Кириченко зупинилися біля першої шахти, у приміщенні якої розташовувався трест «Нововолинськвугілля». Тут відбулася коротка нарада гірників та інженерно-технічних працівників волинських шахт. Пригадую, що це була не дуже велика кімната. Не було трибуни, традиційної президії і карафи з водою. В оточені учасників наради сиділи М. Хрущов, О. Кириченко, міністри і партійні працівники. Була справді робоча обстановка, вели ділові розмови про те, що заважає краще працювати шахтарям, як забезпечити виконання плану вуглевидобутку і перспективи розвитку молодого басейну. Начальники шахт О. Нечаєв і М. Холод, головний інженер вугільного підприємства № 4 В. Дмитрієв, начальник однієї із підземних дільниць шахти № 1 А. Полянський, директор підприємств, що будувались, О. Никифоров доповідали про впровадження гірничої техніки на шахтах, поліпшення побуту гірників і будівельників. Потім Микита Сергійович і супроводжуючі особи побували на другій шахті і на споруджені шахти № 6. На машинах гості проїхали вулицями Нововолинська, оглянули новобудови. Цього ж дня відбувся загальноміський мітинг. На новозбудований стадіон «Шахтар» зібралось понад 15 тис. гірників і будівельників, жителів міста, колгоспників із навколишніх сіл...» [418, с. 3].

Результатом цієї поїздки стало прийняття ЦК КПРС та Радою Міністрів СРСР 8 жовтня 1956 р. постанов «Про невідкладні заходи з подолання відставання шахтного будівництва в УРСР» та «Про невідкладні заходи з розвитку вугільної промисловості УРСР». Постанови передбачали заходи з покращення рівня партійного і господарського керівництва басейном, удосконалення організації праці шахтарів, впровадження нової техніки, покращення матеріально-побутових умов життя шахтарів [32, с. 31].

Із введенням в експлуатацію шахти № 6 у грудні 1956 р. розширився перелік організацій і підприємств, які входили в трест «Нововолинськвугілля». Станом на 1 січня 1957 р. в систему управління тресту входили шахти №№ 1, 2, 3, 4, 6,

центральні електромеханічні майстерні (ЦЕММ), вантажно-транспортне і житлово-комунальне управління, відділ матеріально-технічного постачання, навчально-курсний комбінат. Це означало, що управління було наділене широкими правами щодо здійснення керівництва гірничою галуззю та розбудовою нового шахтарського міста Нововолинська і селища Жовтневого (з 2016 р. – смт Благодатне) [35, с. 82].

Листопад 1957 р. був ознаменований введенням в експлуатацію шахти № 7. 20 червня 1959 р. стала до ладу шахта № 5, а в листопаді 1959 р. – шахта № 8 [32, с. 31]. Тобто впродовж 50-х рр. ХХ ст. введено в експлуатацію вісім волинських шахт.

В другій половині 50-х років ХХ ст., з початком поступової переорієнтації паливного балансу СРСР із вугілля на нафту і газ, відбулося зниження темпів будівництва шахт, так як зменшувалося асигнування у вугільну промисловість. У зв'язку з цим ще в 1956 р. проектно-розвідувальні роботи з будівництва наступної нововолинської шахти з порядковим номером № 10 були припинені [118, арк. 185]. Станом на 1962 р. Держплан УРСР виділив на будівництво шахт у Львівсько-Волинському басейні 15 млн крб замість передбачених семилітнім планом 23,1 млн. Таким чином, чотири шахти (№ 9 «Нововолинська», №№ 6 і 7 «Великомостівські», № 2 «Червоноградська»), що будувались декілька років тепер опинилися на межі консервації, а їх введення в експлуатацію переносилися на невизначені терміни [435, арк. 61–62]. Проте, у 1963 р. все ж кошти було виділено на добудову шахти № 9, яку ввели в експлуатацію, в жовтні того ж року. На цьому будівництво волинських шахт було завершено, замість передбачених комплексним планом 1951 р. 16 шахт збудовано лише дев'ять.

Для розбудови в 50-х роках ХХ ст. нового вугільного басейну були необхідні будівельні матеріали і устаткування, яке надсилалось з вугільних басейнів УРСР та інших союзних республік СРСР. З Москви, Горького, Мінська прибували автомобілі, з Волгограда і Челябінська – трактори, автогрейдери, з Ленінграда, міст Уралу, Кузбасу – екскаватори, підйомні крани, необхідне будівельне та гірниче устаткування, з Вірменії – трансформатори, з Карельської та

АРСР Комі – деревина та збірні будиночки («фінські будинки») [401, с. 135]. Криворізький, Одеський, Єнакіївський, Миколаївський (Дрогобицька обл.) цементні заводи постачали цемент, завод «Енергія» м. Петровеньки (Ворошиловградська обл.) і заводи Сталіно (тепер Донецьк) – аммоніт для вибухових робіт. Однак комбінат «Укрзахідшахтобуд» систематично не виконував планів капіталовкладень і повільно освоював проектну потужність шахт. Намагаючись вкластись в терміни здачі в експлуатацію шахт, комбінат допускав значні перевитрати коштів і матеріалів. Зважаючи на незадовільну доставку будівельних матеріалів, шахтобудівники не дотримувались економії будівельних матеріалів. Так, під час будівництва шахти № 4 було зіпсовано 20 т амоніту на суму 32 тис. крб, цементу – на 133 тис. крб, бетону – на 98 тис. крб [32, с. 30; 441, арк. 49–50].

На перших етапах спорудження шахтних стволів гірники зіткнулись з більшими гідрогеологічними труднощами, ніж у ряді вугільних родовищ Радянського Союзу. У Кузбасі, Донбасі та інших вугільних басейнах шахтні стволи проходили по твердих гірських породах, а у Львівсько-Волинському басейні їх доводилося прокладати по насичених водою м'яких породах. Для усунення цієї проблеми під час будівництва шахт в 1951 р. було створено відділення «Шахтоосушення», яке згодом перейменували у Волинське відділення московського тресту «Шахтоспецбуд» [32, с. 32]. Відділення використовувало спеціальні методи проходки стволів: заморожування, цементацію і водопониження із застосуванням ерліфту для відкачування води [160, арк. 41]

Середня тривалість будівництва вугільних шахт басейну, введених в експлуатацію до 1960 р., складала п'ять років і два місяці (62 місяці). У найкоротший термін зведено шахту № 6 – за три роки і дев'ять місяців. На підготовчі роботи затрачали в основному 12,6 місяців (20 %), проходження стволів – 19,4 місяців (32 %) і на підготовку площі шахтного поля – 30 місяців (48 %) [415, с. 230]. Швидкість проходження стволів (основної частини шахти) складала 30–40 м (при нормативній 22–25 м), а в окремих випадках – 80–90 м в місяць. Головні стовбури шахт мали п'ятиметровий діаметр і обладнувалися двохскіповим

підйомом для видачі вугілля вантажопідйомністю три тонни. Кожна шахта мала допоміжний стовбур діаметром шість метрів, який оснащувався двохклітьовим підйомом для видачі гірської породи, а також спуску-підйому людей місткістю до 20 осіб. Кріплення шахтних стовбурів здійснювалось чавунними тубінгами, а з 1956 р. – залізобетонними. На різних шахтних полях Львівсько-Волинського басейну глибина стовбурів варіювалась від 373 до 606 м, тобто вугілля залягало не так глибоко, як на шахтах Донбасу [32, с. 32].

Зведення волинських шахт здійснювалось у тісній співпраці з науковими співробітниками, які проводили випробування на будівництвах шахт, а гірничо-наукові досягнення згодом застосовувались на будівництвах шахт Донбасу, Уралу, Кузбасу та ін. Над удосконаленням систем вуглевидобутку, способів управління покрівлею, кріпленням очисних і підготовчих виробок, поліпшенням вентиляції шахт, створенням нових типів машин і механізмів працювало більше 10 науково-дослідних інститутів, в яких працювали вчені Києва, Сталіно, Москви, Львова та ін. [27, с. 5–6].

В 1959 р. група вчених під керівництвом академіка Г. Маньковського, розробила безпечний і найпродуктивніший спосіб розробки вертикальних стволів. Спосіб полягав у бурінні стовбурів великого діаметру на повну глибину (300–360 м) за допомогою спеціальної механічної бурової установки, розробленої на Уралмашзаводі. Всі процеси виконувалися не у вибої, як раніше, а на поверхні. Агрегат давав змогу зводити металеве або залізобетонне кріплення стовбура з поверхні. Цікавим є той факт, що створений агрегат академіком Г. Маньковським вперше в СРСР було успішно випробувано саме на будівництві нововолинських шахт №№ 5 та 9 [27, с. 7].

Іншим прикладом новаторства є те, що 20 травня 1959 р. під час спорудження шахти № 9 вперше в шахтному будівництві СРСР спущено в шахтний ствол 15-метрову секцію кріплення із залізобетонних тубінгів (зазвичай опускали секції по 2 м). Секцію розроблено і опущено на дно ствола згідно з проектом Українського науково-дослідного інституту організації і механізації шахтного будівництва. Реалізацію проекту інституту було доручено інженерові тресту

«Шахтоспецбуд» І. Лосю, а безпосереднє керівництво операціями здійснював начальник лабораторії кріплення шахтних стволів К. Тюрін [408, с. 3].

Окрім будівництва шахт у Львівсько-Волинському басейні створено ряд допоміжних підприємств для функціонування шахт. Підприємства спільно із кам'яновугільними шахтами становили новий територіально-виробничий комплекс. Для належного обслуговування, функціонування і ремонту гірничого устаткування в 1952 р. в Нововолинську створено Центральні електромеханічні майстерні (ЦЕММ), а в 1956 р. збудовано Нововолинський рудоремонтний завод (РРЗ). На заводі діяли цех металоконструкцій, ремонтно-складальний, механічний, ливарний, інструментальний цехи. Вони випускали до 200 найменувань різних видів устаткування. Для будівництва шахтних споруд підприємство виготовляло металеве кріплення, устаткування котельних і технічних комплексів, різні металоконструкції та індивідуальне устаткування [332, с. 3].

Отже, завдяки геологорозвідувальним роботам у Волинській області було відкрито новий кам'яновугільний басейн України, а його розробка сприяла поживленню економічного розвитку не лише області, яка була в основному аграрною, але й всього західного регіону України.

2.2. Промислове виробництво і матеріально-технічна база.

Впродовж 40–50-х років ХХ ст. на Донбасі відбувалося поступове нарощування об'ємів видобутку вугілля завдяки швидкій відбудові шахт, зруйнованих в роки Другої світової війни. Вдосконалювалася організація видобутку, розпочався процес автоматизації і механізації виробничих процесів. Із введенням в експлуатацію у 1954 р. першої нововолинської шахти на волинських вугільних підприємствах в 50-х роках ХХ ст. здійснювались аналогічні заходи.

Розпочавши розробку вугільних пластів, шахтарі повинні були швидкими темпами освоїти проектну потужність шахт, яка становила для кожної з них 300 тис. т вугілля на рік. У 1955 р. введено в експлуатацію три шахти, однак загалом вони видобули 205 125 т. вугілля, а їх проектна потужність становила 60–70 тис. т вугілля на рік. Впродовж 1955–1957 рр. ситуація не змінювалась. Ріст видобутку

вугілля здійснювався завдяки введенню в експлуатацію нових шахт, а не у зв'язку із покращенням організації виробництва та підвищенням продуктивності праці механізмів і гірників. Тобто, екстенсивна політика СРСР щодо розвитку господарства дотримувалася і під час будівництва вугільних підприємств. У 1957 р. видобуток вугілля здійснювали шість шахт, які за рік видобули 1 млн 159 тис. 461 т вугілля, але проектна потужність шахт становила 170–280 тис. т вугілля на рік (див. Додаток Г). Через відсутність практичного досвіду експлуатації копалень в геолого-тектонічних умовах Львівсько-Волинського басейну, проектна потужність шахт досягалася повільними темпами. На початках його експлуатації не завжди правильно визначалися технологія видобутку вугілля, методи проходки і кріплення в підготовчих вибоях.

Враховуючи труднощі в організації видобутку вугілля, міністр вугільної промисловості УРСР А. Кузьмич наказом № 257 від 22 листопада 1955 р. «Про заходи з пришвидшення освоєння проектної потужності Нововолинськими шахтами комбінату “Укрбурвугілля”» зобов’язав керівництво комбінату здійснити організаційні заходи із прискореного освоєння проектної потужності [101, арк. 1–4]. Для цього управління Волинського рудоуправління, а з 1956 р. тресту «Нововолинськвугілля» намагались віднайти найбільш оптимальну технологію розробки вугільних пластів, оскільки гірничо-геологічні умови волинських шахт були інакшими, а в окремих аспектах – складнішими, аніж на Донбасі.

Досить вагомим для розвитку вугільної промисловості мав стати і проект технології введення очисних робіт, який передбачав суцільну систему розробки без поділу шахтних полів на панелі. Її і було введено із початком розробки вугільних пластів шахт. Однак така система у важких гірничо-геологічних умовах не могла забезпечити стійку роботу очисних вибоїв. Тому з 1957 р. шахти Львівсько-Волинського басейну перейшли на іншу стовпову систему розробки. Вже станом на 1959 р. з 55 діючих лав на цю систему було переведено 48 лав [321, с. 2–4]. Стовпова система розробки характеризувалася тим, що до початку очисних робіт по пласту проводили підготовчі виробки, якими у пласті оконтурювали окремі ділянки (стовпи), і тільки після цього приступали до виймання вугілля [415, с. 231].

В 50-х роках ХХ ст. вдосконалювалась організація праці гірників очисних і підготовчих вибоїв, яка передбачала введення графіку циклічності. Згідно з ним, проходження циклу відбувалося впродовж трьох змін. У першу зміну видобували вугілля комбайном і одночасно доставляли у лаву деревину і кріплення. В другу зміну закінчували видобуток вугілля по всій довжині лави, а так як волинське вугілля за своєю петротектонічною структурою було в'язким, передбачалось через кожних пів метра проведення буро-підривних робіт. Після видобувних працювала ремонтно-підготовча зміна, гірники якої переміщували конвеєри, проводили огляд і ремонт комбайну, а також монтаж машин і механізмів. За виконання норм виробітку робітниками бригади і дотримання циклічності відповідав бригадир, який звітував кожної зміни перед гірничим майстром і начальником дільниці [340, с. 3].

Однак графік циклічності вводився на шахтах досить повільно. Окрім того, в окремих лавах показники потужності навмисно зменшували, а довжину лав урізали маркшейдери, що й приводило до зриву графіку [50, с. 2]. Тому постановою Львівського раднаргоспу № 160 від 3 квітня 1959 р. визначалися терміни переведення шахт на графік циклічності, а саме: шахти №№ 2, 3, 4, 6 з травня 1959 р., № 7 – з липня 1959 р., № 1 – з серпня 1959 р. [110, арк. 23–26].

Паралельно із введенням нової організації роботи й технології розробки вугільних пластів на волинських шахтах вводилась нова гірнична техніка та механізми. Уже на січень 1956 р на 4-х діючих підприємствах працювало сім врубових машин, 19 комбайнів для очисних робіт, два прохідницькі комбайни, 16 породонавантажувальних машин, 10 стрічкових транспортерів, 93 скребкові транспортери, а також 27 електровозів і 1496 вагонеток [102, арк. 24].

Незважаючи на обладнання новою гірничою технікою, шахти освоювали її повільно. У 1955 р. місячна продуктивність вугільного комбайна по тресту становила 1807 т вугілля при нормі 3267 т, продуктивність бурової машини – 630 т при нормі 2500 т, а породонавантажувальної машини – 23,6 погонних метри, при нормі 40 [430, арк. 33–34]. При кріпленні вибоїв в шахтах допускали значні перевитрати деревини. Згідно з планами на кожну тисячу тонну видобутого вугілля

шахтою повинно затрачатись 60 м³ кріпильного лісу за місяць, а фактично кожного місяця 1955 р. затрачалося 89,7 м³ [312, с. 2].

З метою подальшого вдосконалення системи розробки, кріплення очисних і підготовчих виробок, створення нових типів машин і механізмів для Львівсько-Волинського басейну трестом «Нововолинськвугілля» залучалися науково-дослідні і конструкторські інститути: ДонВУГІ, Гірничої справи АН УРСР, МакНДІ, Укргіпрошахт, Український вуглехімічний інститут, Дніпропетровський і Київський гірничі інститути та інші. У 1956 р. при тресті «Нововолинськвугілля» створювалися дві постійні науково-дослідні групи: перша – з впровадження передової гірничої техніки, проєктованої інститутом «Дондіпровуглемаш», друга – Донецького вугільного інституту. Зокрема, на шахті № 3 працювала група з впровадження передової гірничої техніки, яку очолили старший інженер Пересичанський, інженер Сердюк та гірничий технік Дурнов. Наукова група обґрунтувала і вперше у Львівсько-Волинському басейні ввела вузькозахватний видобуток вугілля в умовах нестійкої покрівлі, твердого і в'язкого пласта вугілля [27, с. 6].

Високих результатів проходки вугільного підприємства № 7 було досягнуто внаслідок випробування нового гірничо-прохідницького комбайну «ШБМ-1», що дало змогу впровадити його у виробництво. Під час випробування комбайну, були досягнуті позитивні результати проходки, внаслідок чого комбайни типу «ШБМ-1» впроваджувалися у виробництво. Тут же вперше в СРСР під керівництвом наукового співробітника інституту гірничої справи Академії наук СРСР М. Полуєктова пройшла випробування і шнекобурова машина, яка видобувала вугілля з пластів 0,4–0,7 м без кріплення очисного вибою і без присутності людей. Установка показала продуктивність вдвоє більшу, ніж вуглевидобувний комбайн «Кіровець». [27, с. 6; 48, с. 2].

Впродовж 50-х років ХХ ст. гірничі виробки шахт кріпилися дерев'яним кріпленням. Станом на 1958 р. металеве кріплення на шахтах становило лише 29,3 %, а решта було дерев'яним. Тому, щоб скоротити витрати деревини і підвищити

безпеку праці гірників, з 1959 р. на шахтах впроваджувалося металеве кріплення замість дерев'яного [112, арк. 37–38].

Таким чином, внаслідок технічних нововведень волинські шахти стали частково механізованими підприємствами і за рівнем механізації основних робіт (зарубка, відбій вугілля, навантаження його в лавах) були досконалішими, ніж деякі шахти Донбасу. На шахтах тресту «Нововолинськвугілля» механізоване навантаження вугілля за 1959 р. складало 77,1 %, тоді як на Донбасі лише 48,7 %. Рівень механізованого проходження гірничих виробок становив 51 % проти рівня шахт Донбасу – 25,1 %. Уже в 1958 р., у 73 % лав шахт виробка здійснювалась стовповою системою. Значно підвищило продуктивність праці та економію засобів виробництва переведення лав і підготовчих виробок на металеве кріплення. Так, в 1959 р. 57 із 65 діючих лав кріпились металевим кріпленням. Станом на 1 січня 1960 р. сім із 11 шахт мали автоматизовані головні вентиляторні установки, а п'ять автоматизовані насосні установки головного водовідливу. Завдяки швидкій механізації виробничих процесів за рішенням Ради Міністрів і Держплану УРСР в 1959 р. шахта № 4 була введена в число 50-ти дослідно-показових підприємств республіки, які переведені до кінця семирічки на комплексну механізацію всіх виробничих процесів [114, арк. 1–3; 186, арк. 4].

Окрім введення нової гірничої техніки, на шахтах Волині активно популяризувалась раціоналізаторська робота серед гірників, спрямована на високоефективне використання виробничих ресурсів і найдоцільнішу організацію виробничих процесів самими гірниками. Відтак, за 1959 р. на шахтах і підприємствах тресту «Нововолинськвугілля» подано 624 раціоналізаторські пропозиції, з яких прийнято 401 пропозицію і введено у виробництво 269 [113, арк. 6]. З метою покращення роботи із раціоналізаторами трестом «Нововолинськвугілля» в березні 1959 р. проведено першу конференцію винахідників і раціоналізаторів, а у квітні 1959 р. відбувся перший з'їзд раціоналізаторів тресту [112, арк. 9].

Завдяки частковій механізації вуглевидобутку, поліпшенню технології і організації праці, продуктивному використанню техніки та організації

виробництва, збільшенню кількості вугільних лав в 1958 р. проектну потужність освоїли дві шахти – шахта № 6, видобувши 466 086 т вугілля за рік та шахта № 2 із річним видобутком – 302 910 т. У 1959 р. окрім шахти №№ 2 і 6, проектну потужність освоїли шахта № 3, а загалом вісім шахт видобули за рік 2 млн 47 тис. 642 т вугілля (див. дод. Г). В 1958 р. продуктивність праці ставала в 2,2 рази вищою, аніж в 1955 р. і наближалась до рівня Донбасу. Собівартість тони вугілля знизилась і становила 13,66 крб, тобто витрати на видобування тони львівсько-волинського вугілля були менші, ніж на видобування і транспортування в західні області вугілля Донбасу. Проте більшість шахт надалі залишалися дотаційними підприємствами і лише з 1959 р. шахта № 6 працювала без державних дотацій [328, с. 95; 195, арк. 88–89].

Намагаючись реалізувати графік циклічності і покращити форму організації праці, з 1959 р. на діючих шахтах тресту «Нововолинськвугілля» змінні комплексні комбайнові бригади замінено на наскрізні видобувні комбайнові бригади. Наскрізна бригада об'єднувала робітників, зайнятих в декількох змінах. Така форма організації праці скорочувала міжзмінні перерви і підвищувала відповідальність робітників за роботу гірничого обладнання та якість виробленої продукції. В 1961 р. у 84 % лав працювали наскрізні комплексні бригади, з яких в 32 лавах працювали добові бригади на одну лаву і в 16 лавах – добова бригада на дві лави [117, арк. 51].

Хронометражними спостереженнями впродовж 1958 р. встановлено, що робітники та інженерно-технічні робітники підземних дільниць 2–4 години витрачали на одержання нарядів, ламп, спецодягу. Крім того, планувалася робоча зміна в найбільш непродуктивний нічний час. Тому, намагаючись налагодити режим роботи шахти та у зв'язку з постановою Ради Міністрів СРСР «Про завершення переведення в 1960 р. всіх робітників і службовців на 7- і 6-годинний робочий день», прийнятої 7 травня 1960 р., у 1960 р. шахти №№ 2, 3 і 4 перейшли на новий режим роботи. Він передбачав три шестигодинні робочі зміни і шестигодинну перерву (по 2 години перерви між змінами). В четверту (нічну) зміну вугілля не видобували: вона використовувалася для ремонтно-підготовчих робіт, заготовлення кріплення і подачі порожняку для робітників очисного вибою і

прохідників [355, с .3]. У 1960 р. також розпочала вводитись безнарядна система. Наряд тепер тривав не годину, а пів години. Завдання отримувала не ланка в цілому, а тільки ланковий, а на добу – бригадир.

Тобто впродовж 50-х років ХХ ст. на вугільних підприємствах управління тресту «Нововолинськвугілля» проводилася організація праці гірників, що в свою чергу посприяла зростанню видобутку вугілля й підвищенню техніки безпеки. Відтепер наступні рішення адміністрації шахт зорієнтувалися на формування матеріальних і моральних заохочень і стимулів праці робітників.

В кінці 1950-х роках серед шахтарських колективів впроваджувались заходи позаекономічного характеру, які мали на меті підвищити продуктивність праці і впровадити рух за так зване «комуністичне ставлення до праці». В основу заходів було покладено не матеріальні, а моральні стимули, а влада закликала працівників прикласти додаткові зусилля задля побудови комунізму. Впроваджувалась система заохочень і стимулювання роботи гірників. З 1958 р. поширився рух за звання ударника бригади чи підприємства комуністичної праці. Перед учасниками руху ставилося завдання надавати приклад продуктивної роботи, зразкової поведінки та виявляти прихильність комуністичним ідеалам. Так, за 1963–1964 рр. звання колективу комуністичної праці присвоєно шахті № 4, 36 дільницям, 172 бригадам, а 2465 робітникам присвоєно звання «ударника комуністичної праці» [169, арк. 49; 22, с. 483]. Звання бригади комуністичної праці можна було отримати в ході соціалістичного змагання. В ньому брали участь основні дільниці, добувні і прохідницькі бригади, допоміжні дільниці, бригади машиністів електровозу, кріпильників, бригад з ремонту дільниці шахтного транспорту [242, арк. 152; 169, арк. 47]. Варто зауважити, що бюрократично насаджуване правлячою партією і профспілками соцзмагання перетворилося на формальне виконання директив, озоамілювання, творення фіктивних рекордів. Тому особливого впливу на ріст видобутку вугілля немало.

50-і роки ХХ ст. ознаменувались появою на волинських шахтах передовиків виробництва, досвід і здобутки яких радянське керівництво використовувало з метою викликати у гірників бажання досягати високих виробничих результатів.

Так, отримавши професійний досвід роботи на шахтах Донбасу, В. Радеша вдосконалив організацію праці шахти № 2, внаслідок чого шахта першою у вугільному басейні освоїла проектну потужність. В 1956 р. бригада прохідників шахти № 6 на чолі із О. Разборським встановила всесоюзний рекорд, пройшовши 150 погонних метрів гірничих виробок, а в 1957 р. рекорд поновлено, пройшовши 240 погонних метрів. 27 березня 1959 р. на будівництві шахти № 5, бригада О. Разборського комбайном ШБМ-2 пройшла 410,2 погонних метрів гірничих виробок і встановила третій всесоюзний рекорд з проходження гірничих виробок [453, с. 21–22]. У 1959 р. за високі показники роботи 40 гірників було нагороджено почесним знаком «Шахтарська слава» і 400 шахтарів – Почесними грамотами Ради народного господарства, Паливного управління і тресту [81, арк. 123].

У 1959–1960 рр. управління паливної промисловості при Львівському раднаргоспі розпочало проектувати комплексну автоматизацію і механізацію виробничих процесів Львівсько-Волинських шахт. Однак науковці зіткнулись із значними проблемами, про які доповідав старший науковий співробітник Донецького науково-дослідного вугільного інституту М. Кричевський: «Експлуатовані шахти тресту «Нововолинськвугілля», запроектовані 7–10 років тому на рівні техніки і механізації того часу, не відповідають теперішньому стану механізації окремих процесів в управлінні механізмами. Через відсутність досвіду експлуатації нового Львівсько-Волинського басейну при проектуванні перших шахт знайдено ряд технологічних відхилень у конструкції шахт, які вимагають негайної реконструкції» [115, арк. 3]. Тому вже 19 липня 1960 р. у відповідності із постановою ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР шахта № 8 включили в перспективний план комплексної механізації і автоматизації, яка мала розпочатися в 1961 р. Проектування по цій шахті доручалося інституту «УкрНДІпроект» [119, арк. 15].

З 1960 р. розпочалася автоматизація і механізація шахт. Так, гірники-раціоналізатори шахт № 3 та № 4 спільно із працівниками Донецького науково-дослідного вугільного інституту замінили подаючу частину комбайна «Донбас-1», яку запозичили в комбайна «Кіровоць». Внаслідок заміни було створено новий тим комбайну, що одержав назву «ВПД» (Волинський пульсуючий «Донбас-1»). Окрім

цього, Інститут гірничої справи Академії наук СРСР в 1960 р. закінчив випробування шнеко-бурової машини, а кафедра гірничої електротехніки Дніпропетровського гірничого інституту ім. Артема підвищила продуктивність підйомних установок на шахті № 3 [356, с. 2].

У 1961 р. з метою покращення системи управління, вдосконалення організації автоматизації і механізації шахт та у зв'язку із скороченням в Львівсько-Волинському басейні будівництва шахт шахтобудівний комбінат «Укрзахідшахтобуд» розформований і на його базі створено експлуатаційний комбінат «Укрзахідвугілля», до складу якого включалися трест «Нововолинськвугілля», що підпорядковував собі усі волинські шахти і новостворений трест «Червоноградвугілля», який взяв управління над львівськими шахтами [174, арк. 1–2].

На початку 60-х рр. ХХ ст. розпочалось оновлення технічного парку шахт. В 1960–1961 рр. електровозний парк переобладнано на акумуляторні електровози. До вагонного парку, який в основному комплектувався 1-тонними вагонетками ВШ-1, водились нові типи – 1,5-тонні та 2-тонні [117, арк. 17]. З 1962 р. розпочали впроваджувати на шахтах в експлуатацію нова гірнича техніка, серед якої – вугільні комбайни, скребкові конвеєри, стрічкові конвеєри, насоси, пересувні трансформаторні підстанції та інше обладнання [166, арк. 73]. Також паралельно на більшості видобувних дільницях запроваджувалась нова форма організації праці – комплексні добові бригади-дільниці. Із 41 видобувної бригади – 22 бригади обслуговували дільниці і 19 обслуговували окремі лави. Шахти №№ 1, 2, 7 і 8 повноцінно перейшли на обслуговування кожної видобувної дільниці однією бригадою. Як наслідок введення нової форми організації праці, виріс добовий видобуток вугілля. Якщо в 1958 р. добовий видобуток вугілля на шахтах становив 3803 т, то в 1963 р. він становив 11 062 т [83, арк. 63; 81, арк. 61].

Модернізація гірничого устаткування, автоматизації і механізації виробничих процесів, вдосконалення організації праці швидкими темпами прискорили зростання вуглевидобутку шахт тресту «Нововолинськвугілля». В 1961 р. волинські шахти перетнули межу річного видобутку в 3 млн т, видобувши

3 млн 55 тис. 500 т вугілля, а в 1965 р. річний видобуток вугілля уже становив 4 млн 180 тис. 316 т вугілля. В 1965 р. з дев'яти шахт – сім підприємств достроково виконали семирічний план (1959–1965 рр.). За роки семирічки шахтарі тресту видобули понад план 1 млн 858 тис. т вугілля, а видобуток вугілля зріс в 2,5 рази. За цей час тресту вісім разів вручався за високі показники видобутку перехідний Червоний Прапор Ради Міністрів УРСР і Української республіканської Ради профспілок [195, арк. 88–89].

Серед високих досягнень нововолинців – новий всесоюзний рекорд бригади О. Разборського, яка за місяць пройшла 570 погонних метрів гірничих виробок. Згодом та ж бригада поновила рекорд до 662 погонних метрів гірничих виробок. В червні 1962 р. бригада Б. Качаускаса пройшла 765 погонних метрів штреку, встановивши ще один рекорд. Волинські бригади досягали успіхів із видобутку понадпланового вугілля. Бригади робітників очисного вибою на чолі із О. Мотіним (шахта № 4), Ф. Фесюком (шахта № 3), виконали річний план 1962 р до першого грудня і видали понадпланове вугілля. З місяця в місяць виконували свої обов'язки та досягали високих показників видобутку вугілля бригади робітників очисного вибою С. Сироїда, П. Баклана (шахта № 4), В. Тихонюка (шахта № 5) та ін. [164, арк. 1]. У вересні 1965 р. бригадою прохідників О. Разборського було встановлено новий всесоюзний рекорд. За 30 робочих днів було пройдено 1052,4 п. м гірничих виробок, за що йому присвоєно звання Героя соціалістичної праці СРСР [196, арк. 12].

Незважаючи на швидкий ріст темпів вуглевидобутку вугілля на шахтах Нововолинська та велику кількість передовиків, управління тресту допустило значних прорахунків і помилок в технології видобутку й проектуванні. Зокрема в проектуванні аварійних підйомів шахт №№ 1, 2, 3, 4, які не відповідали вимогам техніки безпеки. Це стало причиною того, що 29 вересня 1960 р. на шахті № 4 трапилась аварія на підйомі: перекинута кліть із людьми (сім чоловік випали в стовбур шахти і загинули, 9 осіб отримали травми) [200, арк. 56]. Внаслідок таких прорахунків у проектуванні та організації роботи підприємств, на шахтах зберігалася висока кількість аварійних ситуацій. Наприклад, в 1966 р. на шахтах

тресту сталося 799 аварій, в тому числі 46 завалів лав, 11 завалів гірничих виробок, 742 аварії із механізмами. Простій шахт внаслідок аварій становив 589 годин. Значна кількість аварійних ситуацій, призвела до зниження рентабельності шахт, низької трудової дисципліни і плинності кадрів [171, арк. 14].

Проводячи комплексну автоматизацію і механізацію на початку 60-х років ХХ ст., управління тресту не вирішило питання забезпечення шахт запчастинами до комбайнів, не виділялися фонди на радіо-, електро- і напівпровідникові вироби, які необхідні для ремонту засобів автоматизації. З 1962 р. волинські гірники самостійно розпочали організацію груп з обслуговування засобів автоматизації на шахтах. Вони здійснювали обслуговування і ремонт автоматизованих установок, а запчастини до них доставляли із інших раднаргоспів УРСР, що було фінансово не вигідним [120, арк. 34–35].

Незважаючи на впровадження нового гірничого устаткування, рівень використання і обслуговування техніки залишався низьким. Причиною такого становища слугувала відсутність ремонтної бази шахт й достатньої кількості запчастин. Станом на 1964 р. в роботі знаходилось лише 59,6 % вугільних комбайнів, 68,8 % породонавантажувальних машин, а конвеєрів – 57,7 %. Значна кількість невикористаного спорядження вимагала ремонту. Часто видача спорядження із шахти і передача його на баланс ремонтних підприємств затягувалась до 20–30 діб, а іноді й на триваліший час [175, арк. 51–52]. Окрім того, на баланс шахт ставили школи, дитячі ясла, над якими вони здійснювали шефство. Виконання шефства було фінансово обтяжливим для бюджету шахти: доводилося виділяти значні кошти на купівлю шкільного обладнання, матеріалів для організації навчальних кабінетів та здійснення ремонту класів. Наприклад, в 1965 р. шахта № 4 була шефом школи № 5, шахта № 9 – школи № 6, шахта № 2 –школи № 2, шахта № 3 –школи № 3 [198, арк. 32–38]. Через такі додаткові витрати на утримування шкіл і ясел, шахтам не вистачало фінансів на ремонт гірничого устаткування, покращення умов праці і побутового обслуговування гірників.

Низькою залишалася організація праці і трудова дисципліна. Ось як описує становище на шахтах в 1962 р. кореспондент газети «Радянська Волинь» М.

Волинець: «Головні інженери крізь пальці дивляться на грубі порушення встановленого паспорта кріплення. Тому виникають часті випадки завалу лав, що призводить до зривів графіка вуглевидобутку. Начальники дільниць ігнорують циклічну систему роботи очисних виробок, не вдосконалюють технологію виймання палива. Не вирішене питання доставки лісу і матеріалів у лави. Щозміни гірники тягають їх руками на відстань понад 100 м. У деякі лави відправляють у два рази більше гірників, ніж передбачено штатом. Зanedбана трудова дисципліна. Прогули, передчасне залишення вибоїв – звичайне явище. Підприємства перетворились у прохідний двір» [42, с. 3]. Прогули можна пояснити важкими умовами праці. Так, за 1962 р. на шахтах тресту «Нововолинськвугілля» нараховувалось 2313 чоловік прогульників, які прогуляли 3593 робочих дня [166, арк. 66].

Отож, внаслідок цілого комплексу недоліків в організації роботи шахти, низької трудової дисципліни, обтяження шахт додатковими витратами, рентабельність шахт знижувалась. Тому 15 березня 1965 р. в листі керівництва тресту «Нововолинськвугілля» до комбінату «Укрзахідвугілля» зазначалося, що: «В тресті станом на 1965 р. вісім шахт із дев'яти є планово-збитковими. При існуючій оптово-відпускній ціні 7 крб 97 коп. за 1 т вугілля марки ГР [газове рядове], а також при наявній у виробництві техніці і при зольності вугільних пластів в 20 % шахти Нововолинської групи можуть працювати рентабельно при умові, що вони зможуть видобувати за добу 1750–1900 т.» Такий видобуток давала лише шахта № 6, яка була рентабельною. Решта шахт з проектною потужністю 1000 т за добу (№№ 1, 2, 3, 4, 7) і 1500 т за добу (№№ 5, 9), при даній системі оплати праці та існуючій техніці і технології виробництва залишалися збитковими [123, арк. 41–53].

У жовтні 1964 р. М. Хрущова відсторонено від влади, а Першим секретарем ЦК КПРС було обрано Л. Брежнєва, який розпочав проводити нові економічні реформи. В 1965 р. впроваджено економічну реформу, яка увійшла в історію під назвою «косигінської». Вересневий пленум ЦК КПРС 1965 р., підсумувавши розвиток промисловості за сім років, затвердив план змін в системі управління

промисловістю, який передбачав повернення до жорстко централізованого управління через галузеві міністерства. Ліквідовувались Вища рада народного господарства СРСР, республіканські раднаргоспи, раднаргоспи економічних адміністративних районів [35, с. 82–83]. В 1965 р. відновлюють Мінвуглепром СРСР та республіканський Мінвуглепром УРСР, яким передано право управління над комбінатом «Укрзахідвугілля». Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 4 грудня 1965 р. № 1171 трест «Нововолинськвугілля» передано з підпорядкування Львівського раднаргоспу у підпорядкування Мінвуглепрому УРСР [35, с. 82–83].

Зі створенням нової системи управління вугільною промисловістю, перед міністерствами та комбінатами постало завдання поступового переходу усіх вугільних підприємств УРСР на нову систему планування і економічного стимулювання. У першому півріччі 1966 р. в УРСР на цю систему було переведено 16 підприємств, до яких увійшла волинська шахта № 6 [85, арк. 13]. В наступні роки на нову економічну систему стали переводити інші вугільні підприємства Львівсько-Волинського басейну: шахта № 5 була переведена з 1 червня 1968 р.; у липні 1968 р. – шахта № 9, а шахта № 3 у червні 1969 р. В 1969 р. було остаточно закінчено переведення шахт Волині на нову систему планування і економічного стимулювання [87, арк. 1; 260, арк. 6; 86, арк. 191]. Відтак, замість одного загального фонду підприємства створювалися три самостійні: фонд розвитку виробництва, матеріального заохочення і соціально-культурних заходів й житлового будівництва [192, арк. 159–160].

У вугледобувній промисловості перехід на нову систему стимулювання мав ряд труднощів, спричинених низькою рентабельністю більшості підприємств галузі. Так, на шахті № 6, яка залишалася єдиним рентабельним підприємством серед нововолинських шахт, перехід на нову систему планування і економічного стимулювання давав позитивні фінансово-виробничі показники. Однак інші шахти прибутку не мали, тобто не могли забезпечити поповнення фондів. У кінцевому рахунку «прибутком» стали вважати скорочення планових збитків шахт, що відбувалося завдяки економії шахтних матеріалів, скороченню понадпланової чисельності кадрів, зменшенню преміальних і заробітних виплат, тощо. В

основному ж фонди поповнювалися внаслідок державних дотацій, продажу гірничого обладнання, здачі металобрухту та добровільних внесків гірників [11, с. 239].

З 1965 р. швидкість росту вуглевидобутку уповільнилась. В 1965 р. загальний видобуток вугілля по шахтах тресту «Нововолинськвугілля» становив 4 млн 180 тис. 316 т вугілля, в 1966 р. – 4 млн 333 тис. 105 т, а в 1967 р. – 4 млн. 497 тис. 814 т (див. дод. Г). Таким чином, економічна реформа 1965 р. не принесла бажаного результату і як стверджує український історик В. Баран, «вона не дала вагомого результату, розбившись об стіну бюрократизму. Міністерства і відомства досить швидко звели нанівець госпрозрахунок, ліквідували самостійність підприємств. Система директивного планування і командного управління господарством зберіглася, а в окремих елементах навіть посилилась» [14, с. 314].

Незважаючи на те, що реформа не посприяла прискоренню розвитку і збільшенню обсягу вуглевидобутку, галузь продовжувала підвищувати загальний рівень комплексної механізації і автоматизації робочих процесів. Впродовж другої половини 1960-х–1970-х років відбувся перехід на вузькозахватний метод видобутку вугілля, введено новітні вугледобувні комбайни, стрічкові конвеєри, які замінили старі малопродуктивні. Разом з тим було здійснено часткову реконструкцію скіпових підйомів шахт та переведено їх на нові кліті. [124, арк. 1–19; 422, с. 103].

Такі виробничі зміни забезпечили шахтарям нові виробничі успіхи. Так, в червні 1969 р. бригадою прохідників К. Бачинського пройдено 251 м конвеєрного штреку. В квітні 1970 р. бригада І. Оніщука перевершили попередній результат, пройшовши 469 погонних метрів штреку. В жовтні 1970 р. бригада В. Шиманського працюючи на шахті № 8, за три робочих дня комбайном ШБМ-2м пройшла 1134 погонних метрів виробки, встановивши всесоюзний рекорд [261, арк. 19]. В 1970 р. видобувна бригада шахти № 9 на чолі із В. Сіваком працюючи на механізованому комплексі КМК-87, вперше на Волині досягнула видобутку вугілля з лави більше ніж 1000 тон за добу. В грудні 1970 р. бригада В. Сівака отримавши перемогу в соціалістичному змаганні виборола почесне право видобути 1 млрд. тону вугілля в

загальний рахунок УРСР. Тому, за високі трудові заслуги В. Сіваку в 1973 р. присвоєно звання Героя Соціалістичної праці [262, с. 28–29].

Початок 1970-х рр. позначився подальшими змінами у системі управління вугільною промисловістю. Відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20-го лютого 1970 р. «Про вдосконалення організації управління вугільною промисловістю», ліквідовувалися самостійні ланки – трести. Тому, згідно з наказом комбінату «Укрзахідвугілля» № 71 від 9 березня 1970 р. «Про вдосконалення структури управління підприємствами комбінату «Укрзахідвугілля», трест «Червоноградвугілля» і «Нововолинськвугілля» впродовж 1970 р. було ліквідовано, а 40 підприємств і організацій перейшли в пряме підпорядкування комбінату [259, арк. 1–2]. Згодом у відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР від 1 червня 1974 р. № 544 «Про “Генеральну схему управління вугільною промисловістю”» і наказу Міністра вугільної промисловості УРСР від 17 червня 1975 № 125, з 1 липня 1975 р. на базі комбінату «Укрзахідвугілля» створювалось Західноукраїнське виробниче об’єднання з видобутку вугілля «Укрзахідвугілля» [4, арк. 120].

З 1970 р. видобуток вугілля збільшувався лише завдяки застосуванню вузькозахватної техніки і становив 4 млн 512 тис. 524 т. В 1972 р. нововолинськими шахтами було досягнуто найвищого рівня видобутку вугілля, який становив 4 млн 597 тис. 971 т (див. дод. Г). Однак з 1973 р. розпочався поступовий спад вуглевидобутку на волинських шахтах, що пояснювався недостатнім асигнуванням галузі, скороченням будівництва нових і реконструкції старих шахт, переорієнтацією паливно-енергетичної галузі СРСР з виробництва вугілля на нафту і газ. Так, упродовж 1966–1970 рр. видобуток нафти виріс на 81,7 %, природного газу на 49,4 %, а вугілля лише на 6,4 %. В 1970 р. в УРСР частка вугілля у видобутку серед усіх видів палива склала 62,6 %, а в СРСР – менше 50 %. [320, с. 12].

Варто зауважити, що вугільна промисловість і надалі відігравала важливе значення у паливній базі СРСР, отримуючи дотації саме від реалізації нафти і газу. Така «неекономічна» політика радянської влади пояснювалася, на думку

російських істориків Л. Гордона і Е. Клопова, тим, що структура народного господарства СРСР орієнтувалася на оборонний комплекс, який в свою чергу потребував наявності вугільної продукції: «Перерозподіл ресурсів і державних дотацій відкривало можливості для продовження видобутку вугілля навіть там, де воно ставало збитковим. Шалені нафтові багатства, що звалилися на СРСР в 1970-ті роки, на певний період сприяли мобілізації вугільних дотацій. У підсумку, аж до кінця 1980-х рр. в СРСР тривало екстенсивне нарощування вуглевидобутку без серйозного переміщення її центрів на найбільш рентабельні родовища» [335, с. 291]. Проте об'єми дотацій були недостатніми й вугільна галузь поступово втрачала свій рівень вуглевидобутку, а після різкого падіння цін на нафту в середині 1980-х років спричинило значний спад промислового виробництва вугілля і ліквідації шахт.

Додатковими причинами спаду вуглевидобутку волинських шахт слугували екстенсивний механізм розвитку виробництва, поступове вичерпання основних вугільних запасів шахт і перехід на видобуток малопотужних пластів. Окрім цього, уже з початком 1970-х років відбувалось ускладнення гірничо-промислових умов роботи, а також далася взнаки зношеність та недостатня забезпеченість шахт гірничим устаткуванням і запчастинами. Ще одна з причин – те, що шахти були обтяженні утримуванням соціально-культурних об'єктів на власному балансі, що спричинило скорочення фінансування ремонту гірничого обладнання. На шахтах панували низький рівень трудової дисципліни, висока плинність кадрів та організація праці.

Перед колективами вугільної промисловості Нововолинська на початку 70-х років ХХ ст. постала проблема будівництва нових шахт і реконструкції старих. Мінвуглепром УРСР і керівництво в/о «Укрзахідвугілля» в 1970 р. знову порушили питання спорудження нової шахти № 10 введення в експлуатацію, якої передбачалося у 1974 р. [261, арк. 24]. Однак внаслідок відсутності асигнувань на будівництво, зведення шахти знову скасовувалося. Шахтне поле запроектованої шахти № 10, із приблизними запасами вугілля в 3 млн. 260 тис. т., прирізувалася до шахти № 1. Для швидкої підготовки розробки дільниці – Сокальському філіалу

інституту «Ворошиловградпроект» надано наряд-замовлення на виготовлення технічної документації, щоб з 1972 року розпочати видобуток Кречівської і Поромівської дільниці. Додаткові дільниці мали збільшити термін служби шахти № 1 на 15 років. У 1976 р. Кречівську дільницю було здано в експлуатацію, як дільницю шахти № 1 [176, арк. 7; 208, арк. 118; 178, арк. 116].

Через зниження рентабельності шахти № 6, з 1 травня 1975 р. її було об'єднано в одну адміністративну одиницю із шахтою № 7. Об'єднані шахти іменували шахтоуправлінням «Жовтневе» (ш/у «Жовтневе») із загальною виробничою потужністю в 690 тис. т. вугілля на рік [146, арк. 1; 4, арк. 31]. Однак, такі зміни не сприяли збільшенню вуглевидобутку. Окрім того, гальмували цей процес значні прорахунки в управлінні і організації роботи шахт в/о «Укрзахідвугілля» та складні геологічні умови роботи.

Управління в/о «Укрзахідвугілля» в експлуатації шахт допустило значні втрати резервів вугілля. Зокрема, щорічно під час підготовки нових лав понаднормові втрати вугілля складали понад 10 тис. т., а на шахтних териконах щорічно вигоряло вугілля на 120–130 тис. крб. За 15–18 років роботи підприємства досягли протяжності гірничих виробок до 2–4 км, що ускладнювало шахтарям роботу і приводило до зростання фінансових витрат. Досить часто в цих виробках залишалося багато обладнання, металу, які безпідставно списувалось. До цього переліку можна віднести і велику кількість транспортувальної стрічки, яку безкоштовно отримували гірники, або колгоспи, і яку часто використовували для накриття гаражів, сараїв. Шахти часто переводили на металобрухт справне гірниче обладнання й устаткування для отримання додаткових фінансів і покриття заборгованостей [213, арк. 79–80].

Негативним явищем у вугледобувній промисловості нововолинських копалень стали ручне породовибірвання, розробка високозольних пластів, порушення самої технології видобутку вугілля, що привело до збільшення його зольності від 16,1 % у 1964 р. до 24,2 % 1975 р., а також погіршення гірничо-геологічних умов лав [121, арк. 3; 89, арк. 79; 433, арк. 153]. Тому для підвищення якості вугільної продукції в 1972 р. розпочато будівництво центральної

збагачувальної фабрики «Червоноградська» із виробничою потужністю в 9,6 млн т переробки вугілля в рік [433, арк. 153]. Однак у зв'язку із обмеженим фінансуванням та забезпеченням будівельними матеріалами Червоноградська ЦЗФ була введена в дію лише у 1979 р.

Як уже зазначалося, тягарем для волинських шахт у 1970-х рр. залишалося утримування соціально-культурних закладів, а також будівництво і ремонти автомобільних доріг. В 1973 р. за рахунок прибутку шахти № 4 виділялося 4 тис. крб на потреби клубу шахти, гуртожитку, дитячого садка, стадіону «Шахтар», а за рахунок фонду розвитку виробництва виділялося понад 33 тис. крб на будівництво і ремонт місцевих автомобільних доріг [152, арк. 76]. Шахтою № 5 виділялося 137 тис. крб для шахтного профілакторію в селі Павлівка [243, арк. 122]. Таким чином, Мінвуглепром УРСР і в/о «Укрзахідвугілля» намагались самоусунутись від вирішення проблем із фінансуванням і розвитком соціальних об'єктів міста Нововолинська, переклавши їх на баланс шахт.

З кінця 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. керівництво шахт, намагаючись покрити нестачі вуглевидобутку – ввело в практику залучення гірників до роботи у вихідні й святкові дні. Так, у 1970 р. гірники шахти № 4 відпрацювали 11 неділь та святкових днів. Згодом ця практика набула масового характеру. Згідно з наказами в/о «Укрзахідвугілля», з 1976 р. усі шахти змушені були перейти на режим із збільшенням планового часу роботи шахт за рахунок включення в план щомісячно двох вихідних днів [151, арк. 66; 180, арк. 39].

В середині 70-х років ХХ ст. проблеми вугільної галузі поглибилися, про що у 1974 р. доповідав міністр вугільної промисловості УРСР О. Колесов: «Вугільна промисловість республіки до початку поточної п'ятирічки не отримала належного розвитку, внаслідок чого в європейській частині СРСР склалась напружена ситуація із забезпеченням народного господарства коксівним та енергетичним вугіллям. Варто зазначити, що відступ від намічених термінів закладення нових і введення перехідних шахт змушує Мінвуглепром УРСР зберігати в своєму складі діючий шахтний фонд значної кількості нерентабельних підприємств, що веде до

подорожчання собівартості вугілля і зниження рівня продуктивності праці» [432, арк. 41–44].

Лише завдяки введенню нових дільниць і вузькозахватному видобутку вугілля, впродовж 1975–1978 рр. видобуток вугілля залишався стабільним на рівні 4 млн т вугілля в рік (див. дод. Г). В умовах відставання вугільної промисловості Донбасу, наявність і якість вугільних запасів Львівсько-Волинських шахт дало можливість отримати задовільну якість коксу і таким чином забезпечити чорну металургію УРСР достатньою кількістю коксівного вугілля. З 1978 р., розпочалось постачання місцевого вугілля, хоча і невеликими об'ємами, для коксохімзаводів. [437, арк. 24]. Під час наростання кризових явищ в радянській економіці з 1979 р. кількість вуглевидобутку поступово зменшувалась. Це привело до того, що у 1982 р. шахта № 8 не досягала проектної потужності вуглевидобутку, а у 1983 р. – не досягала і шахта № 4.

Враховуючи складне становище у вугільній промисловості, керівництво в/о «Укрзахідвугілля» у 1983 р. подало звіт до Мінвуглепрому УРСР, у якому були вказані причини зниження вуглевидобутку, а також подальші перспективи розвитку волинських шахт. У звіті мовилось: «шахти систематично не справляються із планом, знизивши видобуток вугілля за 1980–1983 рр. на 10 %, а 2/3 шахт знаходяться в числі відстаючих. Це стало наслідком відпрацювання на багатьох шахтах високопродуктивних вугільних пластів і залучення у виробництво некондиційних за потужністю і вмісту золи забалансових запасів. У зв'язку із повними відпрацюванням запасів в поточній XI п'ятилітці (1981–1985 рр.) із експлуатації вибувають 3–4, а в наступній XII (1986–1990 рр.) – 5 шахт загальною потужністю більше 5,3 млн т. Це стало наслідком того, що керівництво об'єднання і багатьох шахт, посиляючись на об'єктивні труднощі, нерідко намагалися прикрити прорахунки в технологічному введенні гірничих робіт і організації виробництва. Так, через грубі порушення порядку відпрацювання пластів непридатними до виїмки опинились 2 млн т. вугілля на шахті № 5» [248, арк. 209–211]. Відтак, з 1984 р. почалась ліквідація волинських шахт. За наказом в/о

«Укрзахідвугілля» з січня 1984 р. ліквідовувалась шахта № 3, а для погашення залишків вугілля створили шахту-дільницю при шахті ім. В. І. Леніна [7, арк. 4].

Варто зауважити, що спад вуглевидобутку і ліквідація шахт була характерна не лише для Волині, а й для всієї УРСР. Причиною цього слугували відсутність модернізації й будівництва нових шахт. Станом на грудень 1980 р. шахтний фонд УРСР залишався найстарішим в СРСР. Близько 40 % шахт було збудовано до 1941 р., з них 21 % ще до 1917 р. За 1971–1979 рр. в УРСР внаслідок повного відпрацювання запасів було ліквідовано 70 шахт з виробничою потужністю 16,5 млн т, а по згасаючих шахтах потужність зменшувалася на 7,4 млн т. Через погіршення гірничо-геологічних умов потужність діючих шахт знижувалася на 24,2 млн т. Станом на грудень 1980 р. без реконструкції впродовж 20 і більше років працювало 75,5 % шахт [439, арк. 23; 39, с. 400].

Через причини запланованої ліквідації шахт та вивільнення значної кількості робочої сили, радянське управління відновили питання будівництва шахти № 10 з проектною потужністю в 900 тис. т. вугілля за рік. Окрім того, планувалось підготовка до експлуатації Бужанської дільниці шахти № 4 з кошторисною вартістю в 9,4 млн крб. [5, арк. 1–16]. Для здійснення будівництва шахти № 10 і Бужанської дільниці в/о «Укрзахідвугілля» наказом № 185 від 30 липня 1982 р. створює в складі об'єднання з 1 серпня 1982 р. трест «Укрзахідвуглебуд» [6, арк. 113]. Однак згодом комісія з розгляду переліку будов при Держплані СРСР початок будівництва шахти № 10, передбаченого контрольними термінами XI п'ятилітки на 1985 р., перенесла на XII п'ятирічку із введенням її в експлуатацію в 1991 р., а Бужанську дільницю було введено лише в 1993 р. [442, арк. 32–33; 384, арк. 180–181].

Незважаючи на укладені договори із науково-дослідними інститутами для розробки нових технічних комплексів, за роки XII п'ятирічки на шахтах вводилась незначна кількість техніки, яка не завжди була високоякісною і часто виходила із ладу [232, арк. 28]. Згідно оцінки Державного комітету СРСР з науки і техніки 16 % машин для видобутку вугілля підземним способом необхідно було зняти з виробництва, як застарілу, а 23 % повинно бути модернізованою [440, арк. 22–23].

У 80-х рр. ХХ ст. на шахтах почастишали випадки обвалів лав та аварій, що позначалося на результатах праці. Наприклад, внаслідок пожежі на копальні № 1 у 1983 р. робота практично призупинилась на 2 тижні. Були затоплені дві лави, на відновлення яких було затрачено більше півтора місяця [181, арк. 6]. У підсумку, внаслідок високої аварійності на 1987 р. затримка вуглевидобувних робіт в лавах нововолинських шахт за рік загалом складала 3,5 тис. год. [232, арк. 27].

Враховуючи те, що росту вуглевидобутку на 90-ті рр. ХХ ст. не передбачалось та намагаючись зекономити кошти, Мінвуглепром СРСР вирішив скоротити кількість шахт. 18 вересня 1987 р. міністр вугільної промисловості видає наказ «Про заходи з ліквідації нерентабельних підприємств і організацій», а 16 червня 1988 р. – наказ № 129 «Про хід виконання програми фінансового оздоровлення, ліквідації збиткових і низькорентабельних підприємств». На основі цих наказів з 1 вересня 1988 р. в/о «Укрзахідвугілля» ліквідувало шахту № 4. Її основні фонди та Бужанська дільниця передавалися шахті № 2 [242, арк. 129; 381, арк. 104].

У 1989 р. до згаданих причин спаду темпів вуглевидобутку додалася ще одна – загальносоюзний шахтарський страйк, який тривав 20–26 липня 1989 р. За липень нововолинськими шахтами було недодано 14,2 тис. т палива. Внаслідок страйку в об'єднанні збитки становили 4,1 млн крб, а у нововолинській групі шахт – 800 тис. крб [34, с. 4].

Зважаючи на спад вуглевидобутку, ліквідацію шахт і невдоволення шахтарів в/о «Укрзахідвугілля» наказом від 17 лютого 1989 р. № 36 з 1 лютого 1989 р. госпрозрахункову шахтобудівну дільницю реорганізовано в Нововолинське шахтобудівельне управління на правах структурної одиниці тресту «Укрзахідвуглебуд». Управління організовувалося з метою будівництва нової шахти № 10, кошторисна вартість якої становила 140 млн. крб. [382, арк. 50; 231, арк. 28]. Шахту розпочали будувати між селами Поромів, Петрове, Млинище і Лежниця.

В 1989 р. продовжилося скорочення вугільних шахт. 28 лютого 1989 р. за наказом в/о «Укрзахідвугілля» шахтоуправління «Жовтневе» було перейменовано

в шахту «Жовтневу», а шахту № 7, яка входила в управління ліквідували як технічну одиницю [382, арк. 85]. Згодом 25 жовтня 1989 р. у зв'язку з відпрацюванням балансових запасів шахту ім. В. Леніна приєднано до шахти № 1 та ліквідовано як структурну одиницю з 1 грудня 1989 р. [383, арк. 98].

Впродовж 1990 р. шахти скоротили видобуток вугілля та не виконували річних планів. Лише гірники шахти № 9 у 1990 р. працювали стабільно. До числа відстаючих за перше півріччя додався колектив шахти № 5, котрий через нестачу деревини для кріплення вивалів породи в очисних вибоях недодав 5,7 тис. т палива. На шахті «Жовтневе» добовий видобуток становив 50–60 % планового, а шахта № 2 в 1990 р. практично не працювала через пожежу [385, арк. 98–104]. Загальний видобуток вугілля в 1990 р. становив, лише 1 млн 870 тис. 300 т, а в 1991р. – 1 млн 365 тис. т (див. дод. Г).

Таким чином за 1954–1991 рр. нововолинською групою шахт було видобуто 116 млн 759 т вугілля і незважаючи на невелику кількість шахт і виробничу потужність, порівняно із Донбасом, Львівсько-Волинський басейн в досліджуваній період відіграв значну роль в розвитку промисловості області і УРСР.

2.3. Кадрове забезпечення гірничої галузі. Охорона праці і техніка безпеки

З початком будівництва волинських шахт місцеве населення активно залучалося до розбудови вугільної промисловості в західноукраїнських землях. Масовому набору місцевого населення для роботи у вугільній галузі сприяла наявність значних резервів робочої сили у Волинській області. Це дозволяло проводити набір робітників для потреб нової енергетичної бази без шкоди для колгоспного виробництва. Окрім того, залучення великої кількості робітників із Донбасу було фінансово затратним. Тому із Донбасу та інших вугільних басейнів СРСР сюди прибували невеликі групи шахтарів, які навчали місцевих робітників шахтарської справи. Отже, формування робітничих колективів з числа місцевого населення для Львівсько-Волинського басейну не становило труднощів [327, с. 61].

Ще за час геологічних пошуків вугілля у 1948 р. за рахунок місцевого населення було укомплектовано перші 13 бурових бригад для проведення геологорозвідувальних робіт. Загалом у них нараховувалось 1387 чоловік [96, арк. 29]. Лише у Володимир-Волинській геологорозвідувальній партії станом на 1 січня 1949 р. працювала 441 особа з них: зайнятих на геолого-розвідувальних роботах – 330, у допоміжних цехах – 111 [95, арк. 14–16].

Варто зауважити, що важкі умови праці стали причиною масової втечі робітників Донбасу з геологорозвідувальних партій, про що йшлося в директиві тресту «Волиньвуглерозвідка», виданій в 1948 р.: «Є ряд випадків, коли надіслані за наказом міністра [геології] з Донбасу та інших вугільних районів спеціалісти і робітники самовільно покидали роботу і поверталися на попередні місця роботи. Таке явище мало місце у Володимир-Волинській ГрП і в Любомльській ГрП» [100, арк. 18]. Натомість місцеве населення активно направлялося на будівництво шахт, яке розпочалось після проведення геологорозвідувальних робіт.

Для забезпечення будівництва та розробки шахтних полів Нововолинська необхідною кількістю персоналу підприємства комбінату «Укрзахідшахтобуд», а з 1956 р. – тресту «Нововолинськвугілля» використовували переважно вільний набір робочої сили. Додатково ж застосовували систему оргнабору, переводили робітників з інших підприємств і організацій Мінвуглепрому УРСР, здійснювали прийом молоді за комсомольськими путівками, випускників шкіл трудових резервів (ФЗН, гірничо-промислових та будівельних шкіл), демобілізованих воїнів тощо [26, с. 13].

Розпочавши будівництво шахт, трест «Західшахтобуд» потребував значної кількості шахтобудівників. Тому в 1951 р. провів вільний набір робітників в семи районах Волинської області, які до того часу займалися сільським господарством. В цілому за 1951 р. на будови волинських шахт було прийнято 932 колгоспника Волині [327, с. 61]. У 1952 р. при плані 2596 чоловік на будівництві шахт працював 2731 чоловік [160, арк. 16].

Серед працівників, залучених на будівництво підприємств, переважали мешканці найближчих населених пунктів Іваничівського і Володимир-

Волинського районів. До прикладу, в 1952 р. із загальної кількості робітників тресту «Західшахтобуд» з 2817 чол, приблизно 500 проживали на відстані більше ніж 5–10 км, тоді як решта проживала в найближчих селах до шахт [26, с. 12].

Оскільки селяни не були обізнані в технічних та виробничих тонкощах будівельних робіт, видобутку вугілля, і у зв'язку з відсутністю на Волині спеціальних навчальних закладів гірничо-технічної освіти для підготовки фахівців, підвищення кваліфікації робітників, при комбінаті «Укрзахідшахтобуд» було створено навчально-курсний комбінат. Навчально-курсний комбінат був адміністративно-господарським і організаційно-методичним об'єднанням курсів підготовки, перепідготовки та підвищення виробничої кваліфікації робітників. На кожній шахті створювався навчально-курсний пункт або філіал навчально-курсного комбінату.

У 1955 р. на шахтах діяли два навчальні пункти, які мали 10 штатних одиниць. Станом на жовтень 1955 р. ними було підготовлено 356 прохідників, 38 машиністів підйому, 130 машиністів шахтних машин, 120 мулярів, 80 штукатурів, 45 електрослюсарів і робітників інших спеціальностей. Однак умови проведення навчання були несприятливі. Зокрема, навчально-курсний комбінат в Нововолинську розміщувався на площі в 70 м², а положення передбачало не менше 350 м² [333, с. 3]. На шахті № 3 навчальний пункт було розміщено у приміщенні кочегарки шахти, навчальний пункт шахти № 2 займав окремий будиночок з трьох кімнат, але директор шахти використовував його не за призначенням, забравши одну кімнату для поселення в неї начальника внутрішнього шахтного транспорту [336, с. 2].

Для покращення умов навчання в таких пунктах міністр вугільної промисловості УРСР А. Кузьмич видав наказ № 82 від 10 березня 1956 р., відповідно до якого, на кожній шахті повинно було виділятися приміщення площею не менше 60 м² для навчальних пунктів, а при кожному з них мали створюватись кабінети гірничої справи. У навчально-курсному комбінаті організовувались курси з відривом від виробництва для підготовки машиністів вугільних комбайнів, електрослюсарів, підричників [103, арк. 23]. Навчальні класи

частково забезпечувались підручниками і наочними посібниками, необхідними для навчання робітників усіх професій. За кожним пунктом закріплювався майстер виробничого навчання, а проведення занять здійснювали інженерно-технічні працівники шахти [137, арк. 158]. У 1956 р. в тресті «Нововолинськвугілля» навчально-курсним комбінатом було підготовлено 306 кваліфікованих робітників [336, с. 2].

Окрім навчально-курсного комбінату, підготовку гірничих кадрів в 1950-х роках розпочала гірничо-промислова школа № 1 (ГПШ), яка була відкрита 28 листопада 1953 р. в Нововолинську, і займала два двоповерхові будинки. В одному з них розміщувався навчальний корпус (чотири кабінети), а в іншому був гуртожиток, де кілька кімнат відводилося під житло для працівників. Н. Дорофієва, дружина першого директора школи, згадує: «У перші дні в навчальних кімнатках не було ні столів, ні стільців. Педагоги займалися з учнями на підлозі. Необхідно було терміново готувати шахтарські кадри для освоєння шахт Нововолинська. Тому перші шкільні меблі виготовляли руками вчителів». У Нововолинську ГПШ № 1 приймали в основному молодь із семирічною освітою з Волинської, Львівської і Рівненської областей, а термін навчання становив 6–10 місяців. Школа готувала таких фахівців: помічник машиніста гірничих комбайнів, машиніст-моторист шахтних машин та установок, електрослюсар, арматурник-бетонник, сантехнік-монтажник, муляр-лицювальник, штукатур-фасадник, робітник машинних лав [326, с. 3].

В грудні 1955 р. у зв'язку із зростанням чисельності учнів постала потреба в збільшенні кількості навчальних класів. Тому ГПШ № 1 була перебазована в село Будятичі й розмістилася в колишніх приміщеннях 4-ї резервної Будятичівської застави і 4-ї прикордонної комендатури. У казармі влаштували гуртожиток, а у солдатській їдальні харчувалися учні [326, с. 3]. У ГПШ навчалось 200–250 учнів, у 1955 р. було випущено 145 молодих робітників [307, с. 2].

Задля вмілої організації праці та отримання досвіду роботи волинськими гірниками до Львівсько-Волинського басейну відправляли за наказами Мінвуглепрому СРСР і УРСР, путівками ЦК КПУ, Львівського та Волинського

обкомів партії, кваліфікованих робітників та інженерно-технічних працівників із Донбасу, Воркути, Підмосковського та Кузнецького вугільних басейнів. Навколо прибулих досвідчених фахівців формувалися робітничі колективи басейну. Найбільше шахтарів прибуло з Донбасу: зокрема, в 1955 р. – прибуло 280 гірників, а наприкінці 1956 р. – ще 150 [26, с. 12; 412, с. 51].

Поповнювались шахтарські колективи і за рахунок демобілізованих воїнів радянської армії і Чорноморського флоту, з якими працювали спеціальні агітатори. Кавалер трьох знаків «Шахтарської слави» М. Соловйов так характеризував роботу агітаторів, які обіцяли «золоті гори» на шахтах Волині: «Служба у Липецьку підходила до закінчення... до мене в “каптьорку” поселили вербувальника робочої сили із західного вугільного регіону... Вдень і ввечері він мені розповідає про принади шахтарської праці, а також ще й підйомні які давав – 500 карбованців: 250 на місці, 250 після прибуття... Вербувальник був добрячий, бо нас, добровольців, виявилось аж 350... Приїхали до Курська, а вже кількох десятків не дорахувались [вони, отримавши 250 крб, втекли з поїздів], а у Сокаль доїхала лише половина. А тоді ще у вугільному тресті виявилось, що їх тут теж не чекають: потрібні лише ті, хто вже скуштував підземного хліба...» [32, с. 33–34].

Подібні агенти були й за кордоном СРСР, вони в основному агітували українських емігрантів задля їх повернення в Україну. Реемігранти прибували з Канади через Англію в Ленінград, а з Аргентини – через Італію, Австрію на станцію Чоп або Брест, а вже звідти на Волинь. У зв'язку зі смертю Й. Сталіна та початком десталінізації впродовж 1954–1955 рр. у Волинську область прибуло 825 чоловік реемігрантів із країн Латинської Америки і Канади. Притік реемігрантів збільшився у 1956 р., після прийняття постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 11 січня 1956 р., яка надавала право послам і консулам СРСР приймати заяви громадян і дозволяти їм в'їзд у Радянський Союз. Щоб не допустити поширення антирадянських настроїв і повернення реемігрантів до Латинської Америки, їх першочергово забезпечували житлом і високооплачуваною роботою. Оскільки в цей час відбувалась активна розбудова Львівсько-Волинського басейну, значна кількість реемігрантів відправилась до Нововолинська, де їм надавали робочі місця

на шахтах. Станом на 9 серпня 1956 р. у Нововолинську проживало 47 сімей реемігрантів з Уругваю та Аргентини, вони були в основному працевлаштовані на шахтах №№ 1, 2, 3, 6, 7, рудоремонтному заводі, деревообробному комбінаті та залізобетонному заводі [44, арк. 112–129].

Окрім реемігрантів, після видання указу Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 р. «Про амністію радянських громадян, які співпрацювали з окупантами в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» у Волинську область масово поверталися із таборів ГУЛАГ реабілітовані волиняни. Звільнені із ув'язнення амністовані волиняни, повернувшись у Волинську область, масово відправлялися на шахти Нововолинська, про що йшлося у довідці УКДБ у Волинській області від 16 вересня 1957 р.: «[амністовані волиняни] не відправились на попереднє місце проживання в село, а під різними причинами намагаються осісти в містах Луцьку, Ковелі, Володимир-Волинську і особливо в Нововолинську, де в даний час ведуться великі роботи з освоєння Львівсько-Волинського вугільного басейну. Набувши в таборах різних виробничих спеціальностей, звільнені із ув'язнення оунівці намагаються влаштуватися на роботу в промисловість і різні підприємства промислової і споживчої кооперації, на об'єкти будівництва, в торгову мережу... використовуючи родинні зв'язки, ці особи влаштовуються на роботу самі і одночасно надають в цьому питанні посильну допомогу своїм колишнім співтабірникам і однодумцям з антирадянської діяльності у підпіллі ОУН і місцях ув'язнення». Згідно з даними УКГБ, із загальної кількості 6374 чоловік, що повернулись із ув'язнення у Волинську область більше 1,5 тис. осіли в містах, районних центрах і робочих селищах області, у тому числі в Луцьку – 353 особи, Ковелі – 128, Володимир-Волинському – 510, Нововолинську – 438 осіб [45, арк. 47].

Отож, в 50-х роках ХХ ст. на будівництво й експлуатацію шахт робітників набирали за системою вільного найму, за якою було зараховано найбільшу кількість шахтарів (83,1 %). За системою вільного найму робітників набирали серед різних категорій населення, зокрема випускників навчально-курсівих пунктів та гірничих освітніх установ, реабілітованих із таборів ГУЛАБ, реемігрантів,

демобілізованих воїнів та колгоспників. Близько 14 % робітників становили гірники, переведені із інших гірничих підприємств, зокрема Донбасу. За системою оргнабору на підприємства Нововолинська було прийнято лише 2,6 %. Таким чином, комплектування шахтарських колективів Нововолинська в основному провадилося шляхом вільного найму самостійно підприємствами [26, с. 13].

Завдяки швидкому введенню в експлуатацію шахт, широкій системі набору робітників і мережі вербувальників на волинські шахти масово відправлялись робітники. Так, якщо в 1955 р. на шахтах працювало 1756 чоловік, то в наступні роки кількість їх помітно зростає в декілька раз: 1956 р. – 3339, 1957 р. – 5625, 1958 р. – 7844, 1959 р. – 10 025 чоловік (див. дод. Л). Зі збільшенням чисельності робітників збільшувався склад інженерно-технічних працівників, які керували виробничим процесом, здійснювали контроль за організацією праці і трудовою дисципліною робітників. У 1956 р. кількість інженерно-технічних працівників на шахтах Нововолинська становила 146 чоловік, а в 1959 р. – 911. Більшість з них мали вищу освіту, зокрема навчалися в Дніпропетровському гірничому інституті, Київському політехнічному інституті, Київському гірничому технікумі, Харківському інженерно-будівничому інституті, Львівському гірничому технікумі та ін. [106, арк. 2].

За віковим складом переважну більшість гірників 50-х років ХХ ст. становили шахтарі, яким не було і сорока років. Наприклад, на шахті № 1 в 1957 р. 1,8 % робітників становили шахтарі віком 19 років, 28,4 % – 20–25 років, 64,2 % – 26–35 років, 5,5 % – 36–44 років [105, арк. 2].

Із введенням в експлуатацію перших волинських шахт у 1954–1955 рр. на підземні роботи поряд із чоловіками набирали й жінок. Станом на 1 січня 1958 р. на підземних роботах шахт тресту «Нововолинськвугілля» працювало 524 жінки. Однак постановою Ради Міністрів СРСР від 13 липня 1957 р. № 839 «Про заходи із заміни жіночої праці на підземних роботах, у гірничодобувній промисловості і на будівництві підземних споруд» було заборонено використання жіночої праці на підземних роботах. Дозволялося жінкам обіймати керівні посади, які не передбачали важкої фізичної праці, а також здійснювати санітарне і побутове

обслуговування адміністративно-побутового комбінату шахти. В підземні частини шахт жінок допускали за умов проходження курсу навчання та стажування, а також для виконання нефізичних робіт – санітарних, інженерно-технічних робіт, для проведення технічних оглядів та інші [28, с. 69–70]. За час з 1 січня по 1 серпня 1958 р. на волинських шахтах звільнено з підземних робіт 496 жінок. З 1959 р. трест «Нововолинськвугілля» розпочав приймати жінок на інженерно-технічну роботу: так у грудні 1959 р. на шахтах і підприємствах тресту працювало 109 жінок-інженерів і техніків [81, арк. 123; 448, с. 104].

Впродовж 60–80-х років ХХ ст. жінки на шахтах в основному працювали на роботах з обслуговування шахтарів (прання і ремонт спецодягу гірників, дезінфекція помешкань тощо), обіймали керівні посади і виконували гірничу роботу на поверхні шахти (породовідбиральниці, лампівниці та ін.). Питома вага жінок на шахтах становила 15–16%. Однак в другій половині 80-х років ХХ ст. у зв'язку із підвищенням зольності вугілля адміністрація шахт збільшила кількість породовідбиральниць, а частка жінок у загальній кількості промислово-виробничого персоналу шахти досягла 18% [28, с. 69-70].

Національний склад робітників волинських шахт був різноманітний. Понад 70 % становили українці, 20 % – росіяни, 8 % – представники інших національностей (поляки, литовці, німці, молдавани, народи і народності Кавказу і Поволжя) [26, с. 13]. Наприклад, на шахтах Волині працювали татарин М. Ходжаєв, латвійці В. Пацельнінок, Б. Качаускас, грузин П. Шогашвілі, вірмени С. Варганьян, Н. Аракелян, азербайджанець Б. Оруджев, німець Г. Браткрайц, білоруси П. Сергун, М. Ступчик та ін. – всього ж представники 53 національностей і народів [216, арк. 189].

У 50-х роках ХХ ст. намагаючись швидкими темпами освоїти проектну потужність шахт, адміністрація Волинського рудоуправління і тресту «Нововолинськвугілля» допускали кадрові прорахунки: часто робітників використовували не у відповідності до наявної професійної кваліфікації, допускали понадпланову чисельність кадрів тощо. Окрім того, керівництво управління не рахувалося із вимогами і потребами гірників, не задовольняли побутових умов

життя гірників, що спричинило високу плинність кадрів на шахтах, масові прогули та інші негативні явища.

Щоб досягнути планових показників видобутку вугілля, керівники шахт вдавались до утримування понадпланової кількості робітників – в пріоритеті був не якісний, а кількісний склад кадрового персоналу. У 1956 р. шахти №№ 1 і 2 утримували майже на 100 робітників більше, ніж передбачав план. Це спричинило перевитрати фонду заробітної плати, які за один місяць досягали 36 тис. крб, що в свою чергу, впливало на збільшення собівартості продукції і нерентабельності шахт [49, с. 3].

Кваліфіковані робітники, які були переведені із інших вугільних басейнів СРСР, часто використовувались не у відповідності до наявної професійної кваліфікації. Так, 20 % робітників працювали на поверхневих гірничих роботах, третина з них – на лісових складах, а інші – різноробочими, помічниками, виконували другорядні роботи, які не відповідали їх спеціалізації. У 1955 р. із 240 робітників комбайнових бригад і 79 вибійників Волинського рудоуправління на видобуток вугілля по наряду відправлялося лише 130–160 робітників, решта, як правило, використовувалась на інших роботах [101, арк. 5]. Часто робітники систематично залучались до роботи по дві зміни підряд: наприклад, шахтарі шахти № 8 лише за червень–серпень 1961 р. відробили понаднормово 2388 годин, з них тільки 1137 було компенсовано відгулами. Порушувались і трудові права жінок: на шахті № 5 вони працювали більше 8 годин, їм не надавали перерви на кормління дітей грудного віку тощо [163, арк. 29].

Важкі умови праці були однією з причин масових прогулів гірників. Зокрема, в 1956 р. прогули здійснили 4132 гірника. Окрім важких умов праці, причиною прогулів слугувала віддаленість проживання робітників, майже 18 % проживало на відстані 5–10 км. Більшість гірників, вихідців з сіл, дотримувались релігійних традицій. Тому 33,1 % робітників часто не виходили на роботу у зв'язку зі святкуванням релігійних свят. В 50-х роках ХХ ст. відбувалось зселення мешканців хуторів у села. Знесення власних будинків і відсутність належного житла також було однією з причин, що привело робітників до прогулу. Для

боротьби із прогульниками застосовували різні заходи і покарання, зокрема притягнення до адміністративної відповідальності й накладення адміністративних стягнень, зменшення винагороди за вислугу років, переведення на нижчі посади або звільнення з роботи [160, арк. 27–28].

Важкі умови роботи також спричиняли плинність кадрів. За 1956 р. на шахти було прийнято 3046 чоловік, а вибуло 1906, з них 292 переведено на інші підприємства, 293 звільнено через прогули та інші порушення, 33 самовільно покинули підприємство, а 1151 чоловік звільнилися за дозволом адміністрації. Близько 90 % робітників із дозволу адміністрації звільнилося через відсутність житла [107, арк. 1]. Негативним явищем, яке впливало на організацію промислового виробництва і праці робітників, була плинність серед вищого керівного складу шахт. Так, у 1960 р. звільнено трьох начальників шахт: № 4 В. Павлова за аварію на клітьовому підйомі із людськими жертвами, № 6 І. Краченка за порушення фінансової дисципліни і незаконне розтрачання державних коштів і № 2 С. Шевченка за приписання до плану вуглевидобутку й зловживання посадовими обов'язками [82, арк. 109].

З початком впровадження автоматизованих і механізованих установок, нової гірничої техніки на шахтах Нововолинська управління тресту «Нововолинськвугілля» намагалось скоротити штат робітників, щоб таким чином зменшити собівартість видобутку вугілля. Однак зменшення кількості робітників було незначним, а з 1965 р. поступово зростала чисельність шахтарів. Так, у 1963 р. на шахтах працювало 9842 чоловіка, в 1965 – 10 055, а в 1968 – 10 932 (див. дод. Л). Збільшення кількості робітників зумовлювалось екстенсивними методами роботи шахт, ростом кількості вугільних лав, понаднормовим утримуванням обслуговуючого персоналу поверхні шахти.

З метою отримання кваліфікованого персоналу для впровадження і обслуговування на підприємствах вугільного басейну нової і складної техніки в Нововолинську розширювалась мережа навчальних закладів. Ще 28 квітня 1958 р. у Нововолинську було відкрито вечірній гірничо-будівельний технікум, у 1962 р. в ньому навчалось 214 учнів на стаціонарі і 216 – заочно. Згодом контингент учнів

зріс і станом на 1969 р. складав 1299 чоловік. В технікумі працювало 24 викладачі, які здійснювали підготовку з кількох спеціальностей: промислова розробка вугільних родовищ, промислове і цивільне будівництво, гірнича електромеханіка, планування підприємств гірничої промисловості, бухгалтерський облік [321, с. 2–4.; 202, арк. 198].

На початку 1960 р. керівництво тресту «Нововолинськвугілля» організувало в Нововолинську філіал загальнотехнічного вечірнього факультету Київського політехнічного інституту, який розпочав роботу 1 лютого 1960 р., а контингент слухачів становив близько 300 чоловік. У ньому навчання відбувалося три дні на тиждень, по чотири години в день. Лекції читали викладачі технічних шкіл Нововолинська і Київського політехнічного інституту [351, с. 3; 81, арк. 123].

У 1962 р. гірничопромислову школу № 1 реорганізовано у Нововолинське ПТУ № 20 з контингентом учнів до 600 чоловік. За 1953–1970 рр. заклад підготував близько 5 тис. спеціалістів з 13 спеціальностей. З числа випускників 218 стали передовиками виробництва підприємств Нововолинська [41, с. 2]. Гірники, що не мали середньої освіти, здобували її в трьох вечірніх і одній заочній школах робітничої молоді. В 1963 р. у вечірніх школах робітничої молоді, технікумі, філіалі КПІ та інших вишах СРСР навчалося 2476 робітників Нововолинська, а в навчальних пунктах підприємств і навчально-курсовому комбінаті тресту, суміжними професіями оволодівали 2758 чоловік [166, арк. 95].

З 60-х років ХХ ст. на шахтах здійснювалася індивідуальна робота з підвищення кваліфікації гірників. Адміністрація укладала спеціальний договір з робітником-інструктором (наставником), який був зобов'язаний впродовж двох місяців «передати» свій виробничий досвід з дотримання правил техніки безпеки молодим робітникам. Однак часто підготовка здійснювалась формально і без контролю [423, с. 2].

Для закріплення гірникам ідейно-політичних, економічних і технічних знань в Нововолинську функціонували організації громадської форми підвищення кваліфікації. У січні 1960 р. при палаці культури створено кабінет науково-технічної пропаганди. В кабінеті діяв інститут передового досвіду, де регулярно

проводилися лекції на науково-технічні теми, а в лютому 1960 р. організовано консультацію з питань винахідництва і раціоналізації [310, с. 3]. Згідно з наказом міністра вугільної промисловості УРСР М. Худосовцева від 3 червня 1972 р. № 144 «Про підготовку економічної освіти робітників вугільної промисловості», на базі шкіл комуністичної праці організовувались школи з вивчення «Основ економіки і управління виробництвом». Так на дільницях шахти № 9 створювалися 7 шкіл комуністичної праці з вивчення «Основ економічних знань» [262, арк. 182].

І все ж, станом на 1972 р. близько 76 % робітників волинських шахт мали освіту до 8 класів, з них 20 % – до чотирьох класів. Кваліфікованих робітників – випускників гірничих професійно-технічних училищ вугільна промисловість отримувала менше 15 % від потреби в них. Серед інженерно-технічних працівників в 1964 р. вищу освіту мали лише 20,7 % робітників, 58,4 % – середню спеціальну, а не мали вищої і середньої спеціальної освіти 21,6 %. [431, арк. 252–254; 83, арк. 112]. Це в свою чергу доводить те, що адміністрація шахт не звертала першочергової уваги на освітній рівень робітників, при наборі на роботу, а також зниження на початку 70-х років ХХ ст. престижності шахтарської спеціальності.

З другої половини 70-х років ХХ ст. важкі і небезпечні умови праці, ускладнення гірничо-промислових умов, значні додаткові витрати часу, пов'язані із виконанням виробничих обов'язків, порушення режимів роботи і відпочинку ускладнювали створення стабільних висококваліфікованих кадрів, здатних забезпечити найсуворіше дотримання технологічної і виробничої дисципліни. У зв'язку із великою чергою на отримання квартири, погіршення умов праці на вугільних підприємствах і введенням у 1979 р. в дію Нововолинського заводу спеціального технологічного обладнання (НЗСТО), на шахтах Нововолинська з'явився дефіцит робочої сили та стало помітним «старіння» кадрів.

Молодь направлялась працювати на НЗСТО, оскільки оплата й умови праці, гарантії соціального забезпечення були вищими, аніж на шахтах. Робітник шахти № 4 П. Цуканов характеризував кадрову ситуацію на шахтах: «Зараз приходять на шахту молоді робітники і стають в чергу на отримання житла, однак його зможуть дочекатись тільки через 5–6 років. Тому вони пропрацюють 2–3 місяці і

переводиться на завод [НЗСТО], де їм це питання обіцяють вирішити швидше» [157, арк. 21]. Так, у 1979 р. на третій шахті 22 % робітників були пенсіонерами, які ще продовжували працювати. На шахтоуправлінні «Жовтневе» в 1979 р. 43,2 % робітників мали вік 40–49 років [150, арк. 17; 270, арк. 27].

Щоб вирішити проблему із забезпеченням молодими кадрами вугільних шахт, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли 22 грудня 1977 р. постанову № 1104 «Про заходи із надання невідкладної допомоги підприємствам вугільної промисловості». Згідно з нею в Прикарпатському, Київському, Одеському, Білоруському і Закавказькому військових округах демобілізованим воїнам пропонували укласти договір на роботу у вугільній промисловості. Договір передбачав заробітну плату і виплату впродовж трьох років за рахунок фонду матеріального заохочення одноразової виплати в 1000 крб, натомість робітник змушений відпрацювати три роки на шахті. Такий договір пропонувався і випускникам ПТУ. При тому окремі професії випускників отримували відстрочку від призиву в армію. Планувалось, що на шахти УРСР прибуде 34,4 тис. солдатів демобілізованих з армії. Однак знаючи про важкі умови праці, на шахти і будівництва галузі прибуло 5,6 тис. чоловік, а приступило до роботи лише 3,4 тис. Така ж ситуація була і серед випускників ПТУ [438, арк. 55; 147, арк. 240–241].

Окрім того, прийняті на роботу демобілізовані воїни та випускники ПТУ допускали низьку трудову дисципліну. Про це йшлося в доповіді голови дільниці гірничо-капітальних робіт шахти № 8 за 1979 р.: «50 % прогулів принесла нам молодь, яка після демобілізації прийшла працювати на шахту по договору. Отримали вони по 1000 крб, а працювати не хочуть. Звільнити теж не можна, так як дали їм державні гроші, за які кожен з них повинен відпрацювати три роки» [141, арк. 102].

У першій третині 1980-х років розпочалась ліквідація шахт, будівництво нових підприємств не передбачалося, професія шахтаря втрачала свій престиж й не мала перспектив. Тому висококваліфіковані робітники, що мали досвід роботи, покидали шахти, а управління в/о «Укрзахідвугілля» набирало усіх бажаючих, що, в свою чергу, погіршило якісний склад і трудову дисципліну шахтарських

колективів. Робітники намагалися будь-яким чином відбути робочу зміну, про що в 1986 р. доповідав на загальних профспілкових зборах ланковий шахти № 1, С. Волков: «У нас багато любителів поменше працювати, а гроші за роботу отримувати сповна. Ще довго простоює лава через не вчасний початок роботи і її закінчення раніше визначено часу. В першу зміну деякі категорії робітників о дев'ятій годині ще доїдають “тормозки”, а година робочого часу вже затрачена. Також гірники закінчують роботу на 15–20 хвилин раніше. Приходить друга видобувна зміна, яка повинна видавати вугілля, однак розпочинає усувати поломки, які можна було усунути в першу зміну» [182, арк. 2].

Станом на 1983 р. половину шахт в/о «Укрзахідвугілля» було не укомплектовано робітниками з видобутку вугілля, а робітників очисного вибою і прохідників звільнилось на 30 % більше, ніж прибуло. За 1980–1983 рр. змінились 50 % директорів і головних інженерів шахт, а також 75 % начальників добувних дільниць. Знизився рівень високоосвічених службовців та інженерно-технічних працівників. Лише 47 % начальників і 25 % механіків добувних дільниць мали вищу освіту [443, арк. 77].

Гірників регулярно змушували виконувати роботи, які були не пов'язані із промисловим виробництвом вугілля. Так, за наказом № 115 в/о «Укрзахідвугілля» від 13 вересня 1990 р. директорам Нововолинської групи шахт було наказано направити на трирічний термін роботи гірників із будівельними спеціальностями до будівельних організацій – Нововолинського шахтобудівельного і шахтомонтажного управліннь – для будівництва житлових будинків. Тобто, для вирішення житлової проблеми в/о «Укрзахідвугілля» вирішило використовувати гірників як будівельників, що в свою чергу спричинило дефіцит робочої сили на шахтах [383, арк. 137].

Згідно з програмою «Перспективи розвитку Львівсько-Волинського вугільного басейну на 1988–2010 рр.», у 1991 році в місті Нововолинськ мали працювати лише 4 шахти (№№ 1, 4, 5, 9) з річним видобутком вугілля 1 млн 410 тис. т, а скороченню підлягало 2 тис. шахтарів. Тому в кінці 1980-х років серед трудових колективів вугільних підприємств панувала паніка, через постійні чутки

про закриття шахт в найближчому майбутньому. Скорочення шахт відкладали на час будівництва нової шахти – № 10, на яку планувалось перевести робітників із закритих вугільних підприємств. Окрім цього, згодом закриттю шахт завадили шахтарські страйки [34, с. 1–2].

Підбираючи необхідний кадровий персонал для вугільних підприємств від адміністрацій шахт вимагалася організація умов й дотримання робітниками охорони праці й техніки безпеки. Вугільні підприємства рахувалися особливо небезпечними для життя і здоров'я робітника, адже умови, в яких працюють шахтарі, істотно відрізняються від виробничих умов інших галузей промисловості. Розробка вугільних пластів за складних гірничо-геологічних умов волинських шахт, призводила до частих обвалів породи і вугілля, підвищеного ризику вибуху вугільного пилу. Гірники працювали в обставинах високої запиленості лав, температури і вологості повітря, часто працювали в підтоплених гірничих виробках. Це спричиняло високий рівень травматизму і професійних захворювань. Тому питання безпеки праці на шахтах мало велике значення. Особливо, коли радянська влада вимагала від гірників швидкими темпами нарощувати темпи вуглевидобутку, ціною власного здоров'я і життя гірників.

В 50-х рр. ХХ ст. під час будівництва шахт та початком їх експлуатації відбувався поступовий ріст кількості нещасних випадків. Так, у 1954 р. трапилось 206 нещасних випадків із гірниками, з яких 5 гірників були смертельно травмовані. В 1957 р. з ростом вуглевидобутку, збільшенням числа шахт та кількості шахтарів, зростає кількість травматизму гірників. На шахтах сталося 805 нещасних випадків, з яких 13 чол. було важко травмованими, а 15 загинуло (див. дод. М.1 і М.2).

Причинами високого травматизму гірників на гірничих виробках були складні гірничо-геологічні умови праці, низький рівень вмінь і знань гірників техніки безпеки та відсутність досвіду роботи в гірничих умовах, а також відсутність постійного контролю збоку ІТР і адміністрації шахт за дотриманням гірниками правил техніки безпеки. Так, в 1957 р. на шахтах в цілому сталося 17 випадків обвалів лав, від яких загинуло 4 чол. Внаслідок падіння шматків вугілля і породи постраждав 291 шахтар, а 129 випадків травматизму трапилось при

транспортуванні вантажів і людей. Через необізнаність гірників в роботі із гірничим устаткуванням і механізмами сталось 83 нещасні випадки (з них 5 смертельних), а 35 внаслідок необережного користування із ручним інструментом [108, арк. 1].

Враховуючи високий рівень травматизму, директор тресту «Нововолинськвугілля» А. Димов на технічних зборах тресту в 1957 р., доповідаючи про стан техніки безпеки, наголошував: «Головні інженери шахт у гонитві за видобутком [понадпланового вугілля], зовсім не приділяють уваги техніці безпеки, і не ведуть роботу в цьому напрямку. Такий стан надалі терпіти неможливо. Нам не потрібне вугілля, яке змішане з кров'ю. З формальністю у питаннях техніки безпеки необхідно покінчити раз і назавжди» [113, арк. 6–7]. Тому, в 1957 р. відбулась комплексна перевірка техніки безпеки шахт з участю Держсанінспекції Луцька. Шахтам тресту «Нововолинськвугілля» було видано наочні підручники з техніки безпеки на суму 24 тис. крб, а також проведено екзамену на знання техніки безпеки. З метою зниження травматизму, який відбувся від низького рівня навчання і досвіду роботи на шахтах, при тресті було створено спеціальну нараду з начальниками навчальних пунктів шахт і навчально-курсового комбінату. На усіх шахтах тресту проходили спільно із громадськими інструкторами два рази в місяць розгляд усіх нещасних випадків, що трапились, а також проведено за 1957 р. три навчальних тривоги [108, арк. 1].

Зі створенням в 1956 р. тресту «Нововолинськвугілля» було сформовано воєнізований гірничо-рятувальний загін (ВГРЗ), який складався з двох взводів, один з яких розташовувався в Нововолинську і обслуговував волинські шахти. ВГРЗ здійснював гірничорятувальні заходи на вугільних шахтах у випадку аварій на гірничих підприємствах [111, арк. 34].

Після проведених заходів, рівень травматизму на шахтах розпочав знижуватись. В 1959 р. кількість нещасних випадків із гірниками становила 792, з них 27 важко травмованих, а 5 загинуло. Однак, 29 вересня 1960 р. на шахті № 4 трапилась аварія, під час якої була перекинута кліть із людьми і як наслідок

загинуло 7 гірників. Причиною аварії слугували прорахунки у будівництві клітьового підйому [200, арк. 56].

Впродовж 60-х рр. ХХ ст. керівництво тресту «Нововолинськвугілля» намагалось вдосконалити охорону праці, щоб знизити рівень травматизму на шахтах. На усіх шахтах тресту встановлювався «День техніки безпеки»: кожен четвер відбувався розгляд причин нещасних випадків. На нарадах в присутності постраждалих з'ясовувалися причини, що привели до нещасних випадків, і визначалися заходи з недопущення подібних нещасних випадків. В 1961 р. впорядковувалися і організовувалися робота громадських інспекторів. Громадським інспекторам видавалася біла каска із червоною смугою (у шахтарів-робітників були оранжеві каски) та спеціальні книги з обліку і реєстрації порушень техніки безпеки – «Книга громадських інспекторів». На кожній шахті один раз в місяць проводилась нарада з громадськими інспекторами, а раз в квартал проводились одноденні семінари з відривом від роботи. Окрім того, за півріччя кожного року проводились технічні ради з техніки безпеки під керівництвом головного інженера шахти. В технічних радах брали участь представники гірничо-технічної інспекції профспілок робітників вугільної промисловості і представники шахтного комітету. Також на шахтах щомісячно відбувалися загальношахтні збори з підведенням підсумків роботи і стану техніки безпеки. На позмінних зборах шахтарів обговорювалися накази і розпорядження дирекції тресту з нещасних випадках на шахтах [122, арк. 31–33; 246, арк. 73–74].

Окрім впроваджених заходів з охорони праці, зниженню травматизму сприяла механізація вуглевидобутку. Використання механізованих комплексів дозволяло мінімізувати перебування людей у небезпечних зонах та зниженню їх травмуванню. В 1962–1963 рр. на усіх шахтах було завершено заміну старих непрактичних ламп на індивідуальні лампи «Україна», які значно посилили освітленість при роботі у вибоях. З 1962 р. організовувалися перевезення людей по гірничих виробках до місць роботи по визначених маршрутах [166, арк. 81]. Для вдосконалення керівництва і контролю за дотриманням техніки безпеки на шахтах з серпня 1964 р. при тресті «Нововолинськвугілля» створювався відділ з техніки

безпеки в складі трьох осіб. Окрім того, формувалися групи техніки безпеки при кожному проектно-конструкторському бюро шахти з двох представників [122, арк. 31–33].

В 1960-х рр. XX ст. впорядковувалася жетонна система, яка була введена наказом Міністра вугільної промисловості СРСР № 320 від 24 червня 1952 р. Кожному гірнику видавали номерний жетон зеленого кольору, і лише при його наявності людину допускали до роботи. У разі порушення правил безпеки або створення аварійної ситуації, інженерно-технічний працівник шахти вилучав в шахтаря зелений жетон і видавав жовтий. Такого порушника притягали до дисциплінарної відповідальності, а також він повинен був здати позачергові іспити, щоб підтвердити свої знання з охорони праці та техніки безпеки. У разі повторного порушення видавався жетон червоного кольору, в такому разі гірника мали право звільнити за систематичне неодноразове невиконання трудових обов'язків. Якщо ж «порушник» впродовж півроку працював зразково, жетон йому повертали. Жетонна система, додатково на шахтах виконувала інформаційно-виховну функцію, так як наявність червоних і жовтих жетонів інформувало робітників про присутність в їх колективі «потенційно небезпечного» працівника [104, арк. 17].

Завдяки покращенню охорони праці гірників на шахтах поступово знижувався виробничий травматизм. Коефіцієнт частоти загального травматизму на одну тисячу робітників знизився з 140% в 1957 р. до 38,9% в 1964 р. тобто за 8 років знизився в 3,8 рази [285, арк. 29–30]. Однак не зважаючи, що кількість нещасних випадків знизилась, смертність гірників на гірничих виробках була високою. Так, за 1961–1969 рр. на шахтах Нововолинська загинуло 57 гірників [графік]. 80% смертельних випадків сталося від обвалів породи і вугілля у гірничих виробках [83, арк. 83–84].

Часто на шахтах тресту мали місце порушення порядку розслідування і обліку нещасних випадків. Наприклад в 1963 р. адміністрацією шахт 32 нещасних важких випадків було прийнято до обліку і розслідувались як легкі, а 28 із легким наслідками взагалі не розслідувались, тобто були приховані. Найбільше порушень з реєстрації нещасних випадків допускала шахта № 8, дирекція якої приховала 21

нещасний випадок із легкими наслідками, а 7 важких нещасних випадків розслідували як легкі [175, арк. 1].

В 70–80-х рр. ХХ ст. на шахтах, внаслідок тривалої експлуатації шахт і зростанням протяжності гірничих виробок, ускладнення гірничих умов видобутку вугілля, застарілого гірничого устаткування, а також відсутності належної організації охорони праці гірників зі сторони в/о «Укрзахідвугілля», зростає кількість нещасних випадків. Так, лише за перший квартал 1981 р. Львівсько-Волинським РГТІ на шахті № 4, було здійснено 48 обстежень стану техніки безпеки і охорони праці. В процесі обстежень було виявлено 870 порушень правил безпеки, норм та інструкцій із чим призупинялась робота шахти на 101 об'єкті [158, арк. 10].

Намагаючись вдосконалити систему охорони праці на шахтах створювались Ради з техніки безпеки. На Радах з техніки безпеки розглядались звіти начальників і механіків дільниць про стан техніки безпеки, а також розглядались випадки травматизму і звіти гірничих майстрів в зміни яких відбулись нещасні випадки. Наприклад, в 1973 р. на шахті № 9 було проведено 30 засідань Ради з техніки безпеки [263, арк. 2–3]. Окрім того, при шахтних комітетах були створені комісії з охорони праці і техніки безпеки. Комісії надавали допомогу шахтному комітету в здійсненні контролю за дотриманням трудового законодавства, правил і норм з техніки безпеки і виробничої санітарії, а також здійснювали рейди перевірок [271, арк. 31].

В 1970-х рр. внаслідок великої протяжності гірничих виробок, шахти розділялися на декілька маршрутів, за якими закріплювалася відповідальна особа старшого технічного нагляду, або ІТР. Інспектори зобов'язувалися не менше чотирьох раз в місяць здійснювати обстеження закріпленого маршруту, виявляти і записувати порушення у відповідну книгу записів. Також, вони мали повідомити про порушення виконавців (начальника дільниці, механіка та ін.) і добитись його вирішення. Наприклад, за 9 місяців 1981 р. на шахті № 4, яка ділилася на шість маршрутів, було видано 152 пропозиції особами технагляду шахти, а також виявлено 1080 порушень техніки безпеки [159, арк. 31–32]. Все ж введені заходи з охорони праці на шахтах, часто громадськими інспекторами виконувалися

формально. Громадські інспектори, ІТР та працівники технічного нагляду залишалися бездіяльними, або приховували порушення техніки безпеки і не вживали заходів із їх недопущення. Станом на 1986 р. більше 40 % громадських інспекторів не виконували своїх функцій [249, арк. 30]. Окрім того, дефіцит робочої сили у 80-х рр. ХХ ст. іноді змушував дирекцію шахт ігнорувати порушення техніки безпеки гірниками, щоб їх не звільнити з роботи. Це в свою чергу приводило до росту травматизму.

У 1981 р. Мінвуглепром СРСР і УРСР розробив «Комплексний план покращення умов, охорони праці і санітарно-оздоровчих заходів Мінвуглепрому УРСР на 1981–1985 рр.», згідно якого в/о «Укрзахідвугілля» і підприємствами були розроблені і здійснені організаційно-технічні заходи, направлені на покращення стану техніки безпеки, зниження аварійності і виробничого травматизму. Так, на охорону праці і техніку безпеки і виконання «Комплексного плану...», в/о «Укрзахідвугілля» витратило 13,9 млн. крб. На усіх шахтах було впроваджено «Типове положення про єдину систему управління безпекою праці на шахтах» та «Устав дисципліни робітників, зайнятих на роботах в особливо небезпечних підземних умовах». Впорядковувалась робота допоміжних гірничо-рятувальних команд. Однак, часто дотримання положень і уставів виконувалось формально, на що адміністрація шахт не зважала і це сприяло збереженню високого рівня травматизму [379, арк. 44–45].

Таким чином, за період експлуатації волинських шахт в радянський час (1954–1991 рр.) сталося близько 16 тис. нещасних випадків, з яких важких травм зазнали 838 гірників, і загинуло 194 шахтаря (див. дод. М.1 та М.2). Окрім цього, із усіх травмованих гірників 6–7 % отримали інвалідність [212, арк. 4]. Тому шахти Нововолинська були такими ж небезпечними, як і шахти інших вугільних басейнів СРСР. Коефіцієнт частоти смертності від травматизму по Мінвуглепрому УРСР в 1982 р. залишався на рівні 1971 р., а показник смертельного травматизму на 1 млн т видобутого вугілля був значно вищим, аніж в інших країнах з розвинутою вугільною промисловістю. В 1970 р. цей показник в УРСР становив – 2,12 випадки,

в той час, як в 1970 р. він становив в США – 0,56, Англії – 0,55, Франції – 1,07, Бельгії – 1,07 випадки [436, арк. 59].

Отже, незважаючи на те, що шахтарська професія у досліджуваний час була новим явищем серед населення Волинської області, шахти Нововолинська досить швидко вдалося забезпечити необхідною кількістю робітників. На Волині сформувався шахтарський робітничий прошарок, який кількісно змінив соціальний склад населення області. Проте впроваджені заходи із охорони праці радянською владою, виконувались формально, що привело до високого травматизму і смертності на гірничих виробках.

Висновки до розділу 2

Будівництво великих промислових підприємств в 50–60-х роках ХХ ст., зростання вантажообігу залізничного транспорту, забезпечення місцевого населення, соціальних установ і колгоспів паливом вимагало наявності потужної паливно-енергетичної бази, якою в Українській РСР був тільки Донбас.

Завдяки геологорозвідувальним роботам у Волинській області в кінці 40-х років ХХ ст. було відкрито новий кам'яновугільний басейн України, а його розробка сприяла потужному економічному розвитку не лише області, яка залишалася в основному аграрною, але і всієї Західної України. Геологорозвідники і шахтобудівники працювали за складних умов праці, адже не існувало прокладених транспортних шляхів, на низькому рівні діяла охорона праці, у шахтарських поселеннях постійно була недостатня кількість житла, організації, які відповідали за побутове обслуговування не виконувало запитів робітників тощо. Незважаючи на це, вони виконали перед ними поставлені завдання партійною верхівкою, що іноді коштувало працівникам шахт здоров'я та життя.

Радянська влада вкладала значні матеріальні, фінансові та людські ресурси для швидкого виявлення вугільних покладів на території Львівської та Волинської області. Уже в 50-х роках ХХ ст. почався видобуток вугілля на Волині та Львівщині, і яке стало основним видом палива в паливно-енергетичній системі західноукраїнських областей, Білоруської РСР, Прибалтики і таким залишалось до

другої половини 70-х років ХХ ст. Незважаючи на невелику кількість шахт і виробничу потужність (в порівнянні з Донбасом), волинська група шахт Львівсько-Волинського басейну відіграла велику роль у розвитку промисловості і частковому поліпшенню життєвих благ населення західноукраїнських областей.

Радянська влада і адміністрація шахт впродовж 50–70-х років ХХ ст. намагались вдосконалити технологію видобутку вугілля, покращити систему розробки, впровадити нові типи машин і механізмів, а також автоматизувати основні процеси виробництва. Внаслідок чого, на початку 70-х років ХХ ст. волинські шахти досягли високого рівня промислового виробництва вугілля. Однак усі заходи керівництво здійснювало командно-адміністративними методами управління вугільною промисловістю та частково ігноруючи економічні фактори, використовувало екстенсивний розвиток виробництва. Таким чином шахти мали значні втрати балансових запасів вугілля у встановлених межах шахтних полів, прискорений видобуток обмежених запасів вугілля спричинив скорочення термінів служби шахт і зумовила їх передчасне вибуття у 80-х роках ХХ ст.

Радянське керівництво намагалось видобути понадпланове вугілля, прискорити темпи вуглевидобутку і зробити шахти рентабельними підприємствами за будь-яку ціну, часто не зважаючи на охорону праці гірників. Як наслідок на шахтах постійно зберігався високий рівень травматизму і професійної захворюваності гірників. Це спричинило плинність кадрів, небажання молоді відправлятися працювати на шахти, а в кінці 80-х років ХХ ст. до страйкового руху.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ШАХТАРІВ

3.1. Матеріальне і соціальне забезпечення

На вугільних підприємствах гірники працювали за важких умов, де панував високий рівень травматизму і профзахворювань. Враховуючи такі фактори, вище керівництво СРСР намагалося забезпечити і задовольнити гірників матеріальними благами і соціальними гарантіями, адже від цього залежали зацікавленість і стимул роботи шахтарів, які відправлялись працювати на важкі роботи в підземних умовах шахт.

В період післявоєнної відбудови у важкій промисловості, в тому числі у вугільній галузі СРСР, спостерігався дефіцит кадрів. Для залучення робітників і службовців радянське керівництво не мало іншого вибору, окрім того, як підвищити громадський статус і престиж шахтарської професії. Так, 10 вересня 1947 р. Рада Міністрів СРСР приймає постанову № 3211 «Про переваги та пільги для підземних робітників, керівних і інженерно-технічних працівників вугільної промисловості та будівництва вугільних шахт». Згідно із постановою встановлювалась фінансова допомога підземним гірникам з тимчасової непрацездатності внаслідок травматизму на виробництві або професійного захворювання, підвищувались розміри пенсії по інвалідності і пенсії в разі втрати годувальника, кошти якої отримувала сім'я загиблого. Також запроваджувалася виплата пенсій підземним робітникам, керівникам та інженерно-технічним працівникам шахт при досягненні п'ятдесятирічного віку й наявності трудового стажу не менше 20 років (в тому числі 10 років – на підземних роботах) в розмірі 50 % від посадового окладу або тарифної ставки. Пенсіонерам, які продовжували працювати на підприємствах вугільної промисловості і на шахтному будівництві, пенсія за старістю та інвалідністю зберігалася незалежно від отриманої заробітної плати. Постанова також передбачала працівникам вугільної промисловості та шахтобудівникам щорічну одноразову винагороду за вислугу років [76, арк. 45–48].

З 1947 р. радянська влада розпочала підвищувати соціальний статус і престиж шахтарської професії. Зокрема, задля морального заохочення гірників Радою Міністрів СРСР затверджувалося звання «Почесного шахтаря». Окрім того, 10 вересня 1947 р., за пропозицією міністрів вугільної промисловості СРСР Д. Оніка і А. Засядька, Президія Верховної Ради СРСР офіційно затверджує День шахтаря, який святкується щорічно в останню неділю серпня [76, арк. 45–48]. Впроваджені урядом СРСР соціальні гарантії і матеріальні стимули в 1947 р. для гірників та шахтобудівників сприяли швидкому набору робітників для роботи на підприємствах вугільної промисловості УРСР, зокрема і на будівництво нових шахт Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну на початку 50-х років ХХ ст.

Враховуючи той факт, що лише в роки післявоєнної відбудови радянське керівництво звернуло увагу на суспільне становище гірників, станом на початок 1950-х років соціальне забезпечення шахтарів все ще залишалось низьким, а матеріальне становище важким. Умови життя робітників значно покращилась із приходом до влади М. Хрущова у 1953 р. Як стверджував С. Серебрянський у своїй статті «Становлення соціальної політики держави в західноукраїнських областях у постсталінську епоху»: «Нове керівництво СРСР прагнуло відмежуватися від зловісної фігури “вождя всіх народів”, набути в очах радянського суспільства більшої легітимності та підтримки й відтак почало проводити кардинально іншу соціальну політику на засадах суттєво нижчого партійно-державного контролю над суспільством. За сучасними визначеннями політику нового партійно-радянського керівництва того часу можна було б назвати популістською, адже регулярними стали підвищення зарплат та пенсій, зниження цін на окремі товари народного вжитку, широке застосування заходів матеріального стимулювання» [409, с. 40]. Проблема забезпечення промислових підприємств трудовими ресурсами в період «відлиги» стала вирішуватися за допомогою не тільки моральних, але і матеріальних стимулів.

З початком експлуатації волинських шахт в 1954 р. для гірників впроваджувались дві системи оплати праці – відрядна і погодинна. Відрядна

залежала від кількості виробленої продукції, тому практично усі підземні робітники з видобутку вугілля працювали за цією системою оплати. В свою чергу погодинна система оплати праці розраховувалася на основі тарифної ставки (годинної, денної, місячної) або посадового окладу. Станом на 1956 р. від загальної кількості робітників, зайнятих на видобутку вугілля, робітники-відрядники становили 51 %. Проте в другій половині 50-х років ХХ ст., під час становлення вугільної промисловості у Волинській області, розміри тарифних ставок і окладів, не зважаючи на однаковий об'єм робіт, залишалися нижчими, аніж на Донбасі. Про це повідомлялось в листі Міністерства вугільної промисловості до Ради Міністрів СРСР від 1956 р.: «Системи оплати праці, які діють на Донбасі, не в повній мірі поширені на шахтах Львівсько-Волинського басейну. Наприклад, посадові оклади інженерно-технічних працівників шахт, що введені в експлуатацію, нижчі, аніж в Донбасі на 5–16 %, персоналу шахтобудівних організацій – на 15 %, тарифні ставки підрильників – на 11 %. Розміри преміювання робітників, інженерів, техніків і гірничих майстрів за виконання і перевиконання нормативів циклічності на очисних роботах із проходження гірничих виробок нижчі, аніж на шахтах Донбасу на 12,5 %» [429, арк. 57].

Відтак, 8 жовтня 1956 р. Рада Міністрів СРСР приймає дві постанови № 1398 «Про невідкладні заходи з розвитку вугільної промисловості в УРСР» і № 1400 «Про невідкладні заходи з подолання відставання шахтного будівництва в УРСР». Згідно з постановами збільшувалися тарифні ставки підземних робітників і оклади інженерно-технічних працівників, встановлювалося єдине колективне преміювання за виконання плану видобутку вугілля і проведення підготовчих виробок, а також впроваджувалася преміальна оплата за виконання тижневого плану видобутку вугілля. Виконуючи зазначені постанови, комбінат «Укрбурвугілля» наказом № 411 від 13 грудня 1956 р. дав розпорядження керівнику тресту «Нововолинськвугілля» І. Гайдашу перевести з 24 грудня 1956 р. нововолинські шахти №№ 1, 2 і 3 на нову систему оплати праці [103, арк. 91].

Запроваджені нові тарифні ставки збільшили розміри заробітної плати промислово-виробничого персоналу шахт; станом на 1959 р. середня місячна

заробітна плата робітників волинських шахт складала 1622 крб (162,2 крб в розрахунку грошової реформи 1961 р.), а на передових шахтах №№ 4 і 5 – 1727–1855 крб. Крім того, в кінці кожного року виплачувалась додатково одноразова винагорода (так звана «тринадцята зарплата»). Наприклад, впродовж 1956 р. робітникам шахти № 2 було сплачено 200 тис. крб одноразової винагороди. [321, с. 2]. Гірники отримували також премії за участь в соціалістичному змаганні, виконання понадпланових робіт, дотримання правил техніки безпеки, економного і раціонального використання гірничого устаткування і матеріалів. У 1960 р. питома вага премії в загальному фонді зарплати склала 16,3 % [117, арк. 47]. Впродовж першої половини 60-х років ХХ ст. внаслідок росту продуктивності праці, зменшення питомої ваги допоміжних робіт збільшилась середня місячна зарплата промислово-виробничого персоналу по тресту і в 1965 р. становила 199,6 крб [84, арк. 90].

Додатковим заходом із підвищення якості життя гірників і залучення кадрів став перехід галузі в 1958–1960 рр. на шести- і семигодинний робочий день. На новий шестигодинний день переводилися робітники очисних вибоїв, прохідники, підрильники і машиністи підземних машин, а на семигодинний – відкатники, інженерно-технічні працівники і робітники поверхні шахт. Уже в липні 1960 р. шахти №№ 2, 3 і 4 перейшли на новий режим роботи, який передбачав три шестигодинні робочі зміни спільно із шестигодинною перервою. У четверту (нічну) зміну видобуток вугілля припинявся, відтепер вона слугувала для ремонтно-підготовчих робіт. Скорочений робочий день з одночасним підвищенням зарплати шахтарів привів до того, що фонд заробітної плати в масштабах всієї вугільної промисловості СРСР виріс на 600 млн крб. Спільно із збільшеними асигнуваннями на амортизацію і зростанням цін на лісоматеріали, собівартість видобутку вугілля зросла на 1,1 млрд крб. У підсумку до 1966 р. галузь отримувала щорічну державну дотацію в розмірі 1,5 млрд крб, що позитивно відображалось на розвитку вугільної промисловості і негативно – на розвитку промислових галузей групи «Б» [355, с. 3; 11, с. 224–225].

Гірники отримували щорічні оплачувані відпустки, які були передбачені «Правилами про чергові і додаткові відпустки», затвердженими ще 30 квітня 1930 р. Народним комісаріатом праці СРСР. Тривалість основної відпустки складала 12 робочих днів, до якої приєднувались й додаткові відпустки. Наприклад, шахтарі отримували триденну відпустку за неперервну роботу. У ненормований робочий день в якості компенсації за навантаження, шкідливі умови праці й роботу в позаурочний час могла надаватися додаткова відпустка тривалістю не більше 12 робочих днів до чергової відпустки в 12 робочих днів. Таким чином, загальна тривалість щорічної відпустки гірників не повинна була перевищувати 24 робочих днів [396].

Зважаючи на те, що до 1957 р. на підземних роботах шахт УРСР поряд із чоловіками працювали жінки, Президія Верховної Ради СРСР приймає 26 березня 1956 р. указ «Про збільшення тривалості відпусток з вагітності і пологів», згідно з яким декретна відпустка вагітним жінкам збільшувалась з 77 до 112 календарних днів [420, с. 2]. Постановою Ради Міністрів СРСР від 13 липня 1957 р. № 839 «Про заходи із заміни жіночої праці на підземних роботах в гірничо-видобувній промисловості» адміністрації шахт позбавлялася права залучати жінок на роботу в підземній частині шахт. Також заборонялося працювати в надурочні години й у вихідні дні вагітним жінкам, матерям-годувальницям і тим, в яких були діти у віці до одного року. При наявності відповідних документів вагітні жінки до пологів переводилися на легку роботу, і за цей час зберігався за ними середній заробіток [218, арк. 101–106].

Важливим заходом в соціальній політиці М. Хрущова є впровадження пенсійної реформи. Як стверджує російський дослідник соціальної історії СРСР О. Гуменюк: «Необхідність довести переваги соціалізму [над капіталізмом] змусила М. Хрущова звернути більш пильну увагу на проблеми соціального забезпечення, дбаючи про значну кількість людей похилого віку в країні». Постановою Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення пенсійного забезпечення в СРСР» з 1 січня 1954 р. підвищувалися пенсії за старістю, а законом «Про державні пенсії», затвердженим сесією Верховної Ради СРСР 14 липня 1956 р., визначалися три види

пенсій – за старістю, за інвалідністю та у зв'язку із втратою годувальника. Цей документ не тільки розширив коло осіб, які мали право отримувати пенсію, а й практично поклав початок загальному державному пенсійному забезпеченню. За цим законом до загального трудового стажу включалася будь-яка робота, яка підлягала соціальному страхуванню, а також враховувалася служба в армії і навчання в навчальних закладах. Відтепер пенсію могли отримувати працівники поверхні шахти, а не лише підземні гірники. При досягненні 50-річного віку гірники йшли на пенсію, маючи загальний стаж роботи двадцять років, з них десять років на підземних роботах [313].

В другій половині 50-х років ХХ ст., із початком видобутку вугілля на шахтах, зростала кількість випадків травматизму, тому управління тресту «Нововолинськвугілля» сформувало фонд соціального страхування, який наповнявся за рахунок коштів добровільних внесків шахтарів. За кошти цього фонду робітники отримували фінансову допомогу з тимчасової непрацездатності, інвалідності, а у випадку втрати годувальника допомогу отримувала його родина. Окрім того, з фонду виділялися кошти шахтарям на медичну допомогу, безплатні й пільгові путівки в санаторії і будинки відпочинку, а для їх дітей – путівки в піонерські табори. Управління фондами страхування здійснювали профспілки вугільників через страхових делегатів [169, арк. 72–73]. Наприклад, в 1966 р. фонд соціального страхування волинської групи шахт становив 2 млн 637 тис. крб, з якого виділялося шахтарям 696 тис. крб допомоги із тимчасової непрацездатності, 229 тис. крб – пенсій інвалідам праці, 85 тис. крб – фінансової допомоги вагітним жінкам і виплат при народженні дитини, 2 тис. крб – виплати на організацію похорону загиблих на виробництві гірників [165, арк. 5–6].

Після прийняття Радою Міністрів СРСР 10 березня 1960 р. постанови № 355 «Про передачу профспілкам санаторіїв і будинків відпочинку» шахтарські профспілки отримали право виділяти кошти із фонду соціального страхування на курортно-санаторне лікування шахтарів. Так, в 1966 р. на путівки в санаторії виділялося 47 тис. крб, в будинки відпочинку – 24 тис. крб, туристичні бази – 1,5 тис. крб, на утримання піонерських таборів – 16 тис. крб [165, арк. 5–6]. Впродовж

1963–1964 рр. робітникам Нововолинського міськкому профспілки вугільної промисловості видавалася 771 путівка в санаторії, 1299 путівок в будинки відпочинку і 44 туристичних путівок [169, арк. 75]. На основі прийнятої Постанови Ради Міністрів СРСР від 19 жовтня 1962 р. № 221 «Про відшкодування підприємствами завданої робітникам і службовцям каліцтва або інших пошкоджень здоров'я» при розподілі путівок на лікування і відпочинок передовики, робітники-інваліди, ветерани війни користувалися перевагою першочерговості [148, арк. 142].

Середня вартість путівки в санаторій складала 112 крб, а в будинки відпочинку – 29 крб 19 коп. Особливою популярністю серед гірників користувались такі санаторії і курорти: «Шахтар» (Трускавець, Львівська обл.), санаторій «Гірник» (Ялта, Крим), курорт «Аркадія» (Одеса), пансіонат «Амра» (Піцунда, Грузія), пансіонат «Донбас» (Массандра-Ялта, Крим), Нафтовик» (Лазурний берег, Херсонської обл.), «Гагра» (Грузія), курорт «Озерний» (Моршин, Львівська обл.), пансіонат «Конча Заспа» (м. Київ), курорт Саки (Крим), «Великий Фонтан» (Одеса), «Драугісте» (Литва), Кисловодськ, курорт «Железноводськ» (Ставропольський край), «Цхалтубо» (Грузія) та інші [170, арк. 1–2; 149, арк. 88, 105; 148, арк. 142, 256].

Після відвідин в 1956 р. Нововолинська М. Хрущов розпорядився відкрити оздоровчий заклад для працівників вугільної галузі Волині у селі Павлівка. Павлівський санаторій-профілакторій було розміщено на місці колишнього палацу графа Чацького. Для оздоровлення шахтарів у санаторій-профілакторій завозились лікувальні грязі із Великого Любіня (Львівська обл.) і Немирова (Вінницька обл). Все ж перевагу шахтарі віддавали санаторним путівкам у Крим і на Кавказ, про що йшлося на звітно-виборній профспілковій конференції шахти № 1 в 1973 р.: «Справи із реалізацією путівок в Павлівський профілакторій незадовільні, хоча там гарне лікування шлунково-кишкових і нервових захворювань, органів дихання, використовуються нові медичні препарати, гарні житлові умови і харчування. Більшість гірників вимагають [путівки] в Крим, Кавказ, хоч їх вартість в 10 раз дорожча, аніж в Павлівці» [156, арк. 58; 177, арк. 37].

В період «відлиги» велику увагу радянське керівництво надавало медичному обслуговуванню гірників. Підготовчі вибої волинських шахт були небезпечними на пневмоконіоз, адже вміст двоокису кремнію в бокових породах та пилу під час їх розробки становив від 10 до 98 %. Враховуючи те, що 1400 робітників були зайняті в запилених підготовчих вибоях шахт тресту, та 2590 осіб в таких же лавах, під загрозою отримання хвороби легень знаходилось 40 % шахтарів [189, арк. 78–79]. Показник вияву захворювань пневмоконіозом серед шахтарів тресту «Нововолинськвугілля» залишався значно вищим, аніж показники шахт Донбасу. В 1962 р. в Донбасі кількість виявлених пневмоконіозом дорівнювала 0,7–1,5 хворих на 1000 обстежених, а на шахтах Нововолинська – 5,6 [192, арк. 64–65]. Для профілактики захворювань легень робітникам, що працювали в запыленій атмосфері, видавались респіратори, проте забезпечення фільтрами до них було низьким. Про це ми дізнаємось з доповіді голови дільничного профкомітету шахти № 5 В. Семенюка на загальних профспілкових зборах в 1982 р.: «Для нормального забезпечення підземних робітників нам необхідно 3000 фільтрів в місяць, а ми отримали – у вересні 1900 шт., в жовтні – 1600 шт., в листопаді – 1300 шт. Замість того, щоб замінювати їх через 2–3 дня, замінюємо один раз в тиждень». Таким чином фільтри швидко запылювались і ускладнювали дихання шахтарям [247, арк. 334].

Шахтарі часто працювали в лавах, умови яких не дозволяли гірникам рухатись на повний зріст, а змушували пересуватись навколішки. Для цього гірникам вшивались в спецодяг наколінники, яких іноді було недостатньо, що спричиняло збільшення кількості захворювань на бурсит. Так, за 8 місяців 1961 р. 185 гірникам було поставлено діагноз бурсит. Особливо велику кількість бурситів реєструвалася на шахтах №№ 1, 4, 5, 7, 8 [189, арк. 78–79].

Окрім професійних захворювань, серед шахтарів відзначався високий рівень простудних захворювань. Так, за 1963 р. 932 робітників захворіли грипом і гострим катаром верхніх дихальних шляхів, 535 – ангінами, 432 – невралгією, невритами і радикулітами, 89 – запаленням легень, 70 – бронхітами, 35 осіб –

ревматизмом. Зумовлено це частим перебуванням робітників в несприятливих для здоров'я вологих підземних виробничих умовах [192, арк. 64–65].

Щоб зменшити кількість хворих професійними і застудними захворюваннями, на кожній шахті діяв медпункт. Шахтні медпункти підпорядковувались Нововолинській медсанчастині та співпрацювали із шахткомом і адміністрацією шахти. Медичне обстеження здійснював цеховий лікар-терапевт, який і очолював шахтний медпункт. Частина медичних працівників медпункту закріплювалася за дільницями поверхні шахти, а підземні фельдшери – за підземними дільницями. На підземних дільницях перевірялися санітарний стан, забезпечення аптечками, носилками, перев'язувальними індивідуальними пакетами, а в адміністративно-побутовому комбінаті перевірялося дотримання належного санітарного режиму, заміни рушників, наявності гарячої води і якості ремонту спецодягу. Щорічно на шахті здійснювався періодичний медогляд шахтарів із метою виявлення захворювань серцево-судинної системи, нервової системи і професійних захворювань. Щоквартально на засіданнях шахтного комітету здійснювався розгляд захворюваності і травматизму, розроблялися заходи, спрямовані на їх зниження [159, арк. 185; 264, арк. 40].

Впродовж 60-х років ХХ ст. на шахтах організувалися спеціальні профілактичні кабінети – інгаляторії та фотарії, в яких здійснювали профілактику пневмоконіозу. В інгаляторіях гірники вдихали лужні інгаляції, які сприяли виведенню затриманого пилу з легень, а у фотаріях шахтарі піддавалися ультрафіолетовому опроміненню, адже в підземних умовах шахт робітники недотримували норми сонячного світла для вироблення вітаміну D. Окрім фотарію та інгаляторію, на шахтах організувалися фізкабінети, в яких практикувалася дихальна гімнастика. Станом на 1965 р. на усіх шахтах, окрім шахти № 8, обладнано фотарії, а на шахтах №№ 1, 2, 3, 4, 9 – інгаляторії. Щорічно профілактичні кабінети відвідували 30 % гірників [195, арк. 122].

З початком освоєння нового кам'яновугільного басейну виникла проблема забезпечення шахтарів житлом. Враховуючи те, що будівництво шахт здійснювалось на великій відстані від міст (Володимир-Волинського, Ковеля,

Львова), керівництво СРСР вирішило будувати робітниче селище для забезпечення гірників з необхідною кількістю житла. У 1950 р. в районі сіл Дорогиничі і Низкиничі розпочато будівництво шахтарського поселення. Згодом, 5 квітня 1951 р. Верховна Рада УРСР видає указ, яким новоутворене поселення віднесено до категорії робітничих селищ і йому надано назву – Нововолинськ. Окрім того, в 1953 р. для шахтарів шахт №№ 6 і 7 архітекторами запроєктовано робітниче селище Жовтневе (з 2016 р. – Благодатне). Впродовж 1950-х років чисельність населення Нововолинська невпинно зростала і в 1960 р. досягала близько 35 тис. жителів. Забезпечення житлом такої кількості людей в короткі терміни стало проблемою для місцевої влади. Станом на січень 1960 р. у Нововолинську в експлуатації знаходилося 147 749 м² житлової площі [30, с. 15–16]. Однак цього було недостатньо, а напруженість житлової проблеми не знижувалася. Керівництво країни шукало шляхи оптимізації житлового будівництва, всерйоз не замислюючись над збільшенням поверховості будинків в Нововолинську. Лише в 70-х роках ХХ ст. в Нововолинську розпочали будувати житлові будинки вище п'яти поверхів.

Основні компоненти соціальної політики в період «відлиги» були реалізовані в стислі терміни і в деякій мірі покращили життя більшості населення країни, зокрема і волинських гірників, проте гострота соціальних проблем у суспільстві не знижувалася, а політична напруженість не спадала. У своїй статті український історик С. Серебрянський, узагальнюючи соціальну політику М. Хрущова, стверджує: «Заплановані широкі соціальні програми у повному масштабі так і не вдалося реалізувати, насамперед через їх низьку економічну прорахованість та нарощування глобального протистояння в економічній та військовій сфері із західним світом у ході “холодної війни”» [409, с. 140].

У зв'язку із наростанням економічних проблем, невирішеністю соціальних питань в СРСР авторитет М. Хрущова у суспільстві різко падав. Відставка першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова стала неминучою. У жовтні 1964 р. М. Хрущова звільнено з усіх посад і відправлено на пенсію, а на пленумі ЦК КПРС першим секретарем обрано Л. Брежнєва.

Уже в 1965 р. нове керівництво СРСР впроваджує нову систему планування, згідно з якою підприємства мали можливість залишити частину прибутків на соціальні потреби і матеріальне стимулювання робітників. Однак для вугледобувної промисловості перехід на таку систему був пов'язаний із рядом труднощів, викликаних нерентабельністю більшості підприємств галузі. Падіння прибутковості вугільної галузі СРСР в поєднанні з неможливістю додаткового матеріального стимулювання її робітників за рахунок фондів підприємств призвели до того, що до другої половини 1970-х років привабливість шахтарської професії розпочалась знижуватись [12, с. 93]. Для підняття престижності шахтарської професії уряд був змушений піти на поступки, спрямовані на підвищення соціального і матеріального статусу шахтарів.

20 червня 1968 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР приймають постанову № 477 «Про додаткові переваги і пільги для робітників, керівних та інженерно-технічних робітників вугільної, сланцевої промисловості і шахтного будівництва». Згідно з цією постановою збільшувалася тривалість основної щорічної відпустки гірників до 15 робочих днів. Окрім того, передбачалося безкоштовне виділення вугілля для побутових потреб гірників, а також адміністрації шахт зобов'язувалися організувати безкоштовне підвезення робітників на роботу й з роботи громадським транспортом, шляхом закупівлі проїзних білетів для гірників, які проживали на відстані більше трьох кілометрів [395; 154, арк. 41–44]. В листопаді 1969 р. постановою № 446/П-21 Держкомітетом Ради Міністрів СРСР з питань праці і зарплати, а також Президією ВЦРПС затверджувалися правила і списки робіт, професій, яким надавалося право на безкоштовне отримання молока в цілях дієтхарчування. Згідно з рекомендаціями комбінату «Укрзахідвугілля», а також санепідемстанції Нововолинська, встановлювалася норма безкоштовного лікувально-профілактичного харчування («спецмолоко») в 0,5 л для робітника на робочу зміну за наступними гірничими спеціальностями: кочегарам і слюсарям котельної, териконикам, ковалям, електрозварникам і газозварникам, прохідникам, електрослюсарям, машиністам електровозів, лампівницям, породовибиральникам [269, арк. 25–32; 265, арк. 33–36].

В 70–80-х роках ХХ ст. з метою знизити рівень простудних захворювань в гардеробних шахт встановлювалися електросушарки для висушування волосся голови після прийняття водних процедур. Для профілактики захворювань шлунково-кишкового тракту на більшості шахт організовувалось підземне гаряче харчування, виділялися путівки на дієхарчування. На кожній шахті виділялася група гірників, які часто і тривало хворіли, їх брали на диспансерний облік і на кожного з них розроблявся план лікувально-оздоровчих заходів [380, арк. 28–33].

Ще одним важливим нововведенням в соціальній політиці Л. Брежнєва було впровадження п'ятиденного робочого тижня. 7 березня 1967 р. ЦК КПРС, Рада Міністрів прийняли постанову № 199 «Про переведення робітників і службовців підприємств і організацій на п'ятиденний робочий тиждень із двома вихідними днями». Припинялася практика, коли шахтарі тижнями працювали без відпочинку. На підприємствах запроваджувався єдиний день відпочинку – неділя. Другий день відпочинку визначався спільним рішенням адміністрації шахти та комітету профспілки. Однак перехід шахт на п'ятиденку затягнувся до 1985 р.

Прийняті урядом СРСР соціальні нововведення для шахтарів в перші роки управління Л. Брежнєва повільно впроваджувались в життя і практично не впливали на покращення матеріального становища гірників. Шахтарі і надалі працювали в складних підземних умовах із ненормованими робочими днями. У пропозиції Мінвуглепрому СРСР до Ради Міністрів СРСР «Про заходи з пришвидшення темпів розвитку вугільної промисловості, вдосконалення кадрів на шахтах» від 23 червня 1972 р. доповідалося: «При встановленому порядку обліку робочого часу з моменту приходу в забій і до моменту виходу з нього, перебування робітників в очисних і підготовчих вибоях у шахтах в середньому складало 8–9 год. при шестигдинному робочому дні. Таким чином, робочий тиждень для шахтарів фактично тривав 48–54 год., в той час як у всіх вугледобувних країнах світу облік робочого часу шахтарів вівся від “кліті до кліті” при тривалості робочого тижня 35–40 год. Зараз наші шахти працюють в три, а деяка частина і в чотири зміни. Лише на 196 шахтах із 606 робітники працюють на п'ятиденному режимі, що складає 24,1 % від загальної кількості» [431, арк. 252–257].

Враховуючи таке становище, лише 15 червня 1976 р. за наказом № 268 Мінвуглепром СРСР розробляє план переведення на скорочений робочий тиждень шахт виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля». План передбачав три етапи: за першого етапу (1976–1977 рр.) переводилися три шахти, другого (1978–1979 рр.) – переводилося десять шахт і третього (за 1980 р.) – сім шахт. Переведення шахт на 30-годинний робочий тиждень передбачав встановлення режиму чотирьох змін роботи з виділенням повноцінної шестигодинної зміни для виробництва, ремонтних і профілактичних робіт [437, арк. 88]. Тобто збільшувалась кількість вихідних, однак тривалість робочих змін і понаднормова праця не змінювалися. Це стало одним із факторів, що вплинули на престижність гірничої спеціальності.

Додатковим фактором втрати престижності шахтарської професії стали тарифні реформи 1970-х років, в результаті яких за зарплатою робітників вуглевидобувна галузь зрівнялася з іншими галузями промисловості (наприклад, металургійною, машинобудівною тощо). Це в свою чергу викликало скорочення припливу молоді і поступове «старіння» трудових колективів. У восьмій п'ятирічці (1966–1970 рр.) темпи росту заробітної плати у вугільній галузі були в 2,3 рази нижчі, ніж в середньому в промисловості. Рівень тарифікаційних ставок робітників таких галузей промисловості, як будівельна і транспорту, наближався до ставок ряду професій підземних робітників і перевищував ставки робітників шахтної поверхні. Тарифні ставки робітників основних гірничих професій і посадові оклади до 1972 р. в основному не змінювались [431, арк. 252–257]. Як згадує в 1975 р. у своєму щоденнику головний економіст шахти № 3 П. Естрін: «Зменшився заробіток і робітники не намагаються працювати, тобто впало бажання працювати. Взагалі-то, заробітна плата підземних шахтарів зараз наблизилася до зарплати робітників поверхні шахти, вірніше навпаки – поверхні до підземної шахти» [454].

Відповідно до наказу Ради Міністрів від 29 грудня 1972 № 440 «Про підвищення мінімальної заробітної плати робітників і службовців з одночасним збільшенням тарифних ставок і посадових окладів середньої оплачуваної категорії робітників, зайнятих у виробничих галузях народного господарства» комбінат «Укрзахідвугілля» лише в 1975 р. затвердив підвищення діючих норм виробки при

введені нових умов оплати праці: на очисних і підготовчих роботах на 4 %, на підземному транспорті – 5 %, на ремонті гірничих виробок і інших підземних роботах – 6 %, на шахтній поверхні – 8 %. Однак підвищення тарифних ставок і окладів охопило всього 11 % шахтарів. Більшість робітників і надалі працювала за старими нормами. Таке становище викликало невдоволення у гірників, тому радянська влада зобов'язувалася розробити нові тарифні ставки і посадові оклади для гірників Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну [268, арк. 41; 153, арк. 24].

Враховуючи те, що оплата роботи робітників шахт здійснювалася у відповідності із тарифно-кваліфікаційними довідниками і схемами посадових окладів, впродовж 70-х років ХХ ст. розроблялися і встановлювалися нові норми тарифів і окладів оплати праці робітників гірничодобувної промисловості Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Наприклад, «Єдині норми виробки (часу) для шахт Донецького і Львівсько-Волинського вугільних басейнів» (видавництво 1973 р.), «Збірник уніфікованих норм виробки (часу) гірничих робіт для шахт Львівсько-Волинського вугільного басейну» (видавництво 1976 р.), «Збірник норм виробки на гірничо-підготовчих і транспортних роботах для шахт Донецька і Львівсько-Волинського вугільних басейнів» (видавництво 1970 р.), «Типові структури управління штатом і норматив чисельності ІТР і службовців» (видавництво 1975 р.). Внаслідок впровадження нових тарифних ставок і окладів середня місячна зарплата шахтарів зросла і станом на 1976 р. становила 268,6 крб [180, арк. 8–11].

З ростом зарплати радянське керівництво впроваджувало нові соціальні заохочення для гірників. Так, ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР приймають постанову № 108 від 6 лютого 1976 р. «Про надання додаткових пільг робітникам вугільної і сланцевої промисловості і шахтного будівництва», постанову № 1104 від 22 грудня 1977 р. «Про заходи із надання невідкладної допомоги підприємствам вугільної промисловості», а також постанову № 756 від 7 вересня 1978 р. «Про заходи з покращення роботи вугільної промисловості». Згідно з постановами для гірників-пенсіонерів впроваджувалася безкоштовна видача вугілля. Відтепер

безкоштовне вугілля для побутових потреб отримували родини робітників, які втратили годувальника, внаслідок нещасного випадку під час виробничих процесів шахти. Постанови передбачали виплати одноразової винагороди для робітників, зайнятих на роботах з важкими і шкідливими умовами праці за вислугу років в залежності від стажу неперервної роботи в наступних розмірах: від одного до трьох років – 0,6 місячної тарифної ставки, від трьох до п'яти років – 0,8 ставки, від п'яти до десяти років – ставка, від 10 до 15 років – 1,2 ставки і вище 15 років – 1,5 ставки, але не більше 450 крб в рік. Збільшувалася кількість путівок в санаторії і пансіонати з 44 до 55 на 1000 робітників [147, арк. 243]. Окрім збільшення кількості путівок в санаторії і пансіонати, шахтарі отримували туристичні путівки в межах Радянського Союзу і до країн соціалістичного табору. Особливою популярністю серед гірників користувались туристичні путівки «Вздовж Тиси» (подорож через Угорщину, Румунію, Словаччину), Дунайський круїз (Югославія, Болгарія, Румунія), путівки до Польщі, в Архипо-Осіпівку (Кубань, тогочасна РРФСР), по Східному Криму, путівка «По Україні і Молдові» та інші [149, арк. 174, 215–272].

На початку 1980-х років невирішеність соціальних проблем перетворилася у фактор, який міг спричинити соціальне напруження і тотальну кризу довіри до влади СРСР, тому власне соціальне законодавство у кінці періоду «застою» стало інструментом нейтралізації цих загроз. Враховуючи наростаючі зовнішньо- і внутрішньоекономічні проблеми в СРСР, задовільнити в повному об'ємі наростаючі запити радянського споживчого суспільства економіка уже була не в змозі.

10 вересня 1981 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР приймають постанову № 888 «Про підвищення тарифних ставок і посадових окладів і вдосконалення організації заробітної плати робітників і службовців вугільної (сланцевої) промисловості і шахтного будівництва». Згідно з постановою, тарифні ставки і посадові оклади мали зрости для робітників підземних робіт на 27 % і на решті шахтних робіт – на 18–20 %. Згодом відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 1 грудня 1983 р. № 1125 «Про заходи з подальшого розвитку і підвищення ефективності бригадної форми організації і стимулювання праці в

промисловості» на шахтах запроваджувалася система оплати праці для робітників-відрядників із застосуванням коефіцієнту трудової участі (КТУ). Розподіл заробітної плати між робітниками комплексних бригад, відбувався в залежності від індивідуального трудового внеску в загальний виробничий показник роботи бригади шляхом коефіцієнту трудової участі, який встановлювався диференційовано в межах від 0,6 до 1,4 %. На індивідуальну оплату праці робітника, застосовуючи КТУ, впливали: рівень виконання об'єму робіт за зміну, особиста майстерність та інтенсивність праці, застосування заходів з попередження і ліквідації недоліків в роботі, дотримання техніки безпеки і трудової дисципліни, ступінь використання робочого часу, якість виконання робіт. Однак значна частина показників, які впливали на КТУ, як правило, були суб'єктивними, що часто призводило до неадекватних оцінок колективу. При наявності видимих чи прихованих конфліктів в колективі, розрахунок коефіцієнта трудової участі часто служив негласним інструментом впливу одних представників колективу на інших [272, арк. 135–138].

У зв'язку з тим, що в економіці СРСР наростала економічна криза, а також недостатньо фінансувалася вугільна галузь, зростання заробітної плати не відбулось. Так, у листі секретаря Львівського обкому КПУ В. Добрика до Ради Міністрів УСРС від 14 травня 1984 р. повідомлялося: «Постановою Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 11 грудня 1981 р. № 1160 передбачалося підвищення тарифних ставок і посадових окладів у Львівсько-Волинському вугільному басейні в 1983 р. Для цієї мети підприємствам об'єднання “Укрзахідвугілля” необхідно додатково 12 млн. крб фонду зарплати. Мінвуглепром СРСР запропонувало провести в 1984 р. поетапне підвищення тарифних ставок і посадових окладів за рахунок економії фонду заробітної плати без виділення додаткових коштів, а це практично не реально. На даний час рівень заробітної плати робітників промислово-виробничого персоналу на вугільних підприємствах Волинської і Львівської областей нижче заробітної плати в середньому по Мінвуглепрому УРСР на 17,5 %, а по відношенню до окремих виробничих об'єднань вугільної галузі – на 25 %» [444, арк. 43–46]. Окрім того, Рада Міністрів СРСР постановою від 28 квітня 1984 р. № 814 погодилась з пропозицією Мінвуглепрому СРСР ввести для шахт

режим роботи неперервного виробництва. Перехід вугільних підприємств на цей режим і поступове припинення оплати позапланових вихідних днів і додаткового преміювання зменшувало розмір заробітної плати на 11 %. У вищезгаданому листі В. Добрика зазначалося: «Перехід на новий режим роботи вимагає збільшення чисельності робітників на 2,6 тис. чоловік, що неможливо внаслідок труднощів із відсутністю трудових ресурсів. Зменшення заробітної плати, зміна режиму роботи вугільних підприємств при невирішені питань підвищення тарифних ставок і окладів в басейні створить додаткові труднощі і може викликати нарікання робітників» [444, арк. 43–46].

Враховуючи такі обставини, Рада Міністрів УРСР і Мінвуглепром СРСР направили в союзний уряд листи з проханням завершити в першому півріччі 1984 р. введення нових умов оплати праці робітникам вугільної промисловості Львівсько-Волинського басейну. В свою чергу заступники голови Ради Міністрів СРСР І. Архипов й Б. Щербина доручили Держкомпраці СРСР, Мінфіну СРСР і Держплану СРСР розглянути ці прохання [444, арк. 43–46]. Проте питання підвищення тарифних ставок і посадових окладів так і не було вирішено, про що доповідав секретар партбюро шахти № 1 С. Вальчук на загальних профспілкових зборах шахти в 1986 р.: «Нині діюча система заробітної плати застаріла, не відповідає вимогам прискореного науково-технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва і якості продукції. Нерідко висококваліфікована праця не отримує гідного винагородження. Знизилась роль тарифів і окладів. Премії, надбавки і доплати перетворились в механічну прибавку до заробітної плати, часто не пов'язаної із трудовим внеском. Все це в кінцевому результаті негативно відображається на виробництві, стимулі до праці, настрою людей» [182, арк. 46–47].

На середину 1980-х років в СРСР склалася ситуація, коли керівництво держави не знаходило ефективних важелів для стримування кризових тенденцій в економічній сфері. Спостерігалися затухання економічного розвитку, прогресуюча втрата позицій СРСР на міжнародній арені, загострення соціально-економічних проблем в середині країни. Тому новий генсек ЦК КПРС М. Горбачов на

квітневому пленумі ЦК КПРС в 1985 р. проголосив курс на «перебудову» радянського суспільства, прискорення соціально-економічного розвитку і розширення гласності в СРСР.

В січні 1988 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ «Про порядок відшкодування збитку, заподіяного робітникам і службовцям внаслідок професійного захворювання пневмоконіозом», який надав можливість гірникам, що втратили здоров'я на виробництві, одержувати грошову компенсацію. Відповідно до указу шахтар, у якого встановлено лікарями професійне захворювання, мав отримувати від підприємства додаткове до пенсії грошове відшкодування шкоди здоров'ю і компенсацію витрат на придбання ліків, санаторно-курортне лікування, додаткове харчування тощо. Такі виплати грошових компенсацій за втрачене здоров'я іменувалися «регресом». Економічні збитки підприємств через виробничі травми й професійні захворювання були значні: один смертельний випадок «коштував» для бюджету шахти 100 тис. крб, легенева хвороба робітника – 30 тис. крб, вібраційна хвороба – 11 тис. крб [2, с. 144].

В період «перебудови» напруга серед шахтарського класу зростала. Багато нарікань у шахтарів викликала організація праці. Робітника, який конфліктував з начальством, «по виробничій необхідності» могли перевести із добре оплачуваної лави в суміжну, зі складними гірничо-геологічними умовами, де заробітки були низькими. Постійно порушувалася соціальна справедливість в розподілі різних благ (машин, дач, квартир, путівок і т. д.), адміністрація практикувала грубість у відносинах з робітниками. Тривалим залишався робочий день шахтарів. Хоча офіційно він становив шість годин, реально доходив до 10–11, а то й до 14–16 годин. Не завжди вдавалося гірникам відпочити на вихідних. Стаж підземної роботи давав право виходу на пенсію в 50 років, але мало хто з шахтарів переживав цей вік. Також надзвичайно гострою була житлова проблема, адже на кожній шахті фіксувалися черги гірників, які чекали забезпечення їх квартирою. При загальній черзі в 1300 чоловік у Нововолинську за 1984–1987 рр. виділено лише 38 квартир для гірників [34, с. 2–3].

Питання підвищення заробітної плати, покращення матеріального становища, відсутності повноцінного соціального захисту життя шахтарів не були вирішені в роки перебудови. Ось як оцінював ситуацію з вугільною промисловістю в СРСР та становище гірників Нововолинська в кінці 1980-х років заступник голови страйкому А. Борис: «Причини напруженого становища у вугледобувній галузі мають свою передісторію. Ще при Хрущові з'явилася тенденція скорочувати видобуток вугілля за рахунок розвитку інших видів енергії. І тому в соціальному плані шахтарів зрівняли з тими працівниками, які трудяться на поверхні. Ігнорувалося багато факторів: і те, що шахтарі працюють позмінно, вдень і вночі, при раптових перепадах тиску під час спуску й підйому. Гірник, пропрацювавши 10–15 років, багатьох своїх друзів виносив мертвими із шахти. Він був свідком багатьох каліцтв. Та й сам ставав інвалідом від хвороби легень...» [34, с. 2–3]. Російський історик С. Баканов стверджує: «Шахтарі, що стали вже до кінця 1970-х років “аристократією” радянської індустрії, виявилися дуже чутливими до економічних коливань періоду перебудови і згодом стали в авангарді антиурядового страйкового руху кінця 1980-х років» [12, с. 93].

23 липня 1989 р. гірники нововолинської шахти № 1 долучилися до загальносоюзного страйкового руху, який уже набрав широкого розмаху на Донбасі. Страйкуючі нововолинські гірники спільно із страйковими комітетами пред'явили вимоги до місцевих органів влади, що мали соціальний характер, зокрема: продавати всім сім'ям, які цього потребують, до п'яти тонн вугілля по оптовій ціні, всім бажаючим шахтарям надати кредит для будівництва власних будинків, робочий час рахувати від спуску в шахту до виїзду, загальний вихідний день – неділя, а для допоміжних служб, які працюватимуть у вихідні, оплата подвійна, підвищення оплати в нічну зміну, при виході на пенсію виплачувати одноразову допомогу не менше стопроцентного річного окладу заробітку та інші [34, с. 2–3].

Варто зазначити, що саме шахтарський страйк прискорив підготовку проектів законів про пенсійне забезпечення і про відпустки, а прийнята Радою Міністрів СРСР постанова № 608 «Про заходи щодо забезпечення виконання

спільних рішень, прийнятих урядовими комісіями з участю ВЦРПС і страйковими комітетами трудящих вугільних регіонів країни» надавала значні соціальні права шахтарям. Індивідуальним забудовникам надавалася можливість користуватися державними кредитами, які потім частково сплачувала шахта, а частково – забудовник. Відтепер безкоштовно виділялося вугілля для побутових потреб усім шахтарям-пенсіонерам. З 1 серпня 1989 р. впроваджувалася оплата шахтарям за час пересування від ствола до робочого місця і назад. Вводилася доплата за роботу у вечірню і нічну зміни. Надавалося право радам трудових колективів вирішувати питання роботи в неділю. Трудові колективи отримали право вирішувати питання надання разової допомоги при виході на пенсію, а також допомоги багатодітним сім'ям, де троє і більше дітей. Зберігалися пільги на виплату винагороди за вислугу років при нарахуванні пенсії, при звільненні з роботи за власними бажанням, але не більше одного разу впродовж трьох років. Вводилися виплати сім'ї загиблого шахтаря на виробництві (на кожного утриманця не менше 75 крб на місяць) і в разі необхідності забезпечувались житлом впродовж 3–6 місяців [19, с. 3].

На початок липня 1990 р. з пунктів постанови № 608 було виконано або в стадії виконання залишалось 35 вимог, а не виконано – 14, в тому числі й такі, що передбачали зниження цін на вугілля для побутових потреб гірників, прийняття закону про відпустки, задоволення заявок шахт по матеріально-технічному постачанню, зміцненню будівельної бази міста і ряд інших. Внаслідок чого загальносоюзний шахтарський страйковий рух набув більш масового характеру і в 1991 р., окрім соціальних вимог гірники запропонували політичні вимоги.

Отже, соціальне і матеріальне забезпечення робітників відіграло важливу роль, для залучення і стимулювання гірників працювати у шахті. Проте рівень забезпечення матеріальними благами залишався низьким, а купівельна спроможність заробітної плати шахтаря поступово знижувалася. Власне невирішеність питань із підвищенням заробітних плат і надання соціальних гарантій гірнику, що отримували професійні захворювання становили додатковими причинами загальношахтарського страйку в період «перебудови».

3.2. Громадська активність гірників

З початком промислового видобутку вугілля Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну в 50-х роках ХХ ст. на Волині сформувався шахтарський робітничий клас, який активно долучався до громадської діяльності. Відображалася громадська активність шахтарів до початку 1990-х років у їхній участі в системі радянських громадських органів управління, в яку входили: виборні органи основних громадських (партійних, профспілкових, комсомольських) організацій і їх комісій; спеціальні громадські органи управління (постійно діючі виробничі наради, громадські відділи кадрів, бюро нормування і економічного аналізу, товариські суди та ради наставників, ради молодих робітників і ради молодих фахівців та інші); конференції, активи, збори громадських організацій і виробничих колективів, якщо вони розглядали питання життєдіяльності виробничого колективу шахти [13, с. 20].

В Конституції СРСР ухваленої в 1936 р. комуністична партія закріплювалася «керівним ядром» державних і громадських організацій робітників, а в прийнятій у 1977 р. Конституції СРСР КПРС проголошувалася керівною і направляючою силою радянського суспільства в цілому. Отже, в СРСР домінувала практика командування і фактичної підміни партією державних органів. До того ж вона доповнювалася практикою зрощування партійного і державного апаратів з апаратами профспілок і громадських організацій. Таке зрощування громадських організацій з партійно-державним управлінським апаратом вело до їх бюрократизації, зниження ефективності в роботі [52, с. 3]. З початком промислового освоєння в 50-х роках ХХ ст. Львівсько-Волинського вугільного басейну в регіоні відповідно створювалися партійні, комсомольські і профспілкові організації. В 1958 р. на шахтах, підприємствах, будівельних організаціях і культурно-побутових закладах міста Нововолинська і селища Жовтневого функціонували 32 первинні партійні організації, які нараховували понад 900 комуністів, 31 профспілкова організації, які об'єднували понад 15 тис. робітників, 43 первинні комсомольські організації, які нараховують понад 3500 комсомольців [58, арк. 10].

З приходом до влади в 1953 р. М. Хрущова і початком десталінізації в СРСР відбувалися зміни в організації суспільного життя. Продовжилося відновлення першорядної ролі партії у владній ієрархії. В ідеологічну практику почала впроваджуватися ідея загальнонародної держави. Відповідно вживалися заходи до залучення широких мас населення в управління всіма справами держави. Розгорнулося реформування державного апарату з метою обмеження його централізму, громіздкості й часткової демократизації державної структури. Були здійснені кроки до активізації діяльності Рад, піднесенню їх ролі і значення в загальній структурі влади. «Ідея перетворення держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу була спрямована на подолання “культу особи”, сталінської спадщини, посилення ролі народних мас і самого М. Хрущова в історичному процесі. Участь широких мас населення в управлінні державою планувалося реалізувати шляхом поступової передачі функцій держави суспільству не лише через Ради, а й громадські організації. Про це йшлося на XXI і XXII з'їздах КПРС, обговорювалося на представницьких зібраннях громадських організацій» – стверджував український історик В. Даниленко [52, с. 10–11].

Серед основних громадських організацій, яким мали передаватись частково державні функції, М. Хрущов зрозуміло, бачив передусім комсомол та профспілки. Не випадково уже в грудні 1957 р. пленум ЦК КПРС розглянув питання про нове місце профспілок у політичній системі радянського суспільства. Йшлося, зокрема, про суттєве зростання ролі ВЦРПС у суспільному житті країни, передачу профспілкам цілого ряду державних функцій, таких, як управління страхуванням, контроль у галузі охорони праці, всього соціального забезпечення робітників і службовців [52, с. 11; 17, с. 54].

В листопаді-грудні 1951 р. сформувалася профспілкова організація тресту «Західшахтобуд», а в лютому 1952 р. організовано оргбюро райкому профспілок робітників вугільної промисловості [160, арк. 1]. У квітні 1953 р. під управління Райкому профспілок входило 19 профорганізацій, які поділялись на 152 профгрупи із загальною кількістю – 3879 представників. Із створенням тресту «Нововолинськвугілля» і наданням в 1958 р. Нововолинську статусу міста

обласного підпорядкування шахтні профспілки передавалися під управління Нововолинського міського вугільників. У 1965 р. в обслуговуванні цієї організації знаходилось 25 профспілкових первинних організацій, в які входили 15 000 осіб, в тому числі дев'ять шахтних профспілок, в складі яких перебувало 10 872 шахтаря [31, с. 14].

На чолі профспілкових організацій шахт стояли шахтні комітети (шахткоми), які контролювали усі сфери діяльності шахтарів та організацію видобутку вугілля на шахтах. Наприклад, шахтком шахти № 8 в 1979 р. провів звітно-виборну конференцію в 13 дільничних комітетах і 20 профгруп, де вирішувалися питання промислового виробництва підприємства. Окрім того, впродовж січня–серпня 1979 р. шахтний комітет провів 28 загальношахтних засідань, а спільно із місцевою адміністрацією – 5 конференцій і 16 загальних позмінних зборів, на яких розглядалися різні актуальні питання: виробничо-господарського спрямування, техніки безпеки, захворюваності, виробничого травматизму, дисципліни праці, побуту, відпочинку, навчання, оздоровлення і так званого ідеологічного виховання робітників. Важливе місце в роботі шахтного комітету займали також питання або розгляд заяв адміністрацій, скарг дільниць, бригад і окремих членів профспілки [140, арк. 46–47].

Варто зазначити, що шахтком розподіляв свої повноваження між комісіями, їх очолювали представники шахткому, які здійснювали контроль над дільничними профспілковими комітетами. Наприклад, шахтком вугільного підприємства № 5 в 1973 р. складався з 11 осіб, кожен з яких очолював постійну комісію: організаційно-масову, житлово-побутову, виробничо-масову, культурно-масову, комісії соціального страхування, з охорони праці і техніки безпеки, з питань праці і зарплати, трудових суперечок шахти та інші [245, арк. 31–32]. В свою чергу комісії шахткому здійснювали контроль над процесом виробництва і життєдіяльністю трудового колективу, завдяки виробничим громадським організаціям шахти, представників, яких обирали самі ж шахтарі на зборах. Серед таких громадських організацій, що здійснювали контроль над виробничим процесом видобутку вугілля та намагалися покращити технічно-економічні показники шахти, були:

постійно-діюча виробнича нарада (ПДВН), Науково-технічна організація (НТО), Всесоюзне товариство винахідників і раціоналізаторів (ВТВР), бюро раціоналізації і винахідництва (БРВ) та інші.

Постійно-діюча виробнича нарада (ПДВН) зазвичай в своєму складі нараховувала близько 90–100 осіб. Організація проводила спеціальні засідання, на яких обговорювалися питання виробничої діяльності шахти. Так, в 1971 р. виробнича нарада шахти № 8 провела п'ять засідань, на яких було прийнято дев'ять пропозицій щодо покращення техніки безпеки на основі досвіду, отриманого на шахті № 3; розробки програми роботи шахти на 1977 р. і заходів її реалізації; організації розробки гірничих виробок і вивчення заходів з використання резервів економії, ощадливості матеріально-технічних і паливно-енергетичних ресурсів тощо [138, арк. 34–36].

Шахтарі залучались до наукової діяльності, адже на шахтах діяли філіали науково-дослідних інститутів УРСР. Для зацікавлення робітників у технічній і науковій співпраці, направлення їх ініціативи на вдосконалення техніки і технології виробництва, підвищення кваліфікації, запровадження наукової організації праці, передового досвіду на шахтах діяла Науково-технічна організація (НТО). Волинське обласне гірниче НТО об'єднувало 16 первинних організацій і нараховувало 3068 представників. В її структурі постійно працювали 12 громадських, конструкторських і технологічних бюро, 61 творча бригада, 12 груп економічного аналізу [31, с. 16].

Кращими винаходами та новаціями у промисловості СРСР вважалися ті, що приносили економічний ефект, тому на кожному промисловому об'єкті функціонували організації, що впорядковували раціоналізаторську діяльність робітників. Для координування роботи в раціоналізаторстві на шахтах діяли громадські організації – Всесоюзне товариство винахідників і раціоналізаторів (ВТВР) і Бюро раціоналізації і винахідництва (БРВ). На обліку товариства раціоналізаторів Нововолинська перебувало 20 промислових підприємств, а чисельність членів товариства станом на 20 березня 1963 р. складала 2450 осіб. На кожній шахті обиралися первинні ради товариства раціоналізаторів. Наприклад, на

шахті № 4 в раду входило 460 осіб, на шахті № 2 – 150 , на шахті № 1 – 110 осіб. Обидві організації через первинні ради розглядали пропозиції щодо вдосконалення гірничого устаткування, проводили конкурси-огляди, організовували виїзди гірників до інших вугільних басейнів для отримання досвіду тощо [167, арк. 5]. Додатковою громадською організацією, що діяла при профспілках гірників і займалась вдосконаленням технічного парку волинських шахт, було Науково-технічне гірниче товариство (НТГТ). На шахті № 8 ця організація нараховувала більше 300 осіб. З ініціативи товариства проводились обміни досвідом роботи з іншими вугільними підприємствами СРСР [31, с. 16].

Контроль за виробничим процесом на окремих дільницях шахти здійснювали бюро економічного аналізу та бюро громадянського нормування. Бюро проводили щоквартальні балансові огляди-комісії, на яких заслуховувались всі дільниці про їх господарську діяльність. Щомісячно проводились аналізи собівартості вугілля й техніко-економічних показників дільниць і по шахті в цілому. Надавались рекомендації адміністрації підприємства, застосовували заходи впливу на керівників дільниць, що допустили втрату обладнання. Бюро займались запровадженням нових норм виробки і розцінок, здійснювали контроль за складенням паспортів кріплень [138, арк. 34–36].

На волинських шахтах діяли громадські організації, які стежили за дисципліною шахтарів і намагались не допускати порушень техніки безпеки. Таку роль виконувала рада робітничої честі, яка складалася із семи шахтарів вугільного підприємства і слідкувала за гірниками, які здійснювали прогули [148, арк. 73–74]. Для покращення дисципліни на шахтах практикувалось наставництво, яке здійснювалось на громадських засадах. Наставництво на вугільних підприємствах проводилося як систематична і ціленаправлена робота з молодими працівниками. Її здійснювали наставники в трудовому колективі під контролем партійних, профспілкових і комсомольських організацій спільно із адміністрацією підприємства. Наставниками на шахтах обиралися кадрові робітники, які мали життєвий і робітничий досвід. Так, на шахті № 8 наставниками були передовики виробництва з великим практичним досвідом і трудовим стажем (всього 51

робітників). Робота наставників шахти здійснювалась під керівництвом ради наставників, яка затверджувалася на спільному засіданні профспілкового комітету й адміністрації шахти в кількості семи осіб [144, арк. 211–212].

Вищий інженерно-технічний склад шахт, гірничі майстри і керівники бригад шахти об'єднувались у раду гірничих майстрів і раду бригади. Обидві організації визначали проблеми роботи дільниць, бригад та шляхи їх подолання, здійснювали контроль за дисципліною гірників, які працювали у бригадах.

На XX з'їзді КПРС М. Хрущов у своїй доповіді, присвяченій критиці сталінізму, відмітив очевидне політичне аутсайдерство жінок, тобто їх незначну участь у партійній та державній роботі. Враховуючи, що на шахтах Нововолинська працювала значна кількість жінок частка, яких становила 15 % від загальної кількості промислово-виробничого персоналу шахти для координації роботи жінок створювалися жіночі ради. Вони слідкували за дотриманням їх прав в площині соціально-матеріального забезпечення та покращення умов праці [137, арк. 182].

Поза участю в громадських профспілкових організаціях шахтарі брали участь в охороні громадського порядку власне на шахтах, в Нововолинську, селищі Жовтневому та навколишніх селах. В 1959 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про участь робітників в охороні громадського порядку», що передбачала широке залучення робітників, селян, інтелігенції і громадських організацій до охорони громадського порядку. Так, на шахтах тресту «Нововолинськвугілля» в 1960 р. працювало 430 громадянських інспекторів. Вони здійснювали нагляд і контроль за впровадженням в життя постанов та інших нормативно-правових актів з питань охорони праці, а також безпосередньо вживали необхідні заходи з дотримання техніки безпеки і збереження життя і здоров'я працюючих [163, арк. 27]. Для надання допомоги адміністрації шахти в зміцненні дисципліни і збереженні правопорядку на шахтах діяли товариські суди. Розгляд справ на засіданнях товариських судів відбувався, як правило, в присутності великої кількості робітників і службовців, які брали активну участь в обговоренні вчинків тих, хто завинив перед колективом. Суди проводились в

Палаці гірників та в нарядних залах шахт. Збиралось іноді понад 250 гірників [31, с. 18].

Товариський суд складала 11 представників шахтного комітету. Його роботою керували профспілкова організація шахти, а також Нововолинський народний суд, якому товариський суд шахти звітувався щоквартально. В підготовці і розгляді справ представники товариського суду консультувались з народним судом і прокуратурою. Вжиті заходи, щодо засудженого обговорювались із шахтарями дільниці, де працював обвинувачуваний, а також із керівниками дільниці, парторганізацій і профгрупоргами [244, арк. 134–136]. Учасники товариських судів вели систематичну виховну роботу у виробничих колективах: читали лекції, здійснювали бесіди з робітниками і жителями міст та робітничих селищ про роль громадськості в боротьбі з правопорушеннями тощо. Також товариські суди розглядали справи морально-побутового характеру, зокрема сімейні, про порушення робітниками правил внутрішнього розпорядку в гуртожитках, суперечки мешканців, робітників. Наприклад, в 1979 р. товариський суд шахти № 3 розглянув 49 справ, з них: сім справ з порушення правил техніки безпеки, чотири – щодо негідної поведінки в сім'ї, дві справи стосувалися дрібного хуліганства, одна – самогоноваріння, п'ять – з прогулів [149, арк. 131].

Задля охорони громадського порядку гірники залучались в добровільні народні дружини. Наприклад, добровільну народну дружину вугільного підприємства № 5 в 1985 р. складала 56 гірників. Дружинники здійснювали планомірну виховну роботу серед населення, насамперед серед тих, хто негідно поводить себе на вулицях, в парках, клубах та інших громадських місцях. Дружинники проводили роботу з роз'яснення законів робітникам і службовцям підприємств, а також населенню Нововолинська і робітничого селища Жовтневого. Спільно із громадськими контролерами вони здійснювали рейди по магазинах, де перевіряли порядок дотримання правил продажу алкогольних напоїв. В сферу діяльності добровільних народних дружин входила боротьба з розкраданням державного і громадського майна, з торговою спекуляцією і самогоноварінням.

Окрім того, дружинники промислових підприємств здійснювали громадський контроль за дотриманням правил дорожнього руху водіями [31, с. 18].

Щодо трагічних подій, які траплялись в УРСР або на Волині шахтарі теж проявляли свою громадянську позицію та підтримку. Наприклад, на позмінних зборах робітників шахти № 9 від 22 травня 1986 р. розглядалося питання «Про аварію, що сталась на Чорнобильській атомній електростанції». Збори запропонували кожному шахтарю відпрацювати свій вихідний день, а зароблені кошти відрахувати у фонд допомоги людям, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС, що і було зроблено [266, арк. 15]. В липні 1987 р. у селі Шельвів (Локачинського р-ну, Волинської області) в результаті смерчу було зруйновано 117 будинків. Тому на позмінних зборах трудового колективу шахти № 9 від 22 липня 1987 р. ухвалено рішення «Про надання практичної і матеріальної допомоги постраждалим від стихійного лиха 20 липня 1987 р.», гірники добровільно пожертвували із власних коштів по 3–5 крб в допомогу мешканцям села та взяли участь у будівництві житлового будинка постраждалим [267, арк. 4–5].

Ставши передовиками виробництва, волинські гірники обиралися до владних інституцій. Вони склали значну частку депутатів у міській раді, народному суді Нововолинська, селищній раді Жовтневого, а також у сільських радах Іваничівського району. Впродовж 50-х – початку 90-х років ХХ ст. депутатами Верховної Ради СРСР обиралися волинські гірники В. Хренюк, О. Разборський, В. Сівак, О. Захарчук, а депутатами Верховної Ради УРСР – В. Матвійчук, М. Шимчук, Д. Баклан [356, с. 31]. Проте, як стверджує доктор політичних наук А. Бортнікова: «тоталітарна комуністична партія створювала в межах свого апарату органи, які дублювали усі наявні інститути влади та управління і контролювала їх діяльність, а державні структури фактично перетворювалися на прості механізми виконання партійних директив» [21, с. 289]. Таким чином політична діяльність гірників-депутатів у міських, обласних і республіканських органах влади проводилася формально.

Варто зауважити, що значна кількість громадських заходів, до яких залучалися гірники, не мали відношення до виробництва шахт і не були проявом громадянської позиції шахтарів. Парторганізації шахт часто скликали волинських гірників для проведення мітингів із возвеличення досягнень радянської політики, науки або на підтримку політичного курсу КПРС. Так, 13 квітня 1961 р. на шахті № 3 відбувся багатолюдний мітинг в честь польоту першого космонавта Ю. Гагаріна в космос. У 1962 р. відбулись збори і мітинги на шахтах №№ 4, 5, 6 щодо подій на Кубі. На зборах виступали службовці і робітники шахт, які засуджували дії США щодо Куби; учасники зборів прийняли резолюцію, в якій одностайно схвалювали заходи Комуністичної партії і радянського уряду. Такі резолюції не завжди відображали думки гірників, щодо тієї чи іншої події [31, с. 19]. Окрім того, на громадських засадах гірники брали участь в суботниках і недільниках, які часто організовувалось в релігійні свята. Таким чином радянська влада прагнула відбити бажання шахтарів дотримуватись релігійних традицій, – це було способом атеїстичної пропаганди.

Для прояву активної взаємодії і співпраці між країнами соціалістичного табору, радянське керівництво організувало зустрічі делегацій із соціалістичних країн. Так, 31 серпня 1958 р. Нововолинськ відвідала делегація німецьких гірників промислової профспілки «Вісмут» на чолі із секретарем німецької промислової профспілки К. Вінтером. 10 вересня 1958 р. Нововолинськ відвідала робітнича делегація з Польської Народної Республіки на чолі з першим секретарем Люблінського міськкому ПОРП М. Мартином, а в червні 1962 р. – делегація профспілкових працівників Люблінського воєводства Польської Народної Республіки в складі голови воєводської комісії профспілок С. Цюлковського. У свою чергу гірники шахти № 3 в 1965 р. на громадських засадах відправилися у складі делегацій Волині в Польщу [31, с. 19].

Громадська ініціатива й активність робітників в СРСР часто не відповідали ні назрілим соціальним потребам, ні можливостям самого робітничого класу як головної економічної і провідної політичної сили радянського суспільства. Значна частина робітників виявляла пасивність у виконанні громадських доручень, в

соціалістичному змаганні, виступах на зборах, політичній освіті, так званому управлінні промисловим виробництвом тощо. Це стосувалось насамперед молодих робітників. Часто прийняті шахтарями на засіданнях профспілкових організацій рішення з покращення виробничого процесу підприємства відкидалися дирекцією шахти, центр громадської активності зміщувався із сфери вільного у сферу робочого часу, існував певний розрив між формальною і реальною участю гірників в різних видах активності [13, с. 22].

Однак свою громадянську зрілість гірники Волині проявили під час загальносоюзних страйків шахтарів в 1989–1991 рр. Кореспондент газети «Радянська Волинь» О. Зінченко так описав настрої волинських шахтарів під час страйків: «Гірники втратили віру в свій профком, територіальний комітет профспілки працівників вугільної промисловості, в адміністрацію і виробниче об'єднання. Знизився авторитет місцевої влади. Профспілки не стали справжніми захисниками інтересів шахтарів, а перетворилися в “слухняний додаток адміністрації”. Формально, а не по суті діяв закон про державне підприємство, економічна реформа не діє. Закон набрав чинності давно, а шахти залишилися покірними структурними підрозділами виробничого об'єднання, звітуються перед ним, перераховують сюди прибуток й позбавлені права самостійно розпоряджатися надплановою продукцією. В житті колективу, формах організації виробництва майже нічого не змінилося. Все регламентовано, обмежено різними інструкціями, розпорядженнями, доповненнями до них. Для простих шахтарів ото й залишається: видавати нагору вугілля» [318, с. 2].

11 липня 1989 р. близько 300 гірників шахти ім. Шев'якова (Междуреченськ, Кемеровська область) відмовилися спускатися в шахту. Підтримати шахтарів Кузбасу вирішили і гірники Донбасу. 15 липня 1989 р. застрайкували гірники шахти Ясинуватська-Глибока в Макіївці Донецької області. Очолив виступ робітник очисного забою В. Комісарук. 18 липня до страйку приєдналися шахти Красноармійська, Дзержинська, а 19 липня почали страйкувати шахтарі Донецька і Горлівки [316, с. 1].

20 липня 1989 р. гірники першої нововолинської шахти після нічної зміни у загальній нарядній обрали страйковий комітет. Його очолив прохідник В. Тулупов, який мав юридичну освіту. 23 липня 1989 р. перша зміна вугільного підприємства № 1 в скороченому складі опустилася під землю, щоб підтримувати шахту в робочому стані, а інша частина шахтарів опівдні вирушила на центральну площу Нововолинська. Таким чином розпочався акт солідарності із шахтарями Донбасу і страйковий рух волинських шахтарів. Страйковому комітету міська рада надала просторе приміщення Палацу культури, телефон, мікрофон – підготували виїзні буфети. Створювалися робітничі дружини для підтримки порядку на шахтах та в місті. Не допускаючи безладдя і провокацій, робітничі дружини спільно із міліцією на час страйку опечатали всі магазини, що торгували алкогольними напоями. Близько 22 години до страйкарів приєдналися гірники шахт №№ 2 і 9 [34, с. 3].

Кожну нову зміну гірників, що прибували на площу, зустрічали оплесками. 24 липня до страйку приєдналися гірники шахтоуправління «Жовтневе», шахти ім. В. Леніна та шахти № 5. Загальна кількість присутніх на площі перевищувала чотири сотні чоловік. Чимала кількість шахтарів залишалася на шахтах задля підтримки їх в робочому стані [451, с. 2]. В 15 годині відбулося спільне обговорення вимог шахтарів і колективного договору між міським страйковим комітетом, адміністрацією виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля», представниками облвиконкому і міськвиконкому. Засідання проходило у залі Палацу культури шахтарів, а розмова транслиувалася по радіо на площу [315, с. 2].

Частина пред'явлених нововолинськими гірниками вимог, що відносилося до компетенції місцевих органів, вже знаходилися на порядку денному міськвиконкому. Серед них: продавати всім сім'ям, які цього потребують, до п'яти тонн вугілля по оптовій ціні; до 1990 р. виділити кожній шахті земельну ділянку на озері Світязь для будівництва будинку відпочинку; не приєднувати шахту імені В. Леніна до будь-якої іншої шахти до закінчення XII п'ятирічки; всім бажаючим шахтарям надати кредит для будівництва власних будинків і забезпечити всіх необхідною кількістю будівельних матеріалів; виділяти ділянку під індивідуальне будівництво не менше десяти соток; побудувати в місті поліклініку; збільшити

розміри м'ясних фондів міста та ін. Багато пред'явлених вимог, які були ідентичні з вимогами червоноградських шахтарів, уже вирішувалися спільним наказом № 2 від 23 липня 1989 р., підписаним генеральним директором об'єднання «Укрзахідвугілля» Є. Діколенком та головою страйкового комітету міста Червонограда О. Любарським. Зокрема, серед них такі: робочий час рахувати від спуску в шахту до виїзду; загальний вихідний день – неділя, а для допоміжних служб, які працюватимуть у вихідні, оплата подвійна; підвищення оплати в нічну зміну; при виході на пенсію виплачувати одноразову допомогу не менше 100 % річного окладу заробітку; надати шахтам статус держпідприємства за рішенням трудового колективу. Вже 25 липня страйкувала більшість шахтарів України: 110 із 121 шахт Донецької області, 52 із 93 шахти Луганської області, усі 11 шахт Західного Донбасу (вугільний район УРСР, у межах Дніпропетровської і Харківської обл.), усі 20 шахт Львівсько-Волинського басейну. Загалом страйкувало близько 500 тис. гірників [34, с. 4].

26 липня 1989 р. привселюдно на площі між страйковим комітетом шахтарів Нововолинської групи шахт Львівсько-Волинського вугільного басейну, адміністрацією в/о «Укрзахідвугілля» і Нововолинським міськвиконкомом підписувався договір. Згідно з ним до 1992 р. мали вирішити проблему з дитсадками; встановлювались пільги для сімей, що мали трьох дітей; до 1996 р. мали ліквідувати бараки, до 1995 р. – здійснити повну газифікацію Жовтневого та Нововолинська; виділялись земельні ділянки на озері Світязь для будівництва бази відпочинку та ін. [232, арк. 27–28]. Після підписання договору страйк закінчився і третя шахтарська зміна приступила до роботи. Вимоги нововолинських гірників у Москву за дорученням страйкового комітету нововолинської групи шахт завезли робітники С. Прудников та П. Лукашук [315, с. 2].

Директор по виробництву в/о «Укрзахідвугілля» С. Пікуля заявив, що вимоги шахтарів, які були оголошені під час страйку, обійдуться країні в 2,7 млрд крб, а для в/о «Укрзахідвугілля» – 52 млн крб. Внаслідок страйку за липень всіма шахтами недопоставлено 14,2 тис. т палива. Фінансові втрати об'єднання

становили 4,1 млн крб, а по нововолинській групі шахт – 800 тис. крб прибутку [34, с. 4].

Результатом липневого страйку 1989 р. стало прийняття Радою Міністрів СРСР постанови № 608 від 3 серпня 1989 року, в 36-ти пунктах, в якій знайшли відображення майже всі наболілі питання працівників вугільних регіонів. Шахтарям пообіцяли всього й багато – аж до цілковитої економічної самостійності шахт із дозволом експортувати наднормову продукцію. Держава зобов'язалася забезпечити рентабельність шахт і навіть оздоровити екологічну ситуацію в шахтарських регіонах. З метою безперервного і компетентного контролю за ходом їх виконання перший заступник голови Ради Міністрів Союзу СРСР Л. Воронін 24 листопада 1989 р. затвердив «Положення про державно-громадську комісію по контролю за виконанням постанови № 608». У Нововолинську робоча група контролю з восьми чоловік розпочала діяльність з 15 січня 1990 р. На групу покладался контроль за виконанням договору між страйковим комітетом нововолинської групи шахт і адміністрацією в/о «Укрзахідвугілля», виконання додаткових вимог шахтарів до керівництва шахт Нововолинської міської і Волинської обласної Ради народних депутатів, в/о «Укрзахідвугілля», Міністерства вугільної промисловості УРСР [19, с. 3].

Новими представницькими органами гірників відтепер стали страйкові комітети, які після прийнятої в 1989 р. постанови № 608 «Про заходи щодо забезпечення виконання спільних рішень, прийнятих урядовими комісіями за участю ВЦРПС і страйковими комітетами трудящих вугільних регіонів країни» отримали колосальні повноваження з контролю за виконанням угод і урядової постанови. Практично страйккоми замінили собою профспілки, які довели в ході страйку свою неспроможність. На місцях страйккоми організували виборні кампанії директорів, здійснювали робітничий контроль за діяльністю торгової мережі, формували ради трудових колективів й іноді замінювали собою місцеву владу [34, с. 4].

Профспілки не припинили своєї діяльності, хоч і поступались у підтримці шахтарів страйккомам. Створений ще після ліквідації трестів в 1967 р. Львівсько-

Волинський територіальний комітет профспілки робітників вугільної промисловості після липневого страйку 1989 р. опинився на межі розколу. 28 жовтня 1989 р. в Червонограді відбулася звітно-виборна конференція Львівсько-Волинського теркому. На його засіданні члени робітничого комітету Нововолинська запропонували вирішити питання обрання голови теркому з розрахунком, щоб він представляв Червоноградську групу шахт, а секретар – Волинську. Коли розпочалась конференція, президія в основному надавала слово по обговоренню доповіді представникам червоноградських шахтарів, ігноруючи волинських. Так, з 37 доповідачів було надано слово лише п'ятьом делегатам від Волині. Таке явне ігнорування обурило волинян. В знак протесту волинська делегація покинула зал засідання (близько 50 осіб). 30 жовтня конференція розпочалась з того, що делегати шахт Червонограду вимагали припинити її проведення і встановити новий модус представництва для обрання інших делегатів. Побачивши таку ситуацію, коли іде боротьба за владу в складі теркому, а також те ставлення, яке склалось до шахт Нововолинська на конференції, нововолинські делегати прийняли рішення про вихід із Львівсько-Волинського теркому, що і було зроблено через пів години роботи конференції [445, арк. 75–76].

31 жовтня на зборах делегатів і представників колективів вугільної промисловості Нововолинська затверджено організаційний комітет з підготовки профспілкової конференції в Нововолинську. В склад комітету від кожного колективу обирався один представник. 21 листопада 1989 р. Президія ЦК профспілки вугільників прийняла постанову про вихід профспілок Нововолинської групи підприємств із Львівсько-Волинського теркому, прийняття її під керівництвом ЦК профспілки вугільників та створення в Нововолинську профспілкового органу. До складу Нововолинської профспілки висловила бажання ввійти 21 профспілкова організація із загальною кількістю 15 528 осіб [173, арк. 12–13].

Власне початок страйкового руху волинських гірників, невирішеності соціокультурних проблем, розколу профспілки й піднесення українського національного руху спричинили масовий вихід шахтарів із комуністичної партії. Так, за січень 1990–березень 1991 років з партії вибуло 480 комуністів-гірників. В

складі партійних організацій шахтарських колективів залишалося лише 28 % робітників. Впродовж першого кварталу 1991 р. повністю припинився прийом в партію гірників. Це в свою чергу вело до старіння партійних організацій. Зокрема, 57 % комуністів-гірників від загальної кількості мали вік понад 50 років, а 37 % становили пенсіонери [75, арк. 33].

Через складне економічне становище в СРСР, а також недостатнє асигнування в/о «Укрзахідвугілля» значну кількість вимог гірників виконано так і не було. Тому 3 жовтня 1989 р. на шахтах в/о «Укрзахідвугілля» за закликком міжрегіонального страйкового комітету Львівсько-Волинського вугільного басейну, в який входили представники страйкомів Червонограда і Нововолинська, проведено короткотривалий (з 8 до 10 годин) попереджувальний страйк. У ньому взяло участь 5,9 тис. робітників. Ініціатива організації засідання і проведення короткочасного страйку належала голові Нововолинського робітничого комітету В. Тулупову, який невдовзі повернувся із Москви із зустрічі представників страйкомів шахтарів [445, арк. 54].

11 червня 1990 р. в Донецьку розпочався з'їзд шахтарів СРСР, в якому взяли участь представники всіх вугільних басейнів СРСР. Всього на з'їзд прибуло 593 делегати. На ньому прийняли резолюцію, в якій заявили: «Усі ми живемо в умовах командно-адміністративної системи. Характерна для неї монополія державної власності, відсутність ринку і конкуренції прирікають економіку на застій і відставання, а народ – на злиденність. Наша країна бідна, тому що все наше господарство неправильно організоване... Дуже велике значення для полегшення переходу до ринку може також мати рішення скорочення військових витрат і допомоги іншим країнам, зокрема тоталітарним режимам» [399, с. 2]. На з'їзді також стверджували, що радянський уряд виконати своїх обіцянок так і не зміг. Голова шахтного страйкому нововолинської шахти № 9 С. Охрім стверджував: «Горбачов і Голова Ради Міністрів М. Рижков підписали з нами угоду, що відома як постанова № 608. Наобіцяли вони нам райські гори. Та ось протягом довгого часу ігноруються інтереси робітників, а ці вимоги не виконані» [38, с. 2]. Впродовж зими кілька разів планувався новий страйк, але шахтарі кожного разу відкладали

це рішення, аби населення не мерзло через нестачу вугілля, тому закликали провести 24-годинний страйк 11 липня 1990 р.

На початок липня 1990 р. із постанови № 608 було виконано, або перебувало в стадії виконання 35 вимог, не виконано – 14, в тому числі й такі, як підвищення цін на вугілля, прийняття закону про відпустки, задоволення заявок шахт по матеріально-технічному постачанню, зміцненню будівельної бази міста та ін. Підписаний під час страйку наприкінці липня 1989 р. договір між страйковим комітетом і адміністрацією в/о «Укрзахідвугілля» виконувався також не повністю. Виконано або в стадії виконання були 42, а не виконано – 18 його пунктів. Не вирішеними залишалися питання «силікозних» відпусток, оплати за багатозмінний режим роботи, збільшення кількості продажу шахтарям легкових автомобілів, будівництва житла, підвищення зарплати, пенсій, допомоги в зв'язку із ростом цін, впорядкування вулиць міста і селища та ін. [19, с. 3].

Волинські гірники підтримали рішення, прийняте Всесоюзним з'їздом шахтарів в Донецьку 11 липня 1990 р., провести 24-годинний страйк. На центральній площі Нововолинська відбувся мітинг. На ньому були присутні народний депутат СРСР, член Верховної Ради СРСР С. Матвійчук, народний депутат УРСР, голова облвиконкому М. Парасунько, другий секретар обкому партії М. Гарасюк, генеральний директор в/о «Укрзахідвугілля» С. Пікула та ін. На мітингу було схвалено резолюцію, в якій містилась вимога щодо конструктивної роботи народних депутатів УРСР, відставки уряду СРСР та голови Ради Міністрів УРСР В. Масола, деполітизації Збройних Сил, МВС, КДБ, органів суду і прокуратури, відміни постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про преміювання звільнених партійних і комсомольських працівників за рахунок коштів підприємств і не зараховування їм підземного стажу з 1 серпня 1990 р. [317, с. 3]. Майже одностайно гірники проголосували за встановлення жовто-блакитного національного українського прапора на приміщення Палацу культури шахтарів. У переважній більшості виступів звучали вимоги повного суверенітету України, повної підтримки Першого з'їзду шахтарів, децентралізації управління вугільною промисловістю і створення координаційного органу в Україні, багатопартійності в

державі, власної банківської і грошової системи в республіці, національних Збройних сил, становлення пам'ятника Т. Шевченку на центральній площі міста Нововолинська [342, с. 1]. Якщо під час липневого страйку 1989 р. ставилися виключно економічні вимоги, то під час 24-годинного страйку 11 липня 1990 р. гірники висловили і політичні вимоги до влади.

22 жовтня 1990 р. відкрився Другий з'їзд шахтарів, на якому була заснована Незалежна профспілка гірників СРСР – за її створення проголосувало 642 делегати. З'їзд також затвердив Статут Незалежної профспілки гірників СРСР. Від трудівників нововолинської групи шахт на Другому Всесоюзному з'їзді шахтарів взяло участь шість делегатів – М. Ващук, Ф. Пархомук, Г. Урянський, С. Охрім, М. Коломієць, І. Невідомський [34, с. 6].

До весни 1991 р. українські гірники, упевнившись у неможливості вести переговори з Москвою, яка не виконувала їх вимог, та з огляду на політичну ситуацію стали вести перемовини з Києвом, а політичні вимоги уже стосувались суверенітету, незалежності України. Голова страйккому шахти № 9 С. Охрім так характеризує ситуацію, що склалася на початку 1991 р. в УРСР: «У країні відбулися складні політичні процеси. Йшов процес політичного дозрівання українського народу. Ми зрозуміли: без змін у політичних структурах не зможемо задовольнити економічних інтересів. Україна, яка має величезні трудові й сировинні ресурси, годує центр, а центр, наче щупальця, розкидав свою владу на території імперії, створеної Леніним і Комуністичною партією... Без реальної незалежності України ми і надалі залишимося рабами. Про яку суверенність [України] можна зараз говорити, коли ми не маємо всіх атрибутів державності: ні власних кордонів, ні своєї армії, ні власних грошей... а з ініціативи КПРС, від нас фактично хотіли відірвати Крим. Дуже хочеться їм у нас, на Україні, де є дійсно єдність, нацькувати жителів східного регіону на західний. Я виступав перед трудовими колективами Донеччини. Доводилося доносити елементарну правду: ми такі ж миролюбні люди і хочемо, щоб Україна була вільною... нині шахтарі Донеччини готові відмовитись від усього, щоб поставити найголовніше питання – свободи України» [37, с. 3].

На засіданні Регіональної спілки страйкових комітетів вугільних підприємств Донбасу 26 лютого 1991 р. до раніше сформульованих економічних вимог страйку, призначеного на 1 березня 1991 р., з ініціативи представників в/о «Укрзахідвугілля» повторно занесено політичні вимоги: суверенітет України та переобрання Верховної Ради УРСР. 1 березня 1991 р. в УРСР розпочався новий загальносоюзний страйк. Першими на страйк вийшли донбаські шахтарі в/о «Первомайськвугілля» й «Красноармійськвугілля» [34, с. 6]

11 березня 1991 р. відбулося розширене засідання міських страйкових комітетів вугільних підприємств Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну в Червонограді. На засідання запрошувалися директори і голови профкомів шахт, а також представники місцевої влади. В роботі взяв участь голова Львівської обласної Ради народних депутатів В. Чорновіл, який був категорично проти тільки виключно одних економічних вимог і якщо гірники не висунуть політичні, то порадив їм взагалі не страйкувати [74, арк. 10–13].

13 березня 1991 р. до страйку приєдналися гірники Нововолинська. 19 березня 1991 р. у газеті «Робітничий голос» було надруковано резолюцію страйку шахтарів нововолинської групи шахт Волинської області в/о «Укрзахідвугілля», в якій було заявлено: «У зв'язку із невиконанням вимог шахтарів, викладених у постанові Ради Міністрів СРСР від 3 серпня 1989 р. № 608, в договорі від 26 липня 1989 р. і усвідомлюючи, що без докорінних змін політичної структури СРСР аж до повної її ліквідації ці вимоги і далі не будуть виконуватись, шахтарі Нововолинської групи шахт відновлюють тимчасово припинений 26 липня 1989 р. страйк і вимагають: ліквідувати інститут президентської влади СРСР, розпустити Верховну Раду Союзу як представницького органу, який стоїть на перешкоді республікам на шляху до побудови незалежних держав... Верховній Раді України негайно надати Декларації про державний суверенітет України статусу конституційного акту. На основі Декларації від 16 липня 1990 р. розробити новий проект Конституції України... Припинити судовий розгляд і звільнити з-під арешту С. Хмару та інших політв'язнів тощо» [400, с. 1].

Розуміючи серйозність економічної ситуації, що склалася внаслідок страйку, президент СРСР М. Горбачов вирішив зібрати представників від кожного шахтарського регіону з усього Радянського Союзу у Свердловському залі (Сенатський палац) Кремля. Цю зустріч транслювали по телебаченню в прямому ефірі, і звісно ж, було складено список дозволених запитань. 2 квітня 1991 р. в Москві зібралися 200 шахтарів, четверта частина яких була з УРСР. Більшість гірників привезла із собою вимоги колективів, що їх делегували, ці вимоги мали переважно економічне спрямування. Делегація об'єднання «Укрзахідвугілля», куди входили і волинські гірники, окрім економічних, мала політичні вимоги. Обговорення пропозицій страйкарів відбувалося за участю міністра вугільної промисловості СРСР М. Щадова й народних депутатів СРСР. На цій зустрічі був присутній і голова страйкового комітету Нововолинської групи шахт Ф. Захарчук, який згадував: «Враження таке, що ця зустріч була організована за наперед придуманим сценарієм, було намічено, хто має виступати, з якими питаннями...» [318, с. 2]. Ф. Захарчуку вдалось проникнути через охорону, він спробував підійти до М. Горбачова. Побачивши наполегливість гірника, М. Горбачов дозволив йому говорити, ось як він згадував про це: «Я почав зачитувати вимоги свого страйккому, де першим пунктом стояла відставка президента СРСР М. Горбачова. Після чого Михайло Сергійович перегнувся через трибуну і попросив передати йому мої вимоги, оскільки він їх не читав. Пізніше до мене підійшов охоронець і запропонував пройти з ним у кабінет Горбачова. Пересиливши страх і хвилювання, я погодився і потім не пошкодував про це. Наша розмова з Михайлом Сергійовичем замість запланованих 45 хвилин тривала неповних три години» [34, с. 7].

Волинські гірники страйкували до 3 травня 1991 р. Втрати видобутку за період страйку становили 214 тис. т палива [319, с. 1]. За час шахтарських страйків 1989–1991 рр. гірники, проявивши свою громадську позицію, здобули значну кількість соціальних переваг і продемонстрували усю недієздатність радянської влади протистояти робітничим виступам. Однак, як стверджує Російський історик С. Баканов стверджує: «Перемога шахтарів виявилася “пірровою перемогою”. Показавши державі міць народного руху і отримавши всі перераховані вище

привілеї, галузь підписала собі вирок – без проведення системної реструктуризації її подальше фінансування з державного бюджету ставало абсолютно непосильним тягарем для будь-якого уряду» [11, с. 261–262].

Отже, шахтарі через профспілкову організацію активно залучались до громадської діяльності, яка здійснювалася під контролем парторганізації і виконувалось формально. Лише в кінці 80-початку 90-х рр. ХХ ст. гірники проявили свою громадську позицію в їх політично-соціальних інтересах.

3.3. Повсякденне життя та побут

Побутове обслуговування на вугільних підприємствах і домашній побут є важливими складовими життя гірника. Враховуючи той факт, що шахтарська професія в СРСР була престижна, а шахтарі користувалися пошаною серед робітників промислового сектору, радянська влада намагалася вирішити соціально-побутові проблеми шахтарських поселень. Від високого матеріального, соціального забезпечення і якісного побутового обслуговування залежав стимул і бажання гірника працювати у важких підземних умовах вугільних підприємств. З цією метою радянська влада змушена була постійно налагоджувати роботу організацій побутового обслуговування, закладів торгівлі і громадського харчування, транспорту, установ житлово-комунального господарства тощо.

За даними експериментального розрахунку, який проводив в 1990 р. Нововолинський міський відділ статистики, 86 % доходів населення Нововолинська складала заробітна плата та різні виплати за роботу на підприємствах і в організаціях міста. Окрім того, значну роль в грошових надходженнях населення міста Нововолинська відігравали пенсії, які в загальній сумі доходів становили 13 %. Таким чином, основним доходом більшості шахтарів становила лише зарплата, якщо робітник працював, і пенсія в разі досягнення пенсійного віку. В структурі грошових витрат більше 70 % припадало на покупку товарів (в основному продуктів харчування, одягу) і оплату послуг [241, арк. 6]

Враховуючи те, що гірники більшість своїх грошових надходжень витрачали на продукти харчування і фактично вважалися найбільш матеріально

забезпеченою верствою населення в Нововолинську, вони могли собі дозволити харчуватися краще, оскільки мали можливість збагатити й урізноманітнити своє повсякденне меню. До того ж порівняно низькі ціни в період «відлиги» і «застою», встановлені на продукти харчування, теж суттєво впливали на формування кулінарних смаків у шахтарських родинах. Посадник шахти № 9 В. Грибун свідчив: «Що ми хотіли поїсти, те їли, грошей вистачало, ще й відкладав гроші на автомобіль. Ми для харчів в моїй сім'ї не жаліли грошей ніколи. Щоб добре робити, треба смачно і багато їсти» [402].

В основному гірники харчувалися вдома, де їжу готували їхні дружини. Між іншим, готування їжі вважалося головним обов'язком дружини гірника. Серед основних обов'язків дружини В. Грибун називав: «Вчасно приготувати їсти, зустріти й провести на роботу, тормозок зготувати, погодувати, приголубити, пригладити мене. Окрім того, в справі, що купити, де гроші – все було в дружини, а моє завдання – заробити, принести й віддати. Я знав, що вона не потратить лишньої копійки на щось» [402]. Тобто хатнє господарство, сімейні фінанси та харчування були в руках дружини шахтаря. Дослідниця повсякденності шахтарів в УРСР К. Ізмаїлова стверджує: «За своєрідним “контрактом матері, що працює” шахтарська дружина визначала пріоритетність тих чи інших потреб родини і розподіляла фінанси відповідно до цих пріоритетів, займалася хатньою працею і забезпечувала необхідний комфорт, організовувала якісне харчування для чоловіка та дітей, обслуговувала їхні потреби тощо. У більшості випадків шахтарська дружина незалежно від того, працювала вона чи була домогосподаркою, могла реалізувати себе лише в родині. Цьому сприяли патріархальний характер родини та виключна роль шахтаря як стрижня сімейних відносин. Такий стан справ пояснювався специфічним соціальним становищем дружини шахтаря, яка тривалий час змушена була жити у постійному психологічному напруженні, оскільки, щодня проводжаючи чоловіка на роботу, вона не знала, чи повернеться він додому. Таким чином, якщо авторитет шахтаря був зовнішнім, спрямованим на репрезентацію родини у суспільстві, то авторитет шахтарської дружини був суто внутрішнім, непомітним для оточуючих і базувався на її виключній ролі в

організації повсякденного побуту» [323, с. 178]. Таким чином, роль дружини у побуті гірника була досить високою.

В закладах громадського харчування Нововолинська гірники харчувалися не часто. В основному в ресторанах лише святкували урочисті події (професійні свята, дні народження, весілля тощо), а в громадських їдальнях харчувалися за потреби. А. Лукасюк згадує: «В ресторани зрідка ходив, а в їдальнях харчувався за випадком. Наприклад, по роботі не виходило додому прийти – то харчувався в їдальні, а так в основному їв я вдома» [405].

В харчуванні шахтарського населення переважали страви, які мали високу калорійність, а це в свою чергу було зумовлено важкою фізичною працею. Серед гірників поширено було вживання тваринних жирів, м'ясних виробів і страв, зокрема традиційної свинини. Хліб для повсякденного вжитку купували у магазинах, а не випікали вдома, хоча в 1950-х – на початку 1960-х років це було ще широко розповсюджено. Причиною такого становища слугувала відсутність до середини 1960-х років в Нововолинську хлібозаводу, а малопотужна пекарня не встигала обслуговувати все населення. З 1960-х років ширше входили у побут послуги підприємств громадського харчування, у зв'язку з чим почали використовуватися кулінарні напівфабрикати, а з відкриттям в 1968 р. консервного цеху в Нововолинську – також і консервні вироби. Багато страв, які раніше входили лише до святкового або недільного столу, у роки «розвинутого соціалізму» стали повсякденними стравами (холодець, борщ, голубці та інші). Борщ шахтарі полюбили перш за все за його ситність та калорійність, оскільки у шахтарських родин майже ніколи не вживали пісний борщ, він завжди готувався на м'ясній наваристій ющі. Як стверджує К. Імайлова, на відміну від Донбасу, у шахтарських родин Волині для приготування борщу використовувалися в більшості столові буряки. Тому найпоширенішим борщем залишався так званий «червоний борщ». Отже, повсякденне меню волинського гірника був різноманітним, про що свідчили гірник шахти № 9 В. Грибун: «Я любив огірочки свої, помідори, салат, рибку смажену, холодець, курочку, півника, запеченого в духовці», і гірник очисного

вибою шахти № 4 А. Лукасюк: «любив їсти усе – від борщу і до котлет, пиріжки, пончики, тушковану капусту, голубці тощо» [324, с. 21-22; 402; 405].

Широкою популярністю у гірників користувалися різні види безалкогольних і алкогольних напоїв. У 1958 р. в Нововолинську було введено в експлуатацію завод безалкогольних напоїв, що посприяло зростанню попиту на фруктові соки серед гірників. Наприклад, найпоширенішими були яблучний, вишневий, абрикосовий, журавлинний, томатний соки. Окрім того, широковідомими серед гірників були лимонний, апельсиновий напої, ситро, лимонад, які через нестачу цитрусових в СРСР розбавляли грушевим або яблучним соком, а в якості стабілізатора застосовували лимонну кислоту. Загальновизнаними серед шахтарів були тонізуючий напій «Саяни», крющон (виноградний сироп, змішаний із газованою водою), хлібний квас, «Крем-сода», «Тархун» тощо [414, с. 2].

Загальновизнаним напоєм серед гірників залишалося пиво. Задля забезпечення цим напоєм робітників у 1958 р. шахтобудівниками в Павлівці збудовано пивоварний завод, який і став основним постачальником пива. У співвідношенні динаміки реалізації спиртних напоїв за рік в 1976 р. пиво становило 40,7 л на одного мешканця Нововолинська, тоді як горілка, коньяк – 4,4 л, вино – 9,6 л, безалкогольні напої – 13,2 л на одного мешканця [301, арк 21]. Найпоширенішими марками пива серед гірників були «Павлівське» і «Жигулівське» [404].

Під час святкувань гірники вживали міцні алкогольні напої. Серед вин популярними були «Кокур», «Портвейн», «Кагор» та інші. Широковідомими серед гірників була горілка «Старка» (настій на листі яблунь і груш), «Столична», «Пшенична», «Екстра», а також домашній самогон, з яким так боролася радянська влада. Зловживання шахтарями міцними алкогольними напоями стало однією з проблем, яка постійно спричиняла родинні чвари, прогули, хуліганські вчинки, ріст захворюваності та порушення техніки безпеки. Шахтарські колективи часто після закінчення роботи влаштовували п'янки, що переросло згодом в шахтарську традицію, яка називалася «винесенням банки», або «могорича». Про це згадує В.

Грибун: «Якщо в тебе день народження, чи весілля, чи дитина народилася, ти повинен принести “банку”. То це мови не було. Але пили після роботи, в шахту не дозволяли» [402]. Заступник директора шахти № 1 М. Бородій, виступаючи на загальних зборах, говорив: «П’янки [гірники] організовують після авансу, зарплати, премії, відпустки, іменин, виходу на пенсію і багато інших причин, які віднаходяться практично щодоби» [179, арк. 149].

Зловживання алкоголем було притаманним для гірників усіх вугільних регіонів СРСР. Однією з причин вживання спиртних напоїв слугували умови праці. Гірники працювали без денного світла і свіжого повітря, в максимально обмеженому робочому просторі, у вибухонебезпечній обстановці, на значних глибинах. Тому, ризикуючи бути розчавленими тоннами гірської маси, або отримати важкі травми, шахтарі вживали спиртні напої і таким чином долали психологічне і фізичне навантаження. Серед шахтарських колективів вживання спиртних напоїв гірниками було одним із проявів соціалізації чоловіків, які за чаркою могли поспілкуватись із товаришами, висловити один одному моральну підтримку, а також втекти від сімейних негараздів чи господарських проблем. Власне така соціалізація в певній мірі сприяла формуванню в шахтарів відчуття колективізму та відповідальності один за одного. Новачкові, що «не виставився», тобто не пригостив нових співробітників, годі було розраховувати стати «своїм», тобто успішно влитись у колектив. Тобто, практика вживання алкоголю у шахтарських спільнотах часто ставала негласним засобом формування внутрішньої колективної солідарності, а також вважалась проявом маскулінності [338, с. 78].

Український історик К. Ізмайлова засвідчує, що: «Надмірне споживання алкоголю, яке призводило до втрати самоконтролю і девіантної поведінки у стані сп’яніння відчувалися багатьма людьми як природна і зрозуміла форма зняття душевної напруги, як найкращий засіб приємного збудження, спілкування, досягнення гарного настрою, задоволення потреби у грі, азарті, звільненні від відчуття рутинності та проблем» [323, с. 135]. Проте зловживання спиртним породжувало залежність від алкоголю частини шахтарів і ставало причиною сімейних проблем.

Дослідниця шахтарської повсякденності К. Ізмайлова стверджувала, що: «Пияцтво ставало джерелом постійного нервового напруження у родині, матеріальних труднощів (шахтарю, який систематично пиячив, могли суттєво зменшити зарплатню, скасувати премії або й зовсім звільнити), причиною психічних розладів у родині, особливо серед дітей. Пияцтво порушувало нормальний ритм родинного життя, дезорганізувало побут і виконання шлюбно-сімейних функцій, впливало на внутрішньо сімейні стосунки. А оскільки індикатором останніх майже завжди виступала шахтарська дружина, то у випадках зловживання алкоголем з боку чоловіка на її плечі лягало потрійне психологічне навантаження: поряд із постійною турботою про життя і здоров'я чоловіка й організації спілкування всіх членів родини з'являлося ще і емоційне напруження через п'яні витівки гірника (скандали, образи), страх за себе та дітей перед можливим фізичним насиллям з його боку, мовчазний (а інколи й відкритий) осуд колег та сусідів» [323, с. 137–138]. Про сімейні проблеми через пияцтво гірників свідчить гірник В. Грибун: «Володя вип'є то скандали були. А кум як вип'є то Катю добре молотив. Викликала мене, дзвонить каже “Вася прийди, бо прийшов п'яний і не знаю що”. Я приходжу й кажу: “Що ти наробив”, натомість мені прозвучала відповідь: “А ти хто такий? Я в своїй сім'ї сам розберуся”, а у хаті все розкидано, шифоньєри все перекинуто, порозкидано, Катя плаче» [402].

Не зважаючи на численні приклади і загальне розповсюдження пияцтва, це зовсім не означає, що всі шахтарі як один були п'яницями та хуліганями. Попри те, що проблема алкоголю у шахтарських родинях стояла дуже гостро, все ж та ж сама небезпека, яка змушувала гірників «заливати» стрес, водночас змушувала тримати себе в руках, адже для праці під землею потрібна свіжа голова і точні рухи. Слід зазначити, що пияцтво було властиве не лише представникам шахтарської професії, воно залишалося загальною і довготривалою проблемою населення СРСР, про що свідчать масштабні антиалкогольні кампанії, які проводилися державою у 1918, 1958, 1972 та 1985 роках.

Для харчування гірників на шахтах діяли їдальні і буфети, які входили в структуру адміністративно-побутових комбінатів вугільних підприємств.

Адміністративно-побутові комбінати шахт зводилися в 50-х роках ХХ ст. поряд із шахтою для обслуговування гірників. Однак через неврахування зростаючої кількості робітників шахт і відсутності достатньої кількості коштів і будматеріалів на початку 1960-х років розпочалася реконструкція побутових комбінатів, які мали врахувати достатню кількість посадкових місць в їдальнях, душових кабін, розширення приміщень для пралень, сушарок і медпунктів. Так, впродовж 1961 р. на шахтах №№ 1, 2, 3, 4 проводилася реконструкція побутових комбінатів, а на шахтах №№ 5, 6, 7 велися роботи з їх розширення [189, арк 77].

У їдальнях готували спеціальні калорійні страви, які мали забезпечити відчуття тривалої ситості в гірників. Щоденно в меню включалися холодні закуски від восьми до десяти назв із свіжих або перероблених овочів, рибопродуктів, молокопродуктів. Серед гарячих перших страв готували борщі, супи з м'ясом або на кістковому бульйоні і молочні каші. На другі страви готували харчі із м'яса, риби, птиці, овочів, гарніри з картоплі, круп і макаронних виробів. Різноманітне меню в їдальнях складало борошняні страви і вироби, зокрема пельмені, вареники, млинці, оладки, булочки і пироги із різними начинками. Поширеними серед гірників напоями, які готувалися в їдальні, були чай, кава з молоком, кип'ячене молоко, різноманітні соки, фруктові і мінеральна вода. Наприклад, асортимент страв їдальні шахти № 9 в 1980 р. складався з трьох найменувань перших страв, трьох других і двох третіх, а також восьми видів закусок [446, арк. 36; 254, арк. 78].

З кінця 1960-х років радянська влада намагалася покращити харчування гірників власне на шахті. На основі прийнятої ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР постанови № 198 від 7 березня 1967 р. «Про заходи з подальшого розвитку і покращення громадського харчування» в усіх шахтних їдальнях вводилася безкоштовна видача гарячої кави і продуктового набору шахтарям, які опускалися в підземну частину шахти [199, арк. 18]. У березні 1967 р. організовано безкоштовну видачу гарячої кави гірникам, а впродовж 70-х років ХХ ст. розпочалося спорудження в підземній частині шахт пунктів гарячого підземного харчування. Уже в 1977 р. на восьми шахтах функціонували такі пункти, послугами яких користувалися 30 % підземних робітників [222, арк. 40]. Все ж підземне гаряче

харчування не стало популярним серед гірників, вони і надалі використовували лише «тормозки». Причиною цього стало скасування в 1982 р. 25 % оплати за рахунок шахти продуктового набору, про що згадувала завідувача їдальні шахти № 8 Т. Вац: «Дуже гострою проблемою у нас є гаряче харчування. В 1982 р. не видано жодної порції гарячого харчування, тоді як в 1980 р. ми обслуговували по 180 чоловік за добу. Як тільки шахта припинила доплачувати 25 %, відразу ж припинився попит на гаряче харчування» [142, арк 310–311]. Додаткові питання у гірників виникали щодо якості термосів. Так, електрослюсар шахти № 4 Є. Потай в 1977 р. свідчив: «На шахті організовано пункт гарячого харчування. Це дуже добре, однак термоси, які закупляє шахта, не тримають тепло і двох годин, а кому приємно в шахті їсти холодний борщ. Окрім того, ціна гарячого харчування не відповідає ціні продуктів. Борщ, шматок м'яса, чай, хліб і все це коштує 60 копійок» [155, арк. 9].

Шахтарі, опустившись в лаву, до кінця зміни не могли її залишити, тому, відправляючись на роботу, кожен гірник при собі мав зготовлений дружиною або куплений в буфеті шахти своєрідний харчовий пакунок, який називався «тормозком». Це слово прийшло з шахтарського професійного жаргону. Одна з гіпотез походження слова – є запозичення від російського слова «притормозить» (українською – пригальмувати, призупинити). За іншою версією, слово походить від лексеми «термосок» – пестливої форми від слова «термос», яким називали не тільки ємності, що зберігають температуру, але й контейнери з гарячою їжею для гірників [421, с. 3]. В склад шахтарського «тормозка» входили: напівкопчена ковбаса (150 г) або м'ясокопченості, сир, яйце (варене або смажене), сало, хліб і вітамінні добавки (цибуля, часник, свіжі або перероблені овочі, яблука). Вартість таких «тормозків» становила від 1,5 до 3 крб. Щоденно в меню шахтних їдалень входило до п'яти видів «тормозків» [446, арк. 36]. Однак через відсутність нормалізованого постачання продуктами харчування і необхідних матеріалів їдальні з другої половини 1970-х років часто функціонували з напівпорожніми полицями і не достатньою кількістю порцій страв. Так, в 1975 р. у їдальнях шахт №№ 1, 2, 3, 4, 8 для відпущення «тормозків» не вистачало пакувального паперу.

Тому «тормозок» загортався у звичайний папір, який приносили буфетниці з дому (старі газети, зошити, журнали). Щоб хоч якось налагодити постачання продуктів в їдальні, адміністрації шахт вдавалися до залучення самоскидів, вантажних машин і автобусів для перевезення харчових продуктів [253, арк 191].

Отримуючи вищу заробітну плату, аніж більшість працівників промислового сектору СРСР, гірники мали змогу купувати більш якісний одяг. Про це свідчить В. Грибун: «Я скажу, що гірники в Нововолинську гарно одягались. В мене ще костюм є, який я купував. Купували дорогі костюми, а не якісь хебешні [бавовняно-паперові (російською – хлопчатобумажный (х/б)], тому що заробітки тоді були хороші» [402]. Одягалися гірники стильно і відповідно до своєї професійної діяльності: «Я ходив нормально з краваткою і капелюхом. Тому що був заступником начальника дільниці і змушений був тримати марку [тобто дрескод]. Все ж виходив до людей, з ними говорив, давав наряди, закривав рапорти на зарплату» – так характеризував особливості свого одягу А. Лукасюк [405]. Окрім того гірники стверджують, що внаслідок кращої зарплати, яку вони отримували, в Нововолинську відчувалася відмінність в моді між різними суміжними професіями. Гірник очисного вибою шахти № 6 В. Кабачов запевнює: «Будівельник заробляв 100 крб, а робітник очисного вибою 350-450 крб за місяць. Тому різниця в одязі була. У чоловіка-шахтаря, який мав гарну зарплату, і дружина могла також краще одягатися» [403].

Варто зазначити, що молоді й неодружені гірники часто дотримувалися манер західного способу життя, а тому відповідно одягалися. Таких прихильників молодіжної субкультури називали «стилягами». Враховуючи те, що радянська людина була змушена носити одяг, який дозволявся державною владою із «стилягами» намагалися вести боротьбу. Так, у березні 1959 на сесії Нововолинської міської ради депутатів трудящих директор рудоремонтного заводу Й. Хайкін стверджував: «Серед молоді міста завелось багато “стиляг”. З ними необхідно вести боротьбу, щоб наша молодь не захоплювалася стильними танцями і стильним одягом. Нашій молоді потрібно зрозуміти справжню красу життя, а не карикатурну» [184, арк 27–28]. Залучали до боротьби із стилягами міські партійні і

комсомольські організації. В жовтні 1963 р. на шостій конференції Нововолинського міськкому КПУ перший секретар міськкому комсомолу В. Панченко говорив: «У нашому комсомольському колективі є люди, які ганьблять чесне ім'я комсомольця і промінують це ім'я на схиляння перед закордонним ганчір'ям, на нелюдські рухи під дику какофонію звуків західних джаз-оркестрів тощо» [66, арк. 85]. Однак на тлі лібералізації, відносної демократизації і гуманізації політичного та громадського життя в період хрущовської «відлиги» західна мода активно поширювалася серед молодих гірників.

На вугільних підприємствах шахтарі забезпечувалися спецодягом для роботи. Станом на 1958 р. близько 75 % робітників були забезпечені спецодягом з наколінниками, рукавицями, гумовими чобітьми [162, арк. 10]. Розпочинаючи з 60-х років ХХ ст., гірники повністю забезпечувалися необхідним спецодягом, який мав визначений термін експлуатації. Однак якість спецівок не завжди була на високому рівні, про що в 1968 р. засвідчував громадський інспектор шахти № 1 Кошлатий: «Спецодяг не витримує жодної критики. Нам лише розповідають про нові зразки спецодягу із якихось особливих тканин, а де цей одяг невідомо. Ніяких нових зразків ми не бачили, а спецодяг дуже поганої якості. Куди його там прати! Він без прання не витримує терміну, а ще гірше справа із чобітьми» [172, арк. 78].

Завдяки кращим доходам у помешканнях гірників широко поширювалися й побутові прилади. Якщо в 1958 р. в користуванні гірників налічувалося 2176 радіоприймачів, 65 телевізорів, а послуги прання надавала лише громадська пральня, то в 1976 р. у Нововолинську нараховувалося 15 тис. телевізорів, 11 тис. радіоприймачів, а 90–95% робітників вдома мали пральні машини. Окрім того, більшість шахтарів стояли в черзі на купівлю килимів і золотих виробів [183, арк. 43; 221, арк. 47; 179, арк. 103].

Іншим символом сімейного достатку шахтаря був автомобіль. Поряд з побутовою технікою автомобіль кардинально перелаштовував повсякденний побут. Зміна в ставленні до автомобіля як від предмета службового привілею та предмета розкоші («Победа», «Волга») до зручного засобу пересування («Лада», «Запорожець», «Москвич») і у міру своєї фінансової доступності для кожної особи

спричинило ситуацію, коли кожен хотів володіти легковим автомобілем. Шахтарі постійно відкладали кошти із зарплати на автомобіль, про що згадує В. Грибун: «Грошей вистачало, ще й відкладавав на автомобіль. Я назбирав дві тисячі і чотири тисячі позичив в сусіда Івана, також шахтаря. Чисто по-людськи, без процентів, без нічого позичив мені чотири тисячі. Я потім поїхав у Москву і пригнав автомобіль, а згодом відав Івану його гроші. В 1970 р. цей автомобіль продав і купив інший» [402]. Якщо в 1958 р. у користуванні гірників нараховувалось лише 17 автомобілів, то в 1976 р. – 1345 легкових автомобілів. У 1977 р. лише на шахті № 1 в особистому користування нараховувалося 100 автомобілів і ще 110 чоловік подали заявки на їх купівлю. Тобто кожен п'ятий робітник шахти володів автомобілем, або мав можливість його придбати [183, арк. 43; 221, арк. 47; 179, арк. 103].

У соціумі УРСР постійно існувала диспропорція між реалізацією товарів для населення і грошовими доходами громадян, причиною чого була передусім недорозвиненість легкої та харчової промисловості в СРСР. Попри невдалі спроби влади УРСР збільшити товарообіг, залишки грошей у населення накопичувалися швидкими темпами, провокуючи незадоволення платоспроможного населення, яке не могло придбати дефіцитні непродуктові товари – одяг, взуття, вовняні тканини, меблі, холодильники, будівельні матеріали тощо. Як наслідок, шахтарі були змушені їхати за товарами підвищеного попиту (телевізори, електропобутові прилади, килими, взуття, швейні вироби) за межі міста, так як в Нововолинську ці товари швидко реалізовувалися, а в інших населених пунктах області вони тривалий час знаходилися у продажі [341, арк. 16].

З середини 1970-х років почали відчуватися перші перебої з постачання м'яса та м'ясних виробів. Дослідниця історії СРСР Н. Лаас пише: «Якісне і недороге м'ясо та ще й без черги – ідеал, майже недосяжний у брежнєвську епоху. Черга у радянському соціумі існувала у двох вимірах: фізичному (черги у магазинах на придбання харчових продуктів, деяких непродовольчих товарів, отримання послуг) та віртуальному (списки на отримання житла, на право придбання автомобіля та побутової техніки). Кожен радянський громадянин одночасно і постійно впродовж життя перебував у кількох чергах, фактично завжди

знаходячись в стані очікування» [341, с. 186]. Дефіцит товарів викликав значне невдоволення у гірників. Так, на сесії Нововолинської міської ради в 1976 р. бригадир прохідників ш/у «Жовтневе» Д. Боруцький так висловлював своє невдоволення: «Чому в продуктових магазинах не завжди буває м'ясо, ковбасні вироби, огірки, помідори, харчова сода, оцет, перець та інші щоденно важливі для приготування їжі продукти? Часто і довго наші дружини і ми самі багато часу простоємомо в чергах у продуктових магазинах в очікуванні підвезення продуктів харчування, таких як м'ясо, ковбасні вироби. Ми шахтарі, народ працюючий, а щоб гарно працювати, потрібно гарно і калорійно харчуватись. Раз немає у нас м'яса, тоді хіба ж лише один Нововолинський м'ясокомбінат в області? Ну, а якщо немає огірків і помідорів в нашій області, невже не можна їх завести із інших областей, де їх в достатній кількості?» [217, арк. 49].

Пік товарного дефіциту в період «перебудови» став однією з причин того, що в кінці 1980-х років нововолинські гірники вийшли на загальносоюзний страйк. Їдальні і буфети шахт функціонували напівпорожні, а гірники змушені брати з собою лише домашні «тормозки». З листа Центральної ради профспілок вугільної промисловості УРСР від 20 лютого 1991 р. ми дізнаємось: «Введення в шахтарських регіонах УРСР нормування продуктів харчування не вирішує проблеми, так як у відповідності з нормами в день приходиться на людину круп і макаронних виробів 10 грамів, жирів 8-11 грамів, м'ясопродуктів – 10-20 грамів. Також талони не отоварюються повністю. Все частіше немає що взяти з собою на “тормозок” в шахту, а в окремих їдальнях через відсутність м'яса не готуються другі страви» [446, арк. 34].

У позаробочий час гірники планували своє дозвілля. В 50-х роках ХХ ст. переважну більшість мешканців Нововолинська становила молодь, для якої місцями відпочинку стали центр селища і танцювальна площадка, збудована в 1958 р. Власне, в цих місцях молоді гірники влаштовували вечірні прогулянки і танці [346, с. 3]. Значно покращилося дозвілля шахтарів з початком розвитку культурної сфери Нововолинська, а також будівництва спеціально призначених місць відпочинку в 60-х роках ХХ ст. У 1959 р. введено в експлуатацію Палац культури,

де часто влаштовувалися виступи місцевих ансамблів художньої самодіяльності або народних артистів, хорів, ансамблів УРСР. В. Грибун згадує: «Якщо в Палаці культури були вистави, приїжджали артисти, то ми на усіх артистів обов'язково ходили з дружиною» [402]. Однак такі заходи відвідували шахтарі передусім одружені, натомість молоді гірники віддавали перевагу переглядам кінофільмів. У 1975 р. в Нововолинську діяла об'єднана дирекція кінотеатру «Україна», яка підпорядковувала постійно діючий кінотеатр «Україна» на 750 місць, кіноустановку клубу гірничо-рятувального загону на 200 місць, дві літні кіноустановки на 600 місць кожна. Середнє відвідування кіно одним мешканцем міста за рік в 1975 р. складало 15,8 разів, а у селищі Жовтневому – 9,2 рази в рік. Окрім того, часто в клубах шахт проводилися вечори відпочинку робітників й кінофестивалі. Так, в клубі шахти № 4 в 1977 р. проводилися вечори відпочинку робітників – «Слава трудовим рукам», «Зорі назустріч» [218, арк 41–46; 155, арк. 50].

Після роботи гірники часто віддавали перевагу колективним прогулянкам (з друзями, колегами по роботі, родичами) по місту. Такими масовими місцями відпочинку в місті були стадіон «Шахтар», міський парк, проспект Перемоги, території навколо кінотеатру «Україна», сквери міського Будинку культури і Палацу культури. «Були у нас компанії. Домовлялися із сусідами, з друзями по бригаді чи ланці. Ми після роботи і у вихідні ходили в парк, вип'ємо пива. Гарно відпочивали. Зараз так не відпочивають» – так згадує свій відпочинок В. Грибун [195, арк. 150; 402]. З 50-х років ХХ ст. біля Нововолинська діяв невеликий аеродром звідкіля проводилися пасажирські авіаперельоти до Києва, Луцька і Львова. Додатково дирекція аеропорту організовували в межах міста у 60-х роках ХХ ст. оглядові польоти над містом. Власне, шахтарі полубляли такі польоти й катались на літаках Нововолинського аеродрому, оглядаючи Нововолинськ із висоти пташиного польоту [352, с. 2].

Для того, щоб зменшити фінансові витрати для поїздок гірників на озера Волині, які організовував трест «Нововолинськвугілля», в серпні 1966 р. на окраїні міста розпочалося спорудження штучної водойми із дзеркалом води в 7,5 га для

літнього відпочинку робітників. Однак гірники надавали перевагу поїздкам за межі міста, а збудоване озеро не стало місцем масового відпочинку, про що в 1973 р. доповідав робітник очисного вибою шахти № 2 В. Демченко: «Найкращим місцем відпочинку наших шахтарів, як і всіх нововолинців, стало озеро Світязь. Який ще може бути кращий відпочинок, як не біля багаття, з піснями, веселими витівками та з світязькою ухою? Однак, безумовно, не усі робітники можуть у вихідні поїхати на озеро Світязь. Основна маса залишається в місті. Не все ще у нас зроблено для того, щоб люди проводили вихідні культурно і організовано. Озеро на мікрорайоні мало вичищається, вода тут застоюна і брудна. Біля озера мешканці міста побудували цілий арсенал гаражів, де розводять свиней, гусей, качок і курей. Людям відпочивати тут важко, так як повітря і вода дуже брудні. На пляжі мало лежаків, немає пляжних конструкцій. Дітям, які в літній період не поїхали у піонерські табори, нічим зайнятись, а в колишньому дитячому парку пасуться корови та гуси» [71, арк. 1; 214, арк. 98–99].

Враховуючи, що гірники віддавали перевагу дозвіллю за межами міста у вихідні або під час відпустки, місцева адміністрація намагалася організувати спеціальні облаштовані місця відпочинку. Згідно з рішенням Нововолинського міськвиконкому № 164 від 18 травня 1962 р. «Про поліпшення умов культурного відпочинку робітників міста в 1962 році» за 15 км від Нововолинська на березі річки Західний Буг облаштовувалося місце масового відпочинку робітників. Під час вихідних днів шахтарі, часто спільно із своїми сім'ями, виїжджали до р. Західний Буг, де мали змогу відпочити. Тут для них в 1966 р. було створено пляж, регулярно працювала водна станція, в розпорядженні якої були пором і човни [191, арк. 125; 419, с. 3]. Часто тут влаштовувались бенкети в честь урочистих подій. Наприклад, у своїх щоденниках за 1980 р. головний економіст шахти № 3 П. Естрін згадує: «Їздив в ліс, що на Бузі, на пікнік. Нашому директору шахти [Терехову І.] виповнилося 50 років. Багаття, столи, металева піч для шашликів. Було чоловік 40–45. Був смачний плов, хороша гаряча картопля з м'ясом і шашлики з баранини» [454]. Часто на відпочинок або за грибами і ягодами шахтарі виїжджали в навколишні ліси (біля шахти № 1, в селах Хренів, Гряди, тощо).

Як зазначалося вище, гірники полюбляли відпочивати на озерах Волині. Тому з початку 70-х років ХХ ст. відбувалися постійні поїздки влітку на озера Світязь, Пісочне, Добре, де організовувалися бази відпочинку шахтарів або наметові містечка. Так, в 1972 р. на озері Світязь обладнано базу відпочинку шахти № 5. Вона мала п'ять човнів, наметове містечко та інший інвентар на одночасне розміщення 20–25 чоловік [245, арк. 30]. У 1990 р. лише шахти №№ 5 і 9 мали власні бази відпочинку на озері Світязь, на яких відпочивало 20 % шахтарів від загальної кількості робітників шахт. Решта шахт організовувала лише тимчасові наметові містечка [240, арк. 47]. У своїх записах за 1967 р. П. Естрін згадує відпочинок на озері Добре: «Щойно приїхав [додому] з поїздки на озеро Добре: там шахта побудувала пансіонат. Це озеро в лісі – недалеко від Камінь-Каширського. Місце чудове – Волинська Ріца, ліс: сосна, дуб, береза, горіх. Вода чиста, ліс підходить до самого берега, багато риби, коротше кажучи, вид чудовий. Вранці перехопив шматок гусячого сала і пішов навколо озера. Потім пили вино, їли юшку і каталися на човні... рвали лілії, купалися, пили вино і їли сирі яйця. Даремно не взяв фотоапарат – ці місця варто відобразити» [454].

Зважаючи на той факт, що третину шахтарського колективу складали мешканці сільської місцевості, їх дозвілля відрізнялося від робітників, які проживали у місті. Упередженого ставлення, конфліктів і різниці у професійній діяльності в шахтарських колективах між міським і сільським гірником не було. Про це свідчить стволоний шахти № 5, мешканець с. Гряди І. Шептор: «Відмінності не було. Чи ти з села чи міста – то все одне. Не було такого, що там вибирали, хто з села, хто з міста» [407]. Хоча відмінності в роботі на вугільних підприємствах не існувало, у способах відпочинку вона ж побутувала. Перш за все на таку відмінність впливали соціокультурні особливості міста і села. Після роботи сільський шахтар змушений був ще займатися домашнім господарством, тобто можливості відпочити кожного дня не було, як у міського шахтаря. І. Шептор згадує: «Прийшов додому з роботи – за косу, пішов траву косити, а ще за коровою потрібно дивитися. У вихідний ти вже також маєш свої плани, тому що потрібно підігнати свої домашні роботи. Відпочити можна було у відпустці, якщо немає ще

значної сільської роботи, то могли і кудись поїхати відпочити. Знаю, що путівки в санаторії давали. Хто хотів, той брав, але в селі не візьмеш, бо не поїдеш з дому – роботи багато» [407]. Основним центром задоволення культурних потреб сільського гірника залишався сільський будинок культури. Про це свідчить І. Шептор: «Відвідували іноді клуб в селі, де влаштовувались танці, переглядали кінофільми» [407].

Гірники святкували державні і релігійні свята. Враховуючи, що атеїзм в СРСР нав'язувався населенню як єдиний можливий світогляд, Нововолинськ будувався як комуністичне місто, в якому не повинно бути релігії, а отже, і релігійних споруд. Перші церкви в Нововолинську розпочали будувати лише в 90-х роках ХХ ст. Зважаючи на те що, більшість мешканців Нововолинська становили вихідці із сільської місцевості західноукраїнських областей, у місті зберігалися релігійні традиції і обряди. Робітники міста відвідували церкви навколишніх сіл всупереч надв'язуваних їм атеїстичних поглядів. Начальник посадки лави шахти № 4 В. Грибун згадує: «Я в Тишковичі і в Низкиничі в церкву ходив. Скажу, що не ходив кожену неділю, але раз в місяць ходив. Якщо у мене була вільна година, я обов'язково ходив, особливо на великі свята. Паску святити ми постійно з дружиною ходили» [24, с. 34].

Найпопулярнішими радянськими святами у нововолинських робітників були посвята в робітники, одержання першої зарплати, вшанування робітничих династій і передовиків виробництва, наставників, ветеранів праці, проводи на пенсію. Так, за офіційними даними впродовж 1979 р. проведено 157 таких заходів. Однак найбільше нововолинські гірники шанували своє професійне свято – День шахтаря. У щоденнику П. Естріна згадується святкування Дня шахтаря: «26 серпня 1968 р. я відпочивав і ввечері пішов на стадіон. Послухали половину концерту нашої художньої самодіяльності і побігли з діточками додому, бо грім гримів. Пішла злива, зібралися в будинок і стали грати в карти. Махлювали і сміялися, сміялися і махлювали. У сутінках пішли проводити гостей і дивилися на феєрверк. Народу гуляло мільйон, з яких більшість молодь. Що характерно: співали пісню нашого нововолинського композитора О. Каліщука – “Нововолинські каштани”».

Так пройшов День Шахтаря». Інший запис: «В День шахтаря, який відзначався 29 серпня 1976 р., був дуже хороший день. Увечері всі сусіди, Хрущі, Воронові, Сергіюки, Іванови, Морозюки, за столом у дворі зустріли свято... І ми там були і було весело» [454].

Чимала кількість гірників брала активну участь в художній самодіяльності міста. Вже в 50-х роках ХХ ст. при міському клубі діяли драматичний, хоровий, музичний, хореографічний та інші гуртки, в яких брали участь гірники. Силами самодіяльних шахтарських колективів у 1954 р. було дано 14 концертів, на яких відзначилися майстер шахти № 2 С. Дроздюк, лаборантка шахти № 1 Л. Сердюк, лаборантка енергопоїзда Н. Малиніна та інші [309, с. 3]. В 1965 р. створено при Палаці культури шахтарський чоловічий хоровий ансамбль, яким керував Є. Шенюк; в ньому брали участь 70 шахтарів. У 1972 р. в Нововолинську діяло два народних драматичних театри, народна чоловіча хорова капела, сім танцювальних колективів, 87 вокальних ансамблів і груп, 14 духових і п'ять естрадних оркестрів, які об'єднували більше 2 тис. учасників художньої самодіяльності [18, с. 2; 16, с. 3].

Серед гірників працювали талановиті митці. Відомим в місті був художник-пейзажист і електрослюсар шахти № 4 С. Кожуховський. На його картинах відображалася мальовнича природа Волинського краю. Однак найбільша кількість його картин присвячена життю шахтарів [348, с. 2]. Бували серед шахтарів і поети. Любив писати про місто Нововолинськ і будні шахтарської праці головний економіст шахти № 3 П. Естрін [454].

На промислових підприємствах важливу роль відігравали фізична культура і спорт, адже заняття спортом сприяло підвищенню продуктивності праці, скороченню втрат робочого часу через хвороби і виробничий травматизм. Тому на волинських шахтах із початком їх будівництва в 1950–1951 рр. організовувались спортивні колективи і гуртки. Гірники активно брали участь в спортивних змаганнях, зокрема спартакіадах. Спартакіади профспілок робітників вугільної промисловості проводились в три етапи: перший – внутрішній колективний, другий – міська спартакіада, третій – участь в обласній спартакіаді. Так, в літній

спартакіаді профспілок 1961 р. в ході проведення трьох етапів взяло участь 5627 осіб з 12 видів спорту. Збірна команда міському профспілки вугільної промисловості, виступаючи в фіналі обласної спартакіади профспілок з 12 видів спорту в загальнокомандному заліку зайняла перше місце, за що була нагороджена кубком і грамотою облпрофради. Спортсмени-шахтарі з 12 видів спорту виграли сім перших місць, чотири – других, і одне третє місце. Високі досягнення шахтарі-спортсмени досягли завдяки підготовці, яку надали інструктори: А. Щур – з жіночого волейболу і баскетболу, Є. Печкуров – з греко-римської боротьби, М. Шекель – з волейболу, Д. Радійчук – з легкої атлетики, М. Бенецький – з важкої атлетики та інші [166, арк. 96–98].

Долучались шахтарі-спортсмени і до зимових спортивних змагань. В 1960 р. на Лисій горі, біля села Грибовиця, шахтарі-лижники шахт №№ 6, 8 і 4 провели змагання на першість міста в лижному спорті. В період зимового спортивного сезону 1962–1963 рр. радами колективів фізкультури і міською радою ДСТ «Авангард» було двічі проведено масовий крос з лижного спорту, змагання на першість міста з лижного спорту, лижну естафету вулицями міста, змагання на першість міста з ковзанів і три товариських іногородні зустрічі по хокею з м'ячем із командами міст Луцька і Володимир-Волинська [33, с. 45].

Полюбляли гірники рибалку. Адміністрації шахт часто організовували змагання із спортивної і підводної риболовлі на озері Світязь або річці Західний Буг. Серед настільних ігор поширеними були доміно, шахи і шашки, які грали часто у дворах житлових кварталів [405]. Азартною грою, в яку грала більшість гірників, була картярська гра «підкидний дурень» [402].

Отже, повноцінне харчування, відпочинок, участь у художній самодіяльності і активне спортивне життя стали невід'ємними частинами повсякденності шахтаря. Проте дефіцит товарів широкого вжитку, низький рівень соціокультурного розвитку Нововолинська і селища Жовтневого ускладнювали побут шахтарської родини. Організація дозвілля у позаробочий час залишався другорядним питанням для радянської влади, яка концентрувала усі кошти і ресурси на промислове виробництво.

Висновки до розділу 3

З метою залучення працівників до роботи у вугільній галузі з 50-х років ХХ ст. різко зросли фонди заробітної плати, розпочато масштабне житлове будівництво, введено ряд соціальних благ для шахтарів і їх сімей. Престиж праці шахтаря підіймався не тільки за допомогою матеріальної мотивації, а й за рахунок створення соціальних стимулів. З іншого боку, високі обсяги фінансових витрат на зростання рівня життя шахтарів неминуче вели до підвищення собівартості вуглевидобутку і зниження рентабельності галузі. Варто звернути увагу і на те, що досить високий рівень життя радянських шахтарів, досягнутий в 1970-ті роки, став важливим соціальним маркером, і не дивно, що гірники дуже гостро відреагували на зміну свого соціально-економічного становища в кінці 1980-х років.

Участь в розвитку промислового виробництва, раціоналізаторській діяльності, профспілкових, партійних організаціях й правоохоронних організаціях залишалися основними видами громадської діяльності гірників. Однак тотальний контроль радянської влади призвів до формального проведення громадського життя шахтарів. Лише з кризовими явищами у радянському суспільстві й економіці в кінці 80-х років ХХ ст. шахтарі спромоглися проявити власну громадянську позицію через страйк.

Страйки волинських шахтарів мали вагоме місце в шахтарському страйковому русі в УРСР, хоч їх чисельність в загальній кількості страйкуючих гірників УРСР була невеликою. Складні соціально-побутові умови та засилля командно-адміністративної системи управління вугільною промисловістю стали тим каталізатором, що спровокував бурхливу антирадянську реакцію шахтарів УРСР. Нововолинські гірники активно включились в організацію страйкових комітетів, взяли участь у з'їздах гірників, які вирішували питання шахтарського страйку, спільно із червоноградськими шахтарями брали участь у виступах в Москві, де єдиними висловлювали політичні вимоги перед владою. У суспільстві, яке було залякане тоталітарною комуністичною владою і боялось будь-яких

антикомуністичних заяв, шахтарський страйк став доказом недієздатності радянської влади.

Повноцінне харчування, відпочинок, участь у художній самодіяльності і активне спортивне життя стали невід'ємними частинами повсякденності шахтаря в радянський час. Краще фінансове становище шахтарської верстви серед робітників промисловості СРСР сприяло вищому матеріальному забезпеченню їх родин. Вони купували одяг, побутову техніку, автомобілі та інші повсякденні речі, які покращили побут шахтаря. Проте дефіцит товарів легкої промисловості змушували гірників тривалий час стояти в чергах або їздити по інших областях в їх пошуках. В силу своєї важкої професійної діяльності харчувались гірники передусім калорійними стравами. Після роботи і під час відпусток гірники відпочивали як у межах міста Нововолинська, де відвідували культурні заклади, так і за його межами (на природних об'єктах Волині). Спортивна і художня самодіяльність також становили невід'ємну частину життя шахтаря.

РОЗДІЛ 4. СТВОРЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ШАХТАРСЬКОГО РЕГІОНУ

4.1. Нововолинськ як шахтарський центр

В кінці 40-х років ХХ ст. Володимир-Волинська й Порицька геологорозвідувальні партії віднайшли потужні поклади кам'яного вугілля неподалік с. Бужанка Іваничівського району, а вже в грудні 1949 р. утворено трест «Західшахтобуд», який розпочав практичну фазу підготовки будівництва шахт басейну. Для зведення шахт в Іваничівський район відправлялася значна кількість робітників, які їхали разом зі своїми сім'ями. Перед радянською владою постало питання створення нового поселення, в якому б проживали майбутні шахтарі.

Під час повоєнної відбудови у радянському містобудуванні провідною галуззю проектування й територіального планування поселень стало геопланування, що представляло собою теорію і практику раціональної організації проєктованих територій і розміщення в їх межах виробничих підприємств, об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, комунікацій і місць розселення з комплексним урахуванням географічних та інженерно-будівельних умов, архітектурно-містобудівних та економічних факторів. Значення геопланування істотно зросло при вирішенні практичних завдань, пов'язаних з використанням природно-ресурсного потенціалу території та обґрунтуванням стратегічних напрямів розвитку розселення як основи містобудівної політики СРСР [386, с. 899–900]. Вибір місця будівництва і проєктування нового шахтарського поселення не стало винятком. Радянське керівництво при пошуку території для будівництва нового міста в пріоритеті ставило лише раціональне природокористування й організацію менш затратного для бюджету процесу експлуатації шахт.

Спочатку планувалося будівництво нового поселення шахтарів на березі річки Західний Буг, але радянські спецслужби, передбачаючи можливість проникнення іноземних агентів у місто, що розташувалось би на кордоні із Польською Народною Республікою, посприяли перенесенню місця будівництва поселення. 31 січня 1949 р. Міністерство сільського господарства СРСР видало

наказ № 35 про виділення тресту «Західшахтобуд» земельної ділянки в розмірі 126,2 га для житлового поселення шахтобудівників [90, арк. 28]. Згідно з наказом, остаточний вибір припав на місцевість між селами Русовичі, Дорогиничі і Низкиничі, де були віднайдені поклади вугілля. Інакше кажучи майбутнє місто розташовувалось безпосередньо над вугільним родовищем, що викликало критику з боку радянських містобудівників. Радянські архітектори М. Євдокимов та І. Наседкін у статті «Нові міста шахтарів», опублікованій в 1974 р., стверджують: «Розміщення Нововолинська є наслідком неправильної тенденції безпосереднього наближення житлових будівель до шахт й розташування його на вугільних покладах. Доцільнішим було б розміщення нового житлового будівництва в Сокалі або на березі річки Буг, тобто на віддалі від шахт Волинського родовища» [308, с. 29]. Все ж радянська влада, поспішаючи із початком видобутку вугілля, керувалася твердженням, що економічно вигіднішим буде розміщення майбутнього шахтарського міста серед шахт.

Будівництво нових шахтарських поселень започаткували формування Нововолинського промислового вугільного регіону, центром якого стало місто Нововолинськ. Він охоплював терени Іваничівського й Володимир-Волинського районів, на території яких формувався комплекс підприємств легкої промисловості й окрема м'ясо-молочна база на основі місцевих колгоспів, першочерговим завданням яких було забезпечення робітників вугільної промисловості необхідною продукцією сільського господарства й товарами широкого вжитку.

Варто зауважити, що міста, які будувалися у певному промисловому регіоні в СРСР, знаходилися у підвідомчому управлінні міністерства, галузь якого займала провідне становище у цьому регіоні, а більшість мешканців міста становили робітники виробничої сфери. Таким чином, галузевий принцип управління промисловістю відображався також на плануванні й проектуванні поселень, зокрема шахтарських селищ і міст. Це в свою чергу негативно впливало на розвиток виробничої і соціокультурної сфери міста, адже галузевий принцип управління передбачав створення сукупності суб'єктів господарської, соціально-культурної чи адміністративно-політичної діяльності, що виконують функції однорідного

призначення. Таким призначенням у випадку Нововолинська було перш за все створення виробничої інфраструктури міста задля забезпечення усіх сприятливих умов здійснення експлуатації вугільних шахт. Це означало, що забезпечення мешканців продуктовими й промисловими товарами на тлі низько розвиненої легкої промисловості, а також створення умов відпочинку при незначному розвитку культурного середовища міста залишалися постійно другорядними питаннями на порядку денному радянського керівництва.

У лютому 1950 р. Порицьке будівельне управління № 1, яке очолював О. Курмаз, розпочало будувати перші будинки неподалік сіл Низкиничі і Дорогиничі. Із збудованих 66 житлових будинків формувалися перші вулиці – Східна, Шевченка, Театральна, Піонерська і Радянська [233, арк. 25]. Новозбудоване поселення в офіційних документах записувалось як «робітниче поселення села Низкиничі», а прибулі робітники отримували прописку мешканців Низкинич. У зв'язку із недостатньою кількістю будівельної техніки, яка в основному залучалася на будівництві шахт, а також через неналагоджену доставку будівельних матеріалів, перші будинки були дерев'яними із складно-каркасною конструкцією (так звані «фінські будинки»), які доставлялися до Володимир-Волинського залізницею з Карело-Фінської РСР. Будували «фінські будиночки» сільські будівельники із сіл Низкиничі й Литовеж. [25, с. 6].

У новозбудованому робітничому поселенні внаслідок прибуття робітничих кадрів для вугільної галузі швидкими темпами зростала кількість населення, і станом на червень 1950 р. їх чисельність становила близько 1500 чоловік. Таким чином обтяжувалася робота зі створення належного побутового обслуговування й розселення новоприбулого населення сільською радою с. Низкиничі. 14 червня 1950 р. Іваничівський райвиконком видав наказ № 124, згідно з яким подавалося клопотання до Президії Верховної Ради УРСР про утворення представницького органу в робітничому поселенні села Низкиничі. До того ж у 1950 р. група архітекторів з Києва розробила перший проект забудови нового шахтарського селища. Він передбачав будівництво поселення на 10 тис. чоловік із

одноповерховими будинками, які розташовувались в хаотичному порядку [90, арк. 119; 25, с. 6–7].

5 квітня 1951 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ «Про утворення Нововолинської селищної ради в складі Іваничівського району». Новозбудоване робітниче поселення виключалося із підпорядкування Низкиничівської сільської ради і зараховувалося до категорії робітничих селищ з присвоєнням йому найменування – Нововолинське. Новостворена селищна рада розпочала проведення робіт із благоустрою селища. Цьому сприяла збудована в жовтні 1950 р. автодорога між Володимир-Волинським і нововолинськими шахтами протяжністю 26 км. Також це дозволило впродовж 1951 р. налагодити систему постачання будівельних матеріалів і товарів, необхідних для гірників.

У 1951 р. у селищі розпочалося будівництво перших одноповерхових цегляних житлових будинків, а також соціально-культурних і побутових закладів. У травні 1951 р. розпочав роботу радіовузол, який станом на січень 1952 р. нараховував 305 радіоточок, тобто розпочалася радіофікація селища. У 1951 р. було організовувано Нововолинський робітничий кооператив (робкоп), в якому функціонували ковбасний і кондитерський цехи, а також утворено 20 торговельних пунктів. Окрім того, в 1953 р. збудовано північний водозабір для забезпечення мешканців селища питною водою [233, арк. 3–5; 209, арк. 43–44]. У 1950 р. медичне обслуговування населення здійснював один лікар, акушерка і дві медсестри. Така кількість медперсоналу не могла забезпечити належного лікування шахтобудівників, які часто отримували травми на промисловому будівництві. Вирішити проблему мала б відкрита в 1952 р. у селищі Нововолинське перша лікарня, яка нараховувала 35 ліжок [221, арк. 45]. Проте організація роботи і забезпечення необхідними матеріалами лікарні та соціокультурних установ залишалася на низькому рівні.

У 1953 р. відділу архітектури і планування, який діяв при Волинській обласній раді, довелося переглянути проект будівництва селища, оскільки його бурхливий розвиток постійно вимагав доповнень та змін. Згідно з новим проектом,

селище будувалося на 20 тис. чоловік, передбачалося будівництво триповерхових цегляних будівель замість одноповерхових будиночків [97, арк. 1].

Зміни у проекті розбудови Нововолинська в певній мірі пришвидшили житлове будівництво. Особливо великого розмаху набрало будівництво в 1955 р., коли забудова здійснювалась цілими кварталами багатоповерхових споруд з магазинами та іншими громадськими установами в перших поверхах. Наприклад, у 1952 р. в селищі Нововолинське нараховувалося лише 25 703 м² житлової площі, а у 1955 р. в експлуатації перебувало уже 79,1 тис. м² житлової площі [25, с. 7]. Проте при такому швидкому зведенні нових житлових будинків допускалися значні будівельні прорахунки, про що повідомляв кореспондент газети «Радянська Волинь», який відвідував Нововолинськ у 1955 р.: «Серйозні претензії висловлюють гірники будівельникам і проектним організаціям. Не взято до уваги рельєф місцевості, що аж ніяк не сприяє довговічності житлових будинків. Випущено з поля зору і те, що скоро селище переросте в місто. Тим часом житлові приміщення проектувальники тулять одне біля одного, де прийдеться: чи то на пагорбі, чи в долині, яка після першого ж дощу заповнюється водою. Так, по вулиці Нововолинській вже близько трьох місяців будинки по вікна стоять у воді. Насправді, в Нововолинську безгосподарне ставлення до нових житлових будинків і шляхів...» [397, с. 3].

Молоді шахтобудівники в 50-х роках ХХ ст. зіткнулися із житлово-комунальними проблемами й не мали належних соціокультурних умов відпочинку. Дослідник соціальної інфраструктури шахтарських міст в СРСР В. Агапов стверджує: «З розвитком міст міграція молоді до шахтарських міст із аграрних областей була показником їхньої привабливості, а їхня соціальна сфера відповідала на запити людей, що приїжджали. Але про якість об'єктів, що створювалися, не дбали. Досить часто вони будувалися нашвидкуруч за тимчасовими схемами», що і було притаманним Нововолинську [1, с. 203].

Переважна частина коштів, які виділяв Мінвуглепром СРСР трестові «Західшахтобуд» Волинського рудоуправління, а згодом і тресту «Нововолинськвугілля», йшла на будівництво шахт і допоміжних підприємств, тоді

як соціальна і культурна інфраструктура шахтарських поселень знаходилася на другому плані. Причиною такого становища було активне нарощування військового потенціалу СРСР в роки «холодної війни». Вугілля слугувало паливом для залізничного транспорту і для виплавки сталі на металургійних заводах, з якої перш за все виготовляли важке військово озброєння. Тому лише з кінця 1950-х років, із введенням більшості волинських шахт в експлуатацію, Мінвуглепром СРСР порушив питання соціального благоустрою міста і будівництва підприємств легкої промисловості у Нововолинському вугільному регіоні. До цього часу більшість об'єктів соціальної інфраструктури виробляли свою продукцію кустарним способом [234, арк. 15].

Невирішеність питань благоустрою селища Нововолинське і несвоєчасне введення від запланованих термінів в експлуатацію вугільних шахт спричинило розгляд вищим керівництвом СРСР і УРСР питання можливого приєднання Іваничівського і Володимир-Волинського районів до Львівської області. Окрім того, обговорення можливих змін меж областей здійснювалось під час розробки майбутньої адміністративно-територіальної реформи М. Хрущова, яка передбачала децентралізацію та укрупнення районів. Ліквідація Міністерства вугільної промисловості СРСР, якому належало підвідомче селище Нововолинське та передача його в управління Львівського раднаргоспу, радянською владою розцінювалося доцільним рішенням.

Щоб не допустити втрати вугільного регіону, секретар Волинського обкому КПУ І. Грушецький надіслав у березні 1956 р. два листи – секретареві ЦК КПУ О. Кириченку й першому секретарю ЦК КПРС М. Хрущову із проханнями: «Відкриття вугільного родовища і будівництво шахт створює нові можливості подальшого піднесення економіки області, зміцнює соціальне і культурне обличчя Волині. Розвиток промисловості викликав у місцевого населення почуття задоволення і розцінюється як новий вияв турботи партії і уряду про дальше поліпшення добробуту робітників області. Львівщина і без цього є областю з високорозвиненою промисловістю, а Волинь, незважаючи на деяке піднесення, поки що в промисловому відношенні є найвідсталішою і найбіднішою областю в

республіці. Передача вугільних районів зовсім позбавить область перспектив промислового розвитку. Окрім того, селище Нововолинське вважаємо за доцільне зробити містом обласного підпорядкування» [56, арк. 8]. ЦК КПУ, врахувавши прохання Волинського обкому, залишив Нововолинський вугільний регіон у межах Волинської області.

У травні 1956 р. відбулася нарада з питань вугільної промисловості, в якій брали участь голова Ради Міністрів УРСР Н. Кальченко, міністр вугільної промисловості СРСР О. Задемідко, міністр вугільної промисловості УРСР А. Кузьмич та інші. Нарада доручила представнику Академії будівництва і архітектури СРСР П. Непорожньому відправитися із групою архітекторів на Донбас, у Львівську і Волинську області для вирішення питань планування і благоустрою шахтарських поселень [428, арк. 94]. Услід за групою в серпні 1956 р. на Волинь прибув М. Хрущов. Після закінчення роботи групи архітекторів і вказівок М. Хрущова було вирішено, що селище Нововолинське має розширити свої межі й змінити статус населеного пункту.

Згідно з рішенням Волинського облвиконкому № 322 від 13 квітня 1957 р. «Про зміну категорії деяких населених пунктів Волинської області», селище Нововолинське віднесено до категорії міст районного підпорядкування [78, арк. 131]. Враховуючи, що в 1956 р. існувала можливість передачі двох районів, в яких розміщується вугільне родовище, до Львівської області, обласне партійне керівництво поспішало закріпити підпорядкування Нововолинська у складі Волинської області. В липні 1958 р. Волинський обком КПУ надсилає лист першому секретарю ЦК КПУ М. Підгорному, голові Ради Міністрів УРСР Н. Кальченку й голові президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченку з проханням: «перетворення міста Нововолинське в місто обласного підпорядкування з утворенням у ньому міських, партійних, радянських, комсомольських і профспілкових організацій. Міським організаціям підпорядкувати керівництво промисловістю й усіма закладами міста Нововолинський, селища Жовтневе та колгоспами, які розташовані між шахтами» [58, арк. 10].

Згодом указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 вересня 1958 р. «Про віднесення міста Нововолинський до категорії міст обласного підпорядкування і зміни в складі деяких районів Волинської області» місто Нововолинський отримало категорію обласного підпорядкування та нове найменування – Нововолинськ. Окрім того, переносився районний центр Іваничівського району з смт Іваничі в місто Нововолинськ, а Іваничівський район перейменовано у Нововолинський (до 1961 р.) [29, с. 50]. Таким чином, місто Нововолинськ отримувало високий статус і стало важливим адміністративно-промисловим центром Волині. Такому «підвищенню» міста, власне, сприяв розвиток вугільній промисловості й формування шахтарської верстви населення. Враховуючи також важливість формування культу шахтарської професії і пропаганди соціалістичної праці робітника промисловості, радянське керівництво, надаючи високий статус Нововолинську, намагалося вирізнити його серед інших населених пунктів області.

З ростом міського населення постала проблема його забезпечення необхідною кількістю продуктів харчування і промислових товарів. З цією метою Рада Міністрів УРСР видала постанову № 10 від 8 січня 1957 р. «Про забезпечення продовольчими товарами і побутовим обслуговуванням робітників Львівсько-Волинського басейну». На виконання постанови виконком Волинської обласної ради зобов'язувався створити в області овочево-молочну зону на основі колгоспів Іваничівського і Володимир-Волинського районів, які б мали забезпечити сільськогосподарською продукцією мешканців Нововолинська і Жовтневого. До того ж, в кінці 50-х років ХХ ст. передбачалося будівництво в межах Нововолинська хлібозаводу, молокозаводу, м'ясокомбінату із ковбасним цехом, однак внаслідок відтоку коштів на будівництво шахт ці підприємства розпочали будувати значно пізніше. З метою забезпечення шахтарів рибою планувалося на базі рибного господарства «Несвіч» (Луцький район), в якому нараховувалося 340 га, ставків створити рибо-качиний комбінат, а в Шацькому районі проектувалося нерестово-вирощувальне господарство «Ладинка» [80, арк. 28–30; 77, арк. 129]. Такі заходи засвідчували важливість розвитку шахтарського регіону на Волині. Проте внаслідок «перекачування» коштів із легкої галузі у важку промисловість

терміни будівництва підприємств легкої промисловості постійно відкладалися, а обсяги постачання необхідної сільськогосподарської продукції для шахтарів були мізерними. Відсутність достатньої кількості продуктів харчування, низький рівень забезпечення промисловими товарами, тривалі й великі черги обурювали мешканців Нововолинська.

Після отримання Нововолинськом статусу міста і скорочення масштабів будівництва вугільних підприємств будівельні управління приступали до пришвидшеного будівництва житла і соціокультурних об'єктів. Вже у 1957 р. в Нововолинську нараховувалося 97 770 м² житлової площі, на якій проживало близько 30 тис. мешканців. У місті діяли дві середні школи на 440 місць кожна, двоє дитячих ясел, два дитячі садки по 110–126 місць. Для медичного обслуговування в місті уже функціонувала поліклініка, амбулаторія і лікарня на 150 ліжок [78, арк. 132]. Поза тим від адміністрації тресту «Нововолинськвугілля» і Нововолинського міськвиконкому вимагалось створення відповідного соціально-культурного вигляду міста та формування повноцінного комплексу об'єктів легкої промисловості, які б мали на меті забезпечити шахтарів необхідними товарами і продукцією. З цією метою в 1959 р. інститутом «Укрдіпрошахт» розроблено новий генеральний проект забудови Нововолинська. У місті передбачалось будівництво чотири- й п'ятиповерхових будинків, а також ряду підприємств легкої промисловості [25, с. 7].

Для побутового обслуговування шахтарів у червні 1959 р. в Нововолинську організувалася промислова артіль «Перша семилітка», яка розміщувалася спільно із рестораном «Шахтар» в двоповерховому будинку. Зважаючи на те, що Нововолинськ будувався як «зразкове» комуністичне місто на Волині, у ньому функціонували громадські заклади обслуговування населення. Так, з 1954 р. діяла громадська лазня, яка працювала п'ять діб на тиждень. У місті функціонували громадська міська пральня, десять громадських їдалень, одне кафе і ресторан «Шахтар». Розширювалася торговельна мережа міста. Для забезпечення необхідними товарами мешканців у місті працювали 43 продуктових і промтоварних магазини. В 1960 р. у Нововолинську було відкрито павільйон

побутового обслуговування на 68 місць, а в селищі Жовтневе – на 40 місць [235, арк. 12; 29, с. 51].

Проте якість побутових послуг вище перерахованих організацій залишалася на низькому рівні. Причиною цього була нерозвиненість в СРСР галузей промисловості групи «Б». Забезпечення необхідною кількістю матеріалів і засобів текстильної, деревообробної, харчової та інших сфер аж ніяк не відповідало запитам і потребам мешканців Нововолинська.

З розвитком будівництва житлових будинків і створенням обслуговуючих організацій в Нововолинську проводилося будівництво культурних закладів і об'єктів відпочинку. В лютому 1959 р. здано в експлуатацію Нововолинський палац культури [69, арк. 32]. За наказом Нововолинського міськвиконкому, в жовтні 1961 р. введено в експлуатацію перший кінотеатр з назвою «Україна». В 1962 р. інститутом «УкрНДІпроект» було розроблено проект штучної водойми на окраїні Нововолинська із «дзеркалом води» 7,5 га для літнього відпочинку робітників. Початок його спорудження припав на серпень 1966 р. В 1963 р. на базі українського драматичного театру створено міський будинок культури. [188, арк. 80; 70, арк. 1].

Враховуючи активне розширення будівництва, Нововолинськ вже станом на травень 1960 р. займав площу в 164 га [185, арк. 50]. В липні 1961 р., згідно з рішенням Нововолинського міськвиконкому № 203 від 17 липня 1961 р., в межі Нововолинська включалися території шахт №№ 1, 3, 4, допоміжних підприємств тресту «Нововолинськвугілля» із загальною площею 154,3 га. Розширення території міста дозволило місцевій владі розпочати будівництво підприємств легкої промисловості й нових житлових мікрорайонів [187, арк. 19; 190, арк. 44]. У 1959–1964 рр. тривало будівництво Нововолинського хлібозаводу, а в липні 1963 р. на замовлення обласної молочної фірми «Буг» розпочалося будівництво молокозаводу із кошторисною вартістю 501 тис. крб. Постачання будівельних матеріалів здійснював трест «Львівбудіндустрія», який і закінчив будівництво молокозаводу в 1965 р. З 1966 р. розпочато будівництво м'ясокомбінату, який в 1967 р. введено в експлуатацію [193, арк. 231; 184, арк. 15].

Внаслідок прийнятої Радою Міністрів СРСР постанови № 839 від 13 липня 1957 р. «Про заходи із заміни жіночої праці на підземних роботах, у гірничодобувній промисловості і на будівництві підземних споруд», що забороняла використання жіночої праці на підземних роботах, у Нововолинську постала проблема забезпечення роботою жінок. Для вирішення цієї проблеми в 1962 р. Держплан УРСР доручив проектному інституту «Укрдіпролегпром» розробити проект бавовно-прядильної фабрики у Нововолинську [65, арк. 17]. Однак асигнування на фабрику виділялися лише в 1965 р. У січні 1965 р. розпочалося будівництво бавовняно-прядильної фабрики, кошторисна вартість якої становила 12 млн 249 тис. крб. Введено її в експлуатацію 27 грудня 1967 р. [236, арк. 21–22].

Зважаючи на розширення масштабів будівництва підприємств легкої промисловості і збільшення кількості населення міста, у 1963 р. групою архітекторів Українського науково-дослідного і проектного інституту вугільної промисловості було розроблено новий план забудови Нововолинська на 1965–1980 рр. Рішенням № 582 від 9 жовтня 1964 р. Волинський облвиконком затвердив генеральний план міста. За цим планом місто відтепер забудовувалося переважно мікрорайонами з п'ятиповерховими будинками. Генеральний план забудови передбачав збільшення населення Нововолинська до 60 тис. чоловік, а селища Жовтневого – до 12 тис. [194, арк. 40]. До того ж, згідно з планом змінювалися проекти будівництва житлових будинків міста. З 1965 р. в практику будівництва впроваджувалися типові проекти з покращеним плануванням квартир. Основні типи квартир передбачали наявність від однієї до п'яти кімнат і ставали більш зручними для проживання за рахунок непрохідних кімнат, організації кухонь-їдалень, вбудованих шаф тощо [202, арк. 116]. Станом на вересень 1968 р. житловий фонд у місті становив 346 459 м² житлового фонду. В місті і Жовтневому нараховувалось 145 вулиць, 2921 будинків, 11 688 квартир [203, арк. 93, 123].

14 жовтня 1964 р. пленум ЦК КПРС висловив недовіру першому секретарю ЦК КПРС М. Хрущову й звільнив його з цієї посади «у зв'язку з похилим віком і погіршенням стану здоров'я», новим першим секретарем ЦК КПРС обрали Л. Брежнєва. У вересні 1965 р. відбувся пленум ЦК КПРС, який визначив програму

реформ нової влади у промисловості. Зокрема, на пленумі звучала різка критика прорахунків, допущених М. Хрущовим у керівництві господарством. Тому пленум ухвалив рішення ліквідувати раднаргоспи і відновити галузеву систему управління промисловістю через союзні й союзно-республіканські міністерства. Таким чином відновлювалося галузеве Міністерство вугільної промисловості, а місто Нововолинськ поверталось у його підпорядкування. В цей же час зі зменшенням рентабельності вугільної галузі й фінансування у місті скорочувалися темпи розбудови соціокультурних об'єктів, особливо шкіл і житлових будинків. У 1967 р. в Нововолинську діяло лише три типові школи, в них навчалося 3260 учнів, з яких 895 – у двох школах, що розміщувалися в пристосованих гуртожитках і житлових будинках. Учні навчалися у дві зміни [62, арк. 157]. Також впродовж 1965–1969 рр. в Нововолинську було збудовано вісім житлових будинків на 520 квартир загальною площею 15 648 м² [72, арк. 218].

З метою вирішення «квартирного питання» на фоні зростання чисельності міського населення в УРСР 27 квітня 1969 р. ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР ухвалили постанову № 272 «Про індивідуальне і кооперативне житлове будівництво». Постанова передбачала розширення масштабів індивідуального і кооперативного будівництва житла, надаючи забудовникам державні позики і кредити із тривалими термінами їх погашення. Таким чином житлове будівництво і вирішення проблеми із забезпеченням квартир перекладалось на самих робітників, які стояли тривалий час в чергах на отримання помешкання. В 1972 р. у Нововолинську збудовано перший в місті кооперативний житловий будинок на 63 квартири [213, арк. 4]. У 1973–1975 рр. в експлуатацію було прийнято 53 індивідуальних житлових будинки, проте ще у 51 забудовника внаслідок відсутності необхідних будівельних матеріалів збільшувалась тривалість будівництва на 5–10 років [252, арк. 32].

У 1965 р. нове радянське керівництво здійснило спробу впровадження нової економічної реформи у промисловості, відомої як «косигінська». Вона змінювала територіальну систему управління на галузеву, а підприємства отримали певну самостійність, яких перевели на госпрозрахунок. Таке поєднання централізованого

асигнування і незначних коштів від реалізації продукції підприємствами стали основними джерелами фінансування розширення мережі закладів громадського харчування й інфраструктури галузей господарства Нововолинська.

У червні 1968 р. прийнято в експлуатацію автостанцію III класу за площею і універмаг на 50 робочих місць. [201, арк. 155]. У відповідності з постановою ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 12 січня 1970 р. № 16 в лютому 1971 р. розгорнулося будівництво прядильно-ниткового комбінату [209, арк. 78]. Задля покращення комунального забезпечення городян і благоустрою міста в 1969 р. у Нововолинську організовано контору газового обслуговування. Розпочалася газифікація міста, яка тривала до кінця 80-х років XX ст. [72, арк. 73]. Мережа закладів громадського харчування у 1972 р. нараховувала 70 закладів на 2824 посадкових місць, в тому числі 12 їдалень на промислових підприємствах, ресторан «Шахтар», дві кав'ярні («Ліра», «Кооператор»), дві чайні, три домові кухні та два магазини кулінарії. У вузькоспеціалізованій мережі харчування в місті функціонували пельменна, дві шашличні й павільйон морозива, а також 33 буфети, з яких 11 шкільні [73, арк. 135].

На середину 1970-х років низка волинських вугільних шахт (№№ 6, 7) в силу виснаження запасів й занадто високої собівартості видобутку опинилась на межі ліквідації. Тому Мінвуглепром СРСР прагнув віднайти шляхи реструктуризації вугільної галузі. Приймаючи стратегічні рішення щодо неперспективних підприємств вугільних басейнів, Мінвуглепром СРСР вирішив провести реструктуризацію галузі шляхом заміщення відпрацьованих шахт вугільної промисловості підприємствами інших галузей. На думку керівництва країни, це дозволяло б одночасно вирішити два завдання: працевлаштувати вивільнених в результаті закриття шахт трудових ресурсів і знайти альтернативне застосування їх на вже здійсненому капітальному вкладенні в промислову й соціальну інфраструктуру вугільних регіонів [10, с. 103–104]. Проте Рада Міністрів СРСР в силу надмірних фінансових затрат на заміщення вугільної галузі змушена була відмовитися від такої практики і перейшла до практики продовження строків

експлуатації діючих шахт при одночасному перерозподілі робочої сили на користь нових вугільних басейнів.

Враховуючи те, що Львівсько-Волинський вугільний басейн розміщувався на великій відстані від інших вугільних родовищ, а також планувалося введення однієї нової нововолинської шахти № 10, тогочасні чиновники вирішили поєднати дві вище зазначені стратегії для розвитку Нововолинського вугільного регіону. Продовжувався термін експлуатації діючих шахт шляхом об'єднання їх в одну одиницю (шахти №№ 6 і 7 об'єднувалися в шахтоуправління «Жовтневе»), долучалися нові дільниці (наприклад, Бужанківська, Кречівська) й передбачалося будівництво в Нововолинську нового підприємства електротехнічної промисловості.

Становище міста на середину 1970-х років і його перспективи чітко описав у щоденнику П. Естрін: «Проектували його як шахтарське місто, шахтам передбачили дуже велику продуктивність праці, а значить, малу чисельність населення. Ось на цю чисельність, до 20 тисяч осіб і заклали місто із вузькими вулицями, з дво- і триповерховими будинками, водогінними та каналізаційними комунікаціями невеликої потужності тощо. А в житті виявилось не так... Рівень видобутку шахт зменшується, припливу людей ззовні немає, тепер, навпаки, відтік молоді, а виробництво не збільшується, будівництво практично припинилося... Але тепер місту роблять “укол-ін’єкцію”, який розворушить життя: почали на північній околиці, між бавовняно-прядильною фабрикою і м'ясокомбінатом будувати великий завод електротехнічної промисловості» [454].

Посприяло будівництву нового підприємства приєднання в жовтні 1969 р. у межі міста с. Панасівки, яке в подальшому іменували вулицями Луцькою й Панасівська. Таким чином площа міста розширилась, станом на 1970 р. вона становила 1030,5 га, на якій проживало 46 531 мешканців [206, арк. 81; 207, арк. 45]. Зведення Нововолинського заводу спеціального технологічного обладнання здійснювалося поблизу згаданого села у відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР від 7 березня 1974 р. і міжурядовим договором, який підписаний 22 березня 1974 р. між урядами СРСР, НДР, ПНР. Проект розроблявся інститутом

«Укрдіпроенергопром». Будівництво заводу, розраховане на 36 місяців, розпочалося у січні 1975 р., а перша кошторисна вартість будівництва заводу затверджувалася в сумі 51 млн 103 тис. крб. У зв'язку із тим, що будівництво розпочиналося без підготовчого періоду й за відсутності власної будівельної бази у генерального забудовника, слабкої організації виробництва і будівельно-монтажних робіт, останній пусковий комплекс введено в експлуатацію лише в грудні 1979 р. [238, арк. 39–44].

Для забезпечення необхідної кількості робітників нової для міста електротехнічної галузі наказом Мінвуглепрому СРСР № 477/713 від 11 грудня 1975 р. Нововолинський вечірній гірничо-будівельний технікум передано у підпорядкування Міністерству електромеханічної промисловості СРСР. Згодом за наказом Міністерства електромеханічної промисловості СРСР № 282 від 10 червня 1976 р. цей освітній заклад перепрофільовано й перейменовано у Нововолинський електромеханічний технікум, який надалі здійснював підготовку спеціалістів уже для підприємств і установ електротехнічної промисловості СРСР [344, с. 75]. Таким чином, Нововолинськ із виключно вугільного міста перевтілювався в багатофункціональне місто зі створенням багатогалузевої промислової бази. Проте поступово наростаюча соціально-економічна криза впродовж другої половини 70-х – 80-х років ХХ ст. в СРСР перешкодила розширенню багатогалузевої промислової бази Нововолинська.

Радянські архітектори Н. Євдокимов і І. Наседкін у статті «Нові міста шахтарів», опублікованій в 1976 р., вважали за доцільне перетворити Нововолинськ на багатофункціональне місто ще у 60-х роках ХХ ст.: «В перші роки освоєння басейну, коли вугільні поля залишалися лише частково розвіданими, важко вирішити весь комплекс питань. Однак в 60-х роках ХХ ст. картину вугільних запасів басейну уже визначено, і в цей період необхідно було б переглянути створення багатогалузевої промислової бази для забезпечення роботою усього працездатного населення шахтарських міст. При коректуванні генеральних планів необхідно було враховувати перетворення міст, що розбудувалися на базі добувної промисловості в багатофункціональні. Наразі

Нововолинськ передбачається розвивати у північно-східному напрямку. В цій частині міста прогнозується створення його нового центру» [308, с. 32]. З другої половини 1970-х років, зі змінами галузевої структури міста, проектна організація «КиївНДПМістобудування» ввела корективи у генеральний план забудови Нововолинська, який затверджений в 1964 р.

На основі цих змін Нововолинська міська рада народних депутатів прийняла рішення № 191 від 16 листопада 1976 р. «Про затвердження проекту детального планування північно-західного житлового району». Цей проект прийняли Волинська обласна містобудівельна рада і будівельна рада міста [219, арк. 134]. Згодом рішенням № 14 від 27 січня 1977 р. для будівельної дирекції заводу НЗСТО виділялася земельна ділянка для будівництва мікрорайону № 15 в північно-західній частині міста загальною площею 18 га. У Нововолинську розпочалася забудова північної частини міста, в основному зводилися житлові будинки й соціокультурні об'єкти для забезпечення благоустрою і комфорту життя працівників заводу спеціального технологічного обладнання [223, арк. 83].

Із розширенням промислового і житлового будівництва в 1978 р. Нововолинськ займав площу у 1625 га, його житловий фонд зріс до 570 тис. м² державного житла і близько двох тисяч будинків індивідуального сектору [225, арк. 33; 220, арк. 51]. На початку 80-х років ХХ ст. загальний міський житловий фонд характеризувався таким рівнем благоустрою: 92,8 % забезпечено водогоном, 87,5 % – каналізацією, 84,5 % – центральним опаленням, 76,7 % – ваннами, 67,5 % – забезпечені газом. Натомість в січні 1984 р. на квартирному обліку на отримання державних квартир перебувало 4569 осіб і на отримання кооперативних квартир – 577 мешканців міста [239, арк. 5–15]. Житлова проблема так і не була вирішена.

У 80-ті роки ХХ ст., у зв'язку із наростанням кризових явищ в радянській економіці й суспільстві, розвиток соціокультурної сфери Нововолинська припинився, а місто зіткнулося з погіршенням криміногенної, екологічної ситуації, а також невдоволенням шахтарів низькою якістю їх життя. Нерозвиненість соціально-культурної галузі була однією з причин складного криміногенного становища в шахтарських містах. Деградація соціальної сфери міст поглибила

кризу довіри до влади, сприяла деформації моральних засад суспільства, зростанню соціального песимізму. Суперечності між можливостями соціальної сфери шахтарських міст і потребами населення збільшувалися зі зростанням освітнього рівня і матеріальних можливостей людей, зміною їхніх духовних цінностей. На перший план вийшли показники якості життя. Шахтарські міста мали суттєві ознаки нерозвиненості, занедбаності, депресивності. Занепад міст зумовлювався поєднанням політичних, економічних та управлінських чинників. Його першопричиною була низька ефективність радянського господарства і реалізація принципу першочергового виробничого будівництва, що стала наслідком обмеженого фінансування соціальної сфери [1, с. 206].

Внаслідок викидів від спалення вугілля на міських котельнях, особливо горіння териконів, які схильні до самозаймання через окиснення паливної частини породи в місті панував несприятливий екологічний стан. Так, за одну добу 1989 р. в Нововолинську викидалося в атмосферу 21 т шкідливих речовин. В розрахунку на одного мешканця міста припадало 127 кг шкідливих викидів в рік, тоді як в середньому по області цей показник становив 40 кг, в Луцьку – 35 кг, Ковелі – 31 кг. У Нововолинську зросли витрати населення на купівлю алкогольних напоїв. Так, із загального обсягу товарообігу громадського харчування в 7,4 млн крб впродовж дев'яти місяців 1990 р. частка від реалізації алкогольних напоїв становила 1,3 млн крб [98, арк. 20]. Майстер-підричник шахти ім. В. Леніна Я. Бендикс на профспілкових зборах шахти в 1978 р. доповідав: «Містечко наше молоде, йому 28 років, однак воно взагалі не подібне на молоде й сучасне місто. Асфальт на дорогах і тротуар розбитий, дірки [в асфальті] зростають і вчасно не засипаються, освітлення вулиць погане, а іноді взагалі не освітлюються. Ресторанів у місті три, а кафе для молоді, де вони змогли б зібратись і посидіти за чашкою кави, коктейлю, послухати музику, потанцювати, прослухати цікаву лекцію, немає. Тому молодь вештається по вулицях і підворіттю міста і п'є «чорнило» [тобто, алкоголь], хоча у нас місто юності, середній вік мешканця 30 років» [139, арк. 4].

Відсутність культурного відпочинку й високооплачуваної роботи, яка б не несла шкоди здоров'ю і давала б впевненість у завтрашньому дні, штовхала молодь

на шлях криміналу. Так, в 1982 р. кожен четвертий злочин, кожна третя крадіжка особистого майна громадян, кожне третє хуліганство здійснювалися молоддю. Лише за 1987 р. у Нововолинську злочинність серед молоді і неповнолітніх зроста на 33 % [159, арк. 141–142; 250, арк. 44–45].

З 1970-х років у Нововолинську серед населення наростало невдоволення радянською владою і посилювалося прагнення незалежності України. Наприклад, в лютому 1974 р. УКДБ здійснювала пошуки автора листівки, прикріпленої до будинку відділення банку, з текстом: «Друзі, якщо ми діти першої в світі країни соціалізму, то чому наші школи гірші від кубинських? Якщо в Радянському Союзі свобода слова і друку, то чому ми не можемо сказати те, що думаємо? А до комунізму нам як до Москви рачки» [46, арк. 334–335]. Про наростання проукраїнських ідей серед нововолинців згадував у своїх щоденниках шахтар П. Естрін в 1975 р.: «[Коли я хворів], люди приходять до мене в лікарняну палату й критикують наші недоліки, критикують начальство, рахують гроші начальства, наше хабарництво, погане постачання і найбільше – малу зарплату й дорожнечу на базарі. Так безапеляційно критикують нашу допомогу “темношкірим” [тобто фінансову підтримку СРСР соціалістичних країн Африки], віддаємо ми гроші, а самі не маємо. Чув від когось позитивні слова про бандерівців, про те, що Україна могла б самостійно жити. [Радіо] “Свобода” й інші радіостанції куди сильніше діють, аніж наша пропаганда. Люди стежать за міжнародною політикою, знають багато, але тлумачать багато чого не так [тобто антипартійно]. Різко засуджують культ особистості, політику М. Хрущова, надмірне вихваляння особи Л. Брежнєва тощо» [454].

У січні 1983 р. на стіні павільйону автобусної зупинки заводу спеціального технологічного обладнання з’явився напис крейдою: «Ганьба головорізам – головорізам на Україні» [47, арк. 120]. Власне НЗСТО став центром зародження Народного руху України у Нововолинську в 1990 р. В кінці 1980-х – на початку 1990-х років внаслідок невирішеності соціальних проблем міста волинські гірники приєдналися до загальносоюзного шахтарського страйку, на якому, окрім економічних вимог, звучали гасла незалежності України.

Враховуючи антирадянські настрої гірників і соціальну напруженість під час страйків, у 1990 р. радянська влада розробляє «Програму соціально-економічного розвитку шахтарських міст і селищ країни на період до 2000 р.». Відповідно до цієї програми передбачалося скоротити обсяги виробництва вугілля з 48,1 млн крб в 1990 р. до 19,1 млн у 2000 р., а натомість збільшити обсяги виробництва електротехнічної галузі з 64,4 млн крб до 92 млн. Отже, передбачалося скорочення видобутку вугілля і закриття шахт, а електромеханічна галузь мала б стати основою виробництва у місті [29, с. 52]. Однак із проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 р. програма втратила своє значення.

Таким чином, Нововолинськ виник і розвивався як шахтарське місто, центр Нововолинського промислового вугільного регіону, що відіграло важливу роль у формуванні вугільної галузі на Волині. Місто постійно знаходилося під контролем міністерств, промислова галузь яких займала провідне становище у виробничій інфраструктурі міста. Власне такий галузевий принцип управління розбудовою міста спричинив безліч прорахунків в його проектуванні і подальших перспективах розвитку.

4.2. Робітниче селище Жовтневе

У 1951 р. Президія Верховної Ради УРСР своїм указом започаткувала робітниче селище – Нововолинський. В цей же час затверджується «Комплексний проект освоєння Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну», в якому Нововолинськ визначався як центр Волинського вугільного регіону. «Основна група з 13 шахт розташовуватиметься навколо об'єднаного житлового селища Нововолинський, на відстані від 500 метрів до десяти кілометрів від найбільш віддалених шахт. Усіх робітників цих шахт рекомендується розселити на території Нововолинська, який при повному розвитку до 1960 р. нараховуватиме 19 тис. мешканців», – зазначалося в комплексному проекті [434, арк. 194]. Проте в проекті планувалося будівництво 16 шахт, з яких три розміщувалися на відстані більш ніж десяти кілометрів. Для них планувалося будівництво двох окремих селищ: «Для відділених шахт № 13 і Бубнівських №№ 15 і 16 планується будівництво двох

окремих селищ поблизу зазначених шахт з метою розселення робітників» [434, арк. 194].

Стратегія будівництва робітничих селищ при вугільних підприємствах становила невід'ємну частину екстенсивно-економічної моделі розвитку вугільних регіонів СРСР. Така стратегія особливого розмаху набирала у великих кам'яновугільних басейнах. Наприклад, робітничі селища поблизу шахт у Донбасі в силу своєї невеликої віддаленості один від одного згодом зливалися в єдиний населений пункт, що в перспективі ставав містом. Така ж політика розвитку шахтарських населених пунктів передбачалася і для Волинського вугільного регіону. Проте Міністерство вугільної промисловості СРСР не враховувало місцевих географічно-економічних особливостей місцевості, де відбувалося будівництво вугільних промислових об'єктів і шахтарських поселень. Це спричиняло безліч проблем у розвитку населеного пункту. Селища будувалися з локальними системами водопостачання, котельнями, електромережою і розміщувалися поряд із промисловими територіями, поблизу териконів шахт, що погіршувало екологічний стан населеного пункту. До того ж буро-підривні роботи спричиняли осідання ґрунту й деформацію будівель селища. Збудовані серед незаселених місцевостей і з'єднані з містами лише під'їзними залізничними гілками шахтарські селища лише іноді набували завершеного архітектурно-планувального вигляду. Такий тип поселень характеризувався низькою якістю забудови і незначним рівнем культурно-побутового обслуговування населення [452, с. 59].

З початком будівництва перших шахт Нововолинська в першій половині 50-х років ХХ ст. й закінченням детальних геологічних розвідок меж Волинського вугільного родовища Мінвуглепром СРСР переглянув комплексний план 1951 р. Таким чином будівництво двох відділених шахт скасовувалося. Причинами зміни плану слугували незначні вугільні поклади віддалених шахт №№ 13, 15 і 16, а також скорочення дотацій у вугільну галузь. Проектування окремого від Нововолинська селища поновилося із початком зведення шахт №№ 6 і 7. У 1953 р. на відстані десяти кілометрів від Нововолинська будівельними управліннями тресту

«Західшахтобуд» сформовано будівельний майданчик для спорудження вугільного підприємства № 6, а згодом – шахти № 7. Отже, радянська влада запланувала створити окреме робітниче селище для цих шахт.

З таким рішенням не погодилися у Волинському обласному комітеті КПУ. Перший секретар обкому І. Грушецький в січня 1953 р. надіслав листа до міністра вугільної промисловості СРСР О. Засядька, в якому зазначив: «У 1953 р. розпочинається будівництво шахт №№ 6 і 7, розташованих в десяти кілометрах від робітничого селища Нововолинське, і за вказівками вашого заступника В. Шибасєва управлінню тресту “Західшахтобуд” запропоновано розпочати будівництво при цих шахтах окремого селища на 5000 мешканців. Будівництво такого селища порушує загальний план будівництва Нововолинська і позбавляє робітників, які працюватимуть в цьому селищі, необхідного культурно-побутового обслуговування. Зведення майбутнього міста Нововолинська ведеться одночасно із спорудженням широко розвинутої мережі асфальтованих доріг, що дає можливість організувати швидке пересування людей на найбільш віддалену шахту. Тому доставка робітників із міста на шахти №№ 6 і 7 за допомогою автобусного чи тролейбусного сполучення буде займати не більше 10–15 хвилин» [55, арк. 1]. Тобто партійні чиновники вважали недоцільним будівництво окремого селища і просили скасувати вказівку щодо проектування додаткового селища, щоб зосередити усі зусилля тресту на посиленні темпів будівництва Нововолинська.

У відповідь О. Засядько дав вказівку: «У затвердженому Радою Міністрів СРСР 18 листопада 1952 р. проектному завданні будівництва шахти № 6 передбачено будівництво окремого житлового селища для шахт №№ 6 і 7 із розташуванням в ньому необхідних культурно-побутових об'єктів. Будівництво житлового селища при цих шахтах викликано необхідністю створення підвищеного комфорту робітникам як будівельного, так і експлуатаційного періоду. Виходячи із максимальної можливості наближення будівництва житлових селищ до шахт, керівництво Міністерства вугільної промисловості вважає доцільним будівництво окремого житлового селища при Нововолинських шахтах

№№ 6 і 7, оскільки перевезення робітників автобусами на відстані 7–9 км викликає труднощі й дискомфорт для робітників» [55, арк. 3].

Очевидним є той факт, що наполягання радянської влади на будівництві нового робітничого селища між шахтами №№ 6 і 7 пояснювалося не лише зведенням в регіоні вугільних шахт, але й пошуками і в перспективі можливістю видобутку поряд із Жовтневим уранових руд. Як відомо, уранові сполуки часто концентруються у викопному вугіллі [347, с. 391]. Таким чином, геологорозвідники в 40–50-х роках ХХ ст., поряд із пошуками і розвідкою вугільних родовищ, намагалися віднайти поклади уранових руд. У післявоєнний період в СРСР відбувався активний розвиток атомної енергетики, збагачений уран був основою ядерних зарядів атомної зброї, кількість яких Радянський Союз активно збільшував під час гонки озброєнь у протистоянні між соціалістичним табором і країнами західної демократії.

Задля охорони промислових об'єктів вугільної промисловості й збереження секретності у пошуках уранових покладів залучалася велика кількість військових і прикордонників у Нововолинському вугільному регіоні. Про збільшення чисельності військових доповідалося в інформаційній довідці Волинського обкому КПУ за 1951 р.: «У зв'язку із розгортанням будівництва вугільних шахт у прикордонних Іваничівському й Володимир-Волинському районах розміщувалися великі військові з'єднання і прикордонні частини» [54, арк. 55]. Ще наприкінці 1947 р., на початку широких геологорозвідувальних робіт, з Австрії у Володимир-Волинський і Любомль була передислокована 15-та гвардійська стрілецька дивізія, яка з 1957 р., діяла як 15-та гвардійська мотострілецька дивізія із постійним місцем розташування у Володимирі-Волинському. За пошуками радянських геологорозвідників уранових руд слідували і американські спецслужби. Так, у розсекреченому інформаційному звіті ЦРУ США від 1961 р. повідомлялося: «Місцеве населення пояснює велику концентрацію підрозділів радянської армії у цьому районі важливістю Нововолинського вугільного басейну [для радянської влади], який займає західну частину Волині та північно-західну частину Галичини. У басейні знаходиться не тільки вугілля, а й уран. Власне переміщення радянсько-

польського кордону в 1951 році диктувалося Москвою польському уряду, оскільки нібито радянські геологи знайшли поклади урану поблизу територій, які згодом включено до складу УРСР» [455, арк. 2].

Із інформаційного звіту ЦРУ США відомо, що «уранові шахти існують в районі [селища] Жовтневого, а [уранові] родовища тягнуться у напрямку польського кордону та за ним (район міста Грубешів). Постійно ходять чутки і про те, що радянсько-польський кордон знову буде зміщений на захід, включаючи території навколо міста Грубешів, яке до війни в основному заселяли українці, вивезені до радянської України після війни. Подейкують, що польські прикордонні поселенці в окрузі Грубешова знають про ці чутки і вважають свої поселення в цьому районі тимчасовими, що додає польській адміністрації численних проблем в розвитку регіону» [455, арк. 2]. Таким чином, можна стверджувати, що селище Жовтневе будувалося в 50-х роках ХХ ст. не лише для шахтарів вугільних шахт, але й в перспективі розцінювалося як поселення для робітників ще й уранових копалень.

У Нововолинському вугільному басейні впроваджувався спеціальний пропускний режим, який особливо посилено діяв у районі селища Жовтневого. Про це свідчать матеріали зборів первинної партійної організації Нововолинського відділення міліції за 1953 р., а також згаданий інформаційний звіт ЦРУ за 1961 р. У звіті повідомлялося: «Нововолинський район – зона з обмеженим доступом, де переміщення жорстко контролюється патрулями спецслужб, навіть в селах, досить віддалених від нинішньої радянсько-польської прикордонної лінії. Часто зупиняють автобуси правоохоронні патрулі, перевіряють документи пасажирів, ставлять запитання про пункт призначення пасажирів тощо. Доступ для іноземців в район обмежений. Лише за рекомендацією Львівського раднаргоспу або Львівського облвиконкому допускаються лише “перевірені туристи”» [60, арк. 43; 455, арк. 2].

Уродженець Нововолинська Є. Сичук згадує: «Шахти були прикриттям, бо мали надію на уран, тому й обміняли кусок Польщі, де зараз Червоноград, на Перемишль. Але в дійсності віднайшли тільки уранові лінзи, і коли надія пропала,

нові шахти після закінчення будівництва шахти № 9 будувати перестали. Такою є гірка правда» [406]. Така ж доля спіткала і селище Жовтневе. З першої половини 60-х років ХХ ст., із припиненням спорудження вугільних шахт на Волині, загальмувалося розширення території й будівництво селища. Проте в 50-х роках ХХ ст. селище активно розвивалося завдяки капіталовкладенням шахти № 6, яка залишалася на той час єдиним рентабельним підприємством серед волинських шахт.

У травні 1953 р. Іваничівська районна рада депутатів трудящих затвердила представлений трестом «Західшахтобуд» проект відведення земельних ділянок під будівництво промислових і житлових об'єктів шахт №№ 6 і 7 в розмірі 89,8 га за рахунок колгоспних земель [91, арк. 303]. На виділених ділянках в грудні 1953 р. будівельним управлінням № 4 зведено чотири житлових «фінські» будинки. Так розпочалося будівництво перших вулиць селища, яке офіційно в документах називали – «постійним селищем нововолинських шахт №№ 6 і 7» [92, арк. 11].

У квітні 1954 р. будівельні управління тресту «Західшахтобуд» розпочали організацію будівельної площадки для спорудження соціокультурних об'єктів, а також перших кварталів нового селища [59, арк. 39]. Уже в червні 1954 р. у селищі розпочалося будівництво магазину, трьох двоповерхових гуртожитків, шахтної їдальні, трьох 14-квартирних житлових будинків [387, с. 1]. Згодом 7 липня 1954 р. Іваничівська районна рада своїм рішенням виділила додатково земельні ділянки розміром 101,2 га під будівництво промислових об'єктів шахт №№ 6 і 7, залізничних і автодорожніх під'їзних шляхів до шахт і об'єктів житлового селища [93, арк. 61].

Новозбудоване селище підпорядковували Нововолинській селищній раді, яка рішенням від 12 травня 1955 р. дала житловому населеному пункту при шахтах №№ 6 і 7 найменування Жовтневе [241, арк. 11]. У 1955 р. в Жовтневому уже нараховувалося 8259 м² житла, а також функціонували продовольчий, промисловий магазини, їдальня і перша в селищі середня україномовна школа [349, с. 1].

Будівельні управління будували житлові будинки для робітників шахт й промислові об'єкти, проте необхідні соціокультурні заклади селища залишалися поза їх увагою. Це призвело до використання не за призначенням введених в експлуатацію житлових приміщень, чим ускладнювалося побутове життя шахтобудівників і шахтарів Жовтневого. Так, влітку 1956 р. колектив Жовтневого житлово-будівельного управління здав в експлуатацію будинок для дитячого садка. Однак, в його приміщені розмістилися робітники Київського будівельно-монтажного управління. Якість зведених житлових будинків й їх комунальне забезпечення також залишалися низькими. В новозбудованих двох 24-квартирних і двох 18-квартирних будинках, а також в одноповерхову житлову забудову, що передавалися гірникам шостої шахти, з перебоями постачалася електроенергія. В селищі були відсутні водяні колонки, тому воду доводилося носити з бетонно-розчинного вузла або з котельної [343, с. 2].

Варто зауважити, що у вугільних басейнах Радянського Союзу функціонували воєнізовані гірничо-рятувальні загони, які здійснювали весь комплекс гірничорятувальних робіт на вугільних підприємствах у випадку аварій. Такий загін у Волинському вугільному регіоні було сформовано в грудні 1952 р. Часто робітників гірничо-рятувальних загонів поселяли у відокремлених невеликих житлових поселеннях, збудованих виключно для гірничо-рятувальної служби. Такі селища називали «аварійними». Згідно з рішенням Іваничівської районної ради депутатів трудящих № 107 від 7 квітня 1953 р. виділялася земельна ділянка під будівництво аварійних поселень нововолинських шахт №№ 5 і 6 площею 6,7 га [91, арк. 191]. Згодом аварійні поселення, між якими була невелика відстань, з'єдналися в одне селище, яке називали Аварійне.

У середині 50-х років ХХ ст. в СРСР проводилося впорядкування статусу населених пунктів. До 1956 р. залишалась чинною «Інструкція про порядок віднесення залюднених пунктів до розряду міських або сільських осель», яка була затверджена постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УРСР від 16 квітня 1924 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1956 р. «Про порядок віднесення населених пунктів до

категорії міст, селищ міського типу і робітничих селищ Української РСР» визначалися нові критерії міських поселень. До них відносилися міста республіканського, обласного, районного підпорядкування, селища міського типу та робітничі селища. Для отримання статусу міста населений пункт повинен був мати промислові підприємства, комунальне господарство, державний житловий фонд, розвинену мережу навчальних, культурно-освітніх, лікувальних і торговельних закладів, а також налічувати не менше 10 тис. мешканців, з яких переважну більшість становили робітники, службовці та члени їх родин. Селища міського типу мали розташовуватись навколо промислових підприємств, будов, залізничних вузлів тощо, мати певний рівень благоустрою та чисельність населення не менш 2 тис. осіб, з яких 60 % мали становити робітники. До категорії робітничих селищ відносилися населені пункти, розташовані навколо промислових підприємств та залізничних станцій з чисельністю населення не менше 500 осіб [337, с. 71].

На час прийнятого указу, що визначав статус населених пунктів Жовтневе нараховувало більше 2 тис. мешканців. Отож у 1956 р. статус Жовтневого переводився із робітничого селища в селище міського типу. Новий статус передбачав наявність представницького органу місцевого самоврядування, тому в 1957 р. у селищі організовано селищну раду. Вона здійснювала контроль процесу будівництва соціокультурних і житлових об'єктів, а також проводила заходи із благоустрою селища. Аварійне селище, яке розбудувалося поряд із Жовтневим, передавалося також у розпорядження Жовтневої селищної ради. Проте основні рішення, що стосувалися проектування і планування Жовтневого, приймала Нововолинська міська рада. Таким чином, фінансування, яке виділялось Мінвуглепромом СРСР на розвиток шахтарських поселень Нововолинського вугільного регіону, розподілялося Нововолинською міською радою.

У зв'язку із поступовим скороченням дотацій на розвиток вугільної галузі місто Нововолинськ недоотримувало передбачені планами кошти. Це, в свою чергу, спричинило скорочення Нововолинським міськвиконкомом асигнувань на розвиток робітничих селищ і переорієнтацію коштів на розвиток міста

Нововолинська. Під час виступу на сесії Жовтневої селищної ради в 1958 р. селищний голова К. Журавльов заявляв: «Трест “Нововолинськвугілля” неправильно і несправедливо вирішує питання благоустрою селища. Через шахту № 7 для нашого селища виділялося 940 тис. крб, втім на превеликий жаль зазначені кошти знято і передано місту Нововолинську. Тому тепер вирішити питання житлового забезпечення також неможливо. В 1958 р. нами передбачалося будівництво 11 тис. м² житла, але незначні кошти, які виділялися, теж було знято Львівським раднаргоспом» [125, арк. 32].

Відсутність повноцінного фінансування призвела до затягнення термінів будівництва і введення в експлуатацію соціокультурних об'єктів, збільшення черги робітників на отримання квартир, зниження рівня розвитку системи побутового обслуговування і засобів відпочинку тощо. Як приклад, у селищі понад сім років тривало будівництво Палацу культури, а спорудження нових житлових будинків практично зупинилося.

Розміщення шахтарських робітничих селищ поряд із шахтою призвело до щорічних втрат житлового фонду та необхідності переселення мешканців у зв'язку з осіданням землі або підтопленнями, а в підсумку – до значних фінансових втрат. Наприклад, внаслідок підривних робіт і видобутку вугілля шахтою № 7 під селищем інженерна комісія тресту «Нововолинськвугілля» в 1962 р. припинила експлуатацію Жовтневого Палацу культури, який лише сім місяців як розпочав роботу [64, арк. 299]. В 1971 р. у зв'язку із підземною підробкою зазнала деформацій Жовтнева середня школа № 10 [210, арк. 222]. Про закладення на місці розробок вугільних пластів шахтарських поселень негативно відгукувались архітектори, але місцеве радянське чиновництво і галузеве керівництво їх ігнорувало й відкидало усі пропозиції. Воно керувалося лише загальною стратегією розвитку вугільних регіонів, яка мала на меті перш за все видобуток вугілля і його реалізацію, а не благоустрій поселення й соціальне і матеріально-побутове життя шахтарів.

Внаслідок відсутності місць відпочинку й низької організації культурного дозвілля зі сторони місцевої влади у селищі Жовтневому мешканці Жовтневого

намагалися відшукати альтернативи відпочинку, наприклад, влаштування дискотеку в непризначених місцях. Варто також зауважити, що місцева влада, дотримуючись загальнорадянської ідеологічної політики формування образу «радянського людини», приймала своєрідні рішення, що часто не мали логічного підґрунтя. Тому іноді будь-яка поведінка людини в суспільстві, що не відповідала канонам радянської ідеології, прирівнювалася до правопорушень. Наприклад, у 1960 р. Жовтнева селищна рада заборонила азартні ігри (гральні карти, лото) і ухвалила рішення про штрафування молоді за проведення танців на вулицях, поряд з житловими будинками. Дільничний міського відділу міліції І. Федько доповідав: «Молодь кожен вечір збирається біля житлових будинків і влаштовує танці, тим самим заважають мешканцям відпочивати, це призводить до скандалів і бійок. Танцювальна площадка стоїть закрита, а танці організуються лише у неділю. Молоді ніде дітись, і вона змушена влаштовувати танці поряд із житловими будинками. Виникають різні неприємності, коли на танцюючу молодь із верхніх поверхів виливають воду й різні помийі, а бувають випадки, що в них жбурляли пусті пляшки» [26, арк. 42, 75]. Таким чином, через недієздатність радянської влади в організації культурних заходів і місць відпочинку, селищна рада змушена була вирішувати проблеми селища, вдаючись до заборон і обмежень побутового життя людини. Лише в середині 1960-х років у селищі розпочалася організація культурних місць відпочинку: в 1964 р. закладено чотири сквери, а в 1965 р. розпочалося облаштування місцевої штучної водойми для купання. Проте проблему це не вирішувало.

На початку 1960-х років, із припиненням шахтного будівництва у Нововолинському вугільному регіоні, зменшенням дотацій у вугільну галузь й переорієнтацією паливного балансу СРСР на газ і нафту, потреба у розвитку шахтних селищ для радянського керівництва відпала. Перш за все робітничі селища радянською владою розцінювалися лише як місця, де розміщувалися робітники певних промислових об'єктів, зокрема шахт.

Розвиток робітничого населеного пункту безпосередньо залежав від економічних показників підприємства, робітники якого становили основну частину

мешканців селища. Із зниженням асигнувань на розвиток промислового об'єкту й падінням обсягів виробництва відбувалося скорочення бюджету селища. Крім того наростали проблеми із інфраструктурою поселення і матеріально-побутовим забезпеченням його мешканців. Падіння обсягів виробництва на містоутворюючих підприємствах означало й скорочення робітничого штату, а це призводило до часткового вивільнення робочої сили і її відтоку з селища. Перебуваючи в занепаді, містоутворюючі підприємства виявлялися нездатними утримувати належний їм житловий фонд і фінансувати соціальну сферу поселення. Знижувалися темпи й відкладалися на невизначений термін введення нового житла, а будівництво першочергових міських об'єктів – водосховищ, очисних споруд, магазинів, шкіл, лікарень й капітальний ремонт житла – проводило зі значними затримками. Невирішеність квартирної проблеми і відсутність перспектив дочекатися отримання нового житла змушували городян вдаватися до зміни місця проживання, що ще більше посилювало відтік населення з міста. Міські об'єкти систем освіти, охорони здоров'я і культури приходили в занепад, їх ремонт не проводився десятиліттями. Таким чином, депресія в економічній сфері підприємства вела до соціальної і демографічної депресії селища [9, с. 173].

З 1961 р. в Жовтневому припинилося зведення житлових будинків, погіршилося становище із забезпеченням мешканців громадським транспортом і сільськогосподарськими товарами. Про це говорив на пленумі Нововолинського міськкому КПУ в 1964 р. слюсар шахти № 6 І. Мартинюк: «Впродовж трьох років у селищі Жовтневе не збудовано жодного житлового будинку. Наш трест [«Нововолинськвугілля»] виділяє декілька квартир в Нововолинську, однак робітники, які переходять жити в Нововолинськ, перевлаштовуються на інші шахти і стан із житлом від цього не покращується. Потрібно вирішити питання з транспортом між Нововолинськом і селищем Жовтневим. Багато робітників шахти № 7 живуть в Нововолинську, що розташований в десяти кілометрах від Жовтневого. Люди після третьої робочої зміни змушені ночувати в бані або іти пішки до п'ятої шахти, щоб звідти виїхати додому» [67, арк. 192].

Населення селища обслуговувалося автотранспортним підприємством 02113 за маршрутом № 13. За добу на організованих 69 маршрутах в середньому перевозилося близько 2,2 тис. пасажирів. Однак через низьке технологічне обслуговування і нестачу запчастин до автобусів на маршруті постійно зривалися графіки руху. Так, лише за січень 1979 р. було зірвано більше 70 рейсів [129, арк. 156]. Враховуючи те, що шахти №№ 6 і 7 не могли забезпечити усе дієдатне населення селища, особливо жінок, роботою, маршрут Жовтневе–Нововолинськ користувався особливою популярністю. Жінки, що проживали у селищі, в основному працевлаштовувалися на бавовнопрядильній фабриці або обслуговуючій сфері Нововолинська. У цьому місті мешканці Жовтневого мали змогу отримати роботу або необхідні товари, яких не вистачало у селищі. Тому порушення графіків автобусних перевезень викликало особливе занепокоєння і невдоволення у мешканців Жовтневого.

У зв'язку із низьким рівнем забезпечення сільськогосподарською продукцією селища, мешканці одноповерхової забудови зводили біля власних будинків сараї, де утримували свиней, корів і свійських птахів. «Майже кожен житель збудував сарай і тримає по дві свині й чималу кількість курей, качок, гусей», – стверджувала в 1962 р. депутат селищної ради А. Казаніна [127, арк. 4]. Станом на 1984 р., за офіційними даними, приблизно 70 % мешканців селища тримало власне підсобне господарство, і в січні 1984 р. у приватній власності мешканців утримувалося 1108 свиней, 29 корів, 370 кроликів [131, арк. 16].

В роки брежнєвського «застою» зростання селища Жовтневе не планувалося. У 1973 р., у зв'язку із відпрацюванням основних вугільних пластів шахтами №№ 6 і 7, скоротилися обсяги видобутку вугілля. В 1975 р. шахти №№ 6 і 7 об'єднано в одне шахтоуправління «Жовтневе», тобто перспектив розширення вугільного виробництва, а в свою чергу – зростання селища не передбачалося. Постало питання проектування і будівництва нового підприємства, аби залучити до роботи вивільнених після передбаченої ліквідації шахт робітників. Уже в 1976 р. на сесіях Жовтневої селищної ради депутати підіймали клопотання про нове підприємство у селищі [128, арк. 46].

Нововолинськ отримував перспективу розвитку в новозбудованому у другій половині 1970-х років заводі електротехнічної промисловості, а селище й надалі знаходилося у застійливому стані. Тобто, нові підприємства будувалися виключно в містах де працювала молодь, а значна частина діючих поблизу селищ неперспективних шахт залишаючись без робочих місць поступово рухалися до закриття. Таким чином, політика реструктуризації вугільної галузі в СРСР була пов'язана з цілим рядом труднощів, які не бачили її ініціатори на стадії планування [10, с. 106]. Яскравим прикладом низького розвитку селища була відсутність його територіального розширення. Нововолинськ у 1960 р. займав площу 164 га, а в 1978 р. – уже 1625 га. Натомість селище Жовтнєве в 1960 р. займало 154 га, а у 1978 р. – 156 га [185, арк. 50; 225, арк. 33].

Відсутність перспектив працевлаштування, недостатній рівень соціокультурного розвитку селища привели до скорочення й старіння населення. Найбільша кількість мешканців у селищі фіксувалася у 1963 р. і становила 7300 осіб. Проте станом на травень 1971 р. населення скоротилося практично на 1000 мешканців, з яких лише в 1969 р. вибуло із селища 405 осіб і у 1970 р. – 476 [205, арк. 33; 211, арк. 85]. У 1990 р. у селищі нараховувалося 5500 мешканців, з яких 1200 становили пенсіонери. Про старіння населення селища свідчить і той факт, що в 70-х роках ХХ ст. в середній школі № 9 навчалася 1200 дітей, а в 1990 р. лише 465, у школі № 10 – відповідно 400 і 190 учнів [345, с. 3].

Місцевому селищному керівництву доручалося лише дбати про збереження житлового фонду, комунальних комунікацій і забезпечення необхідними товарами населення. Однак, в супереч встановлених мізерних лімітів на отримання у відділі робітничого постачання виробничого об'єднання «Укрзахіддугілля» будівельних матеріалів і товарів широкого вжитку, задовольнити усі потреби мешканців було неможливо. За 1981 р. ремонтними організаціями відремонтовано лише 1428 м² житла, а потребували покращення житлових умов приблизно 300 осіб [130, арк. 11]. З 217 житлових будинків селища 113 (1/3 частина) не відповідали вимогам планування і благоустрою, а будівництво нового житла не передбачалося [131, арк. 318].

Лише у 1988 р. шахтоуправління «Жовтневе» розпочало будівництво господарським способом двадцяти квартирного житлового будинку, але із значними недоліками, які доводилося усувати мешканцям [135, арк. 22]. Вчитель Жовтневої середньої школи № 10 на сесії Жовтневої селищної ради зазначила: «Будинок, що зводиться господарським способом шахтоуправлінням, проблеми не вирішує. Вже більше 25 років у селищі не будується державне житло. Тому і не дивно, що молодь в селищі не затримується, молодих сімей зовсім мало, в школах зменшується кількість дітей з кожним роком. Одним словом, селище наше не перспективне. Якщо вже стали відверто говорити про неперспективні села, державні органи і стали замислюватися над їх долею, то мабуть і наше селище потрібно віднести до цієї категорії сіл» [134, арк. 103].

На початку 1980-х років у селище перебазовувалися із Нововолинська психоневрологічний, шкіряно-венеричний і наркологічний диспансери, що викликало нарікання мешканців селища. «Ні місто, ні область з нами не рахуються. Забрали в селищі терапію і дитяче відділення, а дали на селище психоневрологію, шкіряно-венеричний і наркологічний диспансери – весь “букет”» – заявляла голова селищної ради Г. Сорокопудова [132, арк. 178].

Увага до проблем і перспектив розвитку селища Жовтневого у радянської влади змінилася із проголошенням у квітні 1985 р. М. Горбачовим курсу на перебудову й початком загальносоюзного шахтарського страйкового руху в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. У 1987 р. розроблено паспорт для відведення земельної ділянки на спорудження газової траси, і у 1988 р. передбачалася газифікація селищної котельні, а впродовж 1989–1991 рр. – й газифікація житлових будинків [133, арк. 82]. Варто також зазначити, що в селищі лише розпочиналася газифікація, тоді як у Нововолинську вона практично в цей час завершувалася. Так, станом на 1984 р. у Нововолинську закінчувалася газифікація будинків вище трьох поверхів і розпочиналася газифікація індивідуального сектору [131, арк. 42]. Це свідчило про другорядність селища у проведенні благоустрою населених пунктів Нововолинського вугільного регіону.

Найгостріше питання, яке намагалася вирішити адміністрація виробничого об'єднання «Укрзахіддугілля», – це працевлаштування населення Жовтневого. В 1986 р. робітник очисного забою М. Селютін стверджував: «Обговорюючи план соціального розвитку селища, ми повинні поставити перед вищими органами влади таке важливе питання, як подальший розвиток селища. Адже у нашому населеному пункті із шеститисячним населенням єдиним чоловічим підприємством є шахтоуправління “Жовтневе”. Більше у нас нічого немає, окрім сфери послуг. Жінкам роботи в селищі немає, молодь щорічно закінчує школу, а працевлаштуватися ніде. Виконком має право поставити питання перед вищими плановими органами влади про будівництво в селищі невеликого підприємства місцевої промисловості для зайнятості населення роботою. Хочеться, щоб селище отримало свій розвиток» [132, арк. 157–158].

У листопаді 1988 р. в селищі Жовтневе Нововолинський цех Володимир-Волинської швейної фабрики відкрив філіал, на якому працевлаштувалися 65 жінок. Після ухвалення 26 травня 1988 р. Верховною Радою СРСР закону «Про кооперацію в СРСР» в селищі у листопаді 1989 р. створено кооператив «Модуль» із 60 робочими місцями [134, арк. 197; 135, арк. 126]. У жовтні 1989 р. на базі ліквідованого наркологічного диспансеру у селищі організовано терапевтичне і дитяче відділення Нововолинської медсанчастини, де працевлаштовувалися працівники з медичною освітою [135, арк. 146].

Незважаючи на спроби задовільнити соціокультурні запити мешканців селища, місцева влада зіткнулася із новими проблемами. За наказом об'єднання «Укрзахіддугілля» від 28 лютого 1989 р. № 46, шахтоуправління перейменували в шахту «Жовтневу», а шахту №7, яка входила в управління, ліквідували як технічну одиницю [382, арк. 85]. Таким чином, вивільнялася значна кількість шахтарів. Дві новостворені організації на 125 робочих місць для жінок аж ніяк не могли забезпечити мешканців працездатного віку необхідною кількістю роботи. Таке становище не задовольняло потреб жителів Жовтневого, тому 24 липня 1989 р. до загальносоюзного шахтарського страйку долучилися гірники шахти «Жовтнева». У договорі страйкових комітетів шахтарів Нововолинської групи шахт Львівсько-

Волинського вугільного басейну із адміністрацією об'єднання «Укрзахідвугілля» й Нововолинським міськвиконкомом озвучувалися усі соціально-побутові проблеми шахтарів-мешканців Нововолинська і селища Жовтневого. Окремим питанням стояла повна газифікація Жовтневого, терміни якої постійно відкладалися у зв'язку із недостатнім фінансуванням і неналежною забезпеченістю необхідними будівельними матеріалами [34, с. 3–4].

Поглиблення житлових і соціокультурних проблем селища, розгортання загальносоюзного шахтарського страйку чітко демонстрували усю недієздатність політики «перебудови» М. Горбачова. Українські історики Л. Радченко і В. Семененко стверджують: «Дуже швидко в СРСР деструктивні процеси почали брати гору над конструктивно-реформаторськими, суспільство розкололося на різні за світосприйняттям групи. “Перебудова” запізнилася на 30–50 років, тому в середині 80-х років КПРС була вже не в змозі перетворитися на “загін прогресу”. Інших структур, здатних виконати роль “локомотива історії”, в країні тоді не існувало. Тому суспільство рухалося за інерцією, а економіка розвалювалася через непродумані експерименти» [391, с. 524–525].

В роки «перебудови» селище Жовтнєве було яскравим прикладом недієздатності екстенсивної моделі розвитку вугільних регіонів. Після ліквідації основного джерела фінансування селище практично залишалося позбавленим від джерел надходження коштів. Окрім того, воно мало невдале географічне розташування, що залежало від місцезнаходження вугільного підприємства, яке зазвичай розміщувалося посеред незаселених територій й далеко від транспортних шляхів. Залежність розвитку селища від рентабельності підприємства чітко демонструвалася після ліквідації шахт у 80–90-х роках ХХ ст. Мешканці поселення стали «заручниками» безробіття, низького рівня побутового обслуговування, відсутності перспектив і впевненості у завтрашньому дні. Причиною такого становища була недалекоглядність політики радянського керівництва. В роки будівництва селища (поряд із щойно збудованою шахтою) в 50-х роках ХХ ст. радянські партійні діячі керуючись лише п'ятирічними планами, не ставили за мету забезпечити перспективи розвитку майбутнього шахтарського поселення. Тому

після закінчення терміну експлуатації вугільного підприємства не виявилось окремого підприємства, яке могло б провести заміщення вивільнених шахтарів.

Про депресивне становище селища на початку 90-х років ХХ ст. доповідав секретар виконкому Жовтневої селищної ради А. Солом'янюк на сесії: «Практично, що було збудовано [у селищі] в 1950-х рр., те залишилось і понині: шахти, житло, школи, дитсадки, заклади торгівлі. Уявіть собі, за тридцять років не з'явилося жодного державного житлового будинку. Спала в останнє десятиріччя вугільна ейфорія, шахти поволі затухають, виробляють пласти, скорочують робочі місця, а разом з ними безліч юнаків і дівчат у пошуках роботи прямують на виробниче об'єднання "Оснастка" й у сусідні райони. У нас [в селищі] навіть двірником влаштуватись важко. У 1992 р. буде знесено перший із 11 бараків, а коли з'явиться газ і перестане диміти труба котельні, яка закриває пів неба димом, – невідомо. Ми нічого не можемо зробити із 30 тис. крб, які виділяються на благоустрій, або 63 тис. – на капремонт житлового фонду». [345, с. 3].

У 1990 р. у селищі Жовтневе з метою створення необхідних робочих місць планувалося будівництво заводу «Поліграфмаш». Проводити будівництво мали спільно радянські будівельники і спеціалісти з Чехословаччини. Завод передбачав 2200 робочих місць. Проте через економічну кризу в СРСР і крах соціалістичної системи розробка проекту й будівництво заводу так і залишилося на папері. Представники селищної ради не мирилися з такими невтішними перспективами і заявляли: «Сьогодні вже зрозуміло, що жити і працювати при такій системі неможливо. Її потрібно міняти, і причому кардинально, і чим швидше, тим краще. В першу чергу потрібно розпочинати з економіки, із законів про власність й землю, і ці закони повинні ми з вами диктувати знизу. Дещо уже зроблено. Це прийняття Декларації про суверенітет і закону про економічну незалежність України» [136, арк. 51, 92–93].

15 червня 1990 р. в селищі було зареєстровано осередок Народного руху України, який очолював В. Готько. У 1990 р. на вересневій сесії Жовтневої селищної ради представники Руху ініціювали підняття над селищною радою синьо-жовтого прапора: «Ми живемо в часи великих реформ і змін, в часи відродження

української мови, культури, символіки. І оскільки повсюдно український народ піднімає питання про національну символіку й вивішення синьо-жовтого прапора, виношу пропозицію на приміщенні селищної ради повісити національний стяг», – заявив депутат і представник Народного руху України С. Резванюк. Більшістю голосів ініціативу було підтримано [136, арк. 87].

Отже, робітниче селище Жовтневе проектувалося і розвивалося виключно як поселення для робітників двох окремих шахт – №№ 6 і 7. Перспективи розвитку і бюджет селища безпосередньо залежали від дотацій і рентабельності вугільних підприємств. Із втратою престижності вугільної галузі припинилася розбудова робітничого селища, що згодом спричинило скорочення населення, погіршення житлово-комунального і продовольчого забезпечення населеного пункту.

4.3. Соціально-економічні взаємозв'язки із навколишніми селами

Створення в 1950-х роках Нововолинського вугільного регіону, формування шахтарських поселень і їх подальший розвиток позитивно відображався на довколишніх селах й розширювали перспективи зростання економічного потенціалу Волині. З 1952 р. по 1956 р. на будівництво Львівсько-Волинського вугільного басейну із Волинської області направлено близько 14 800 мешканців сільської місцевості, з яких 3000 працювало на будівництві шахт Львівської області [57, арк. 2]. Отримавши шахтарську спеціальність, сільське населення мало можливість покращити своє матеріальне становище, адже шахтарська професія будучи однією з найпрестижніших в СРСР, надавала можливість отримувати високу зарплату й соціальні гарантії. Проте у 70-х роках ХХ ст. престижність професії шахтаря через відсутність зростання зарплати, важкі й небезпечні умови роботи, низький рівень забезпечення житлом втратила свою привабливість.

Для забезпечення електроенергією вугільних підприємств Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну на території Львівської області збудовано Добротвірську ТЕЦ. Впродовж 1959–1964 рр. на ній було введено в дію 5 турбогенераторів загальною потужністю 700 тис. кВт, що дозволило розпочати процес електрифікації міст і сіл західноукраїнських областей. Промислові

підприємства і міста Волині в 1959–1960 рр. отримали першу електроенергію від Добротвірської ДРЕС, а у 1966–1967 рр. її отримали також колгоспи більшості районів Волині [30, с. 15]. Таким чином, завдяки вугільній галузі відбулася електрифікація Волинської області, а колгоспи отримали можливість проводити механізацію й автоматизацію сільськогосподарських виробничих процесів. Проте якість і кількість механізмів, що використовували колгоспи, залишало бажати кращого.

У 50-х роках ХХ ст. швидкими темпами здійснювалося будівництво вугільних підприємств і відбувався стрімкий ріст населення шахтарських поселень, тому постала проблема їх забезпечення необхідною кількістю продуктів харчування. В розрахунках передбачалося, що загальна кількість шахтарів, робітників обслуговуючих підприємств і організацій та їх сімей в Нововолинську й селищі Жовтневому досягне в 1960 р. до 60 тис. осіб, а загальна потреба мешканців за рік в м'ясі становитиме 3600 т, молоці – 10 500 т, яєць – 5 млн 400 тис. штук, ранніх овочах – 7200 т, картоплі – 6000 т. Задля забезпечення робітників вугільної галузі продуктами, фруктами і овочами в 1956 р. Волинський облвиконком вирішив створити овочеву і м'ясо-молочну базу постачання сільськогосподарської продукції за рахунок місцевих колгоспів. Окрім того, передбачалося збудувати нові овочесховища, м'ясокомбінати, молокозаводи для зберігання і переробки продукції. Для повного забезпечення Волинського вугільного регіону молоком, м'ясом, яйцями, овочами та картоплею Волинський обком КПУ та Волинський облвиконком визначили зону постачання за рахунок Іваничівського і частково Володимир-Волинського районів, на території яких розташовувався вугільний басейн [56, арк. 60–61].

Враховуючи завдання, поставлене обласним партійним керівництвом з формування нової овочевої і м'ясо-молочної бази перед колгоспами південної Волині, постало завдання значною мірою змінити їхню виробничу спеціалізацію. До 60-х років ХХ ст. основний виробничий напрям колгоспного виробництва південно-західних районів Волині визначали зернове господарство і виробництво технічних культур, зокрема цукрових буряків і льону. З появою Нововолинська в

шахтарському регіоні Волині, на території Іваничівського і Володимир-Волинського районів додатково створювалася овочево-тваринницька зона для забезпечення населення вугільного промислового району овочами та м'ясо-молочною продукцією [30, с.14–15].

Варто зауважити, що станом на 1956 р. Володимир-Волинський та Іваничівський райони на території яких велось будівництво шахт, мали кращі землі порівняно із північними районами Волині й були найбільш розвиненими і продуктивними районами області. Вони давали приблизно до 30 % цукросировини і 24 % пшениці, що вирощувалися в області. Окрім того, ці два райони давали 15 % молока, 12 % м'яса, в тому числі 16 % свинини від усієї продукції області [56, арк. 1]. Таким чином, завдяки географічному фактору повноцінне забезпечення колгоспами волинського вугільного регіону належною кількістю сільськогосподарської продукції було цілком реалістичним. Проте внаслідок низької матеріально-технічної бази колгоспів і першочергової задачі значних об'ємів врожаїв державі колгоспи цих двох районів постачали робітникам вугільної галузі недостатню кількість продукції. Перш за все це зумовлювалося недоліками і прорахунками екстенсивної моделі колективізації земель Волинської області у післявоєнний період, а також впливу централізованої командно-адміністративної системи управління господарством. Про це свідчить І. Сушик: «Сільське господарство Волині, з одного боку, зазнало значних втрат, нанесених війною, з іншого, потрапило у повну економічну залежність від центру, який і скерував увесь відбудовчий процес щойно звільненого від нацистської окупації краю» [416, с. 55].

Проведення колективізації у післявоєнний період на теренах західних областей України ускладнювалося нестачею сільськогосподарського інвентарю, повільною механізацією і електрифікацією новостворених колгоспів, відсутністю в колгоспах достатньої чисельності робочих рук, залишкового принципу фінансування сільськогосподарського виробництва. Це в свою чергу і породжувало дефіцит товарів сільськогосподарського виробництва і недостатнє забезпечення ним населення. Задля вирішення цієї проблеми радянська влада вдавалася до залучення промислових підприємств до розвитку колгоспного будівництва. Такою

формою залучення і взаємодії промислового підприємства із колгоспами й іншими суб'єктами було так зване «шефство».

Поняття і значення «шефства» в СРСР істориками розцінюється по-різному. Російська дослідниця Є. Осокіна стверджувала, що «шефство» приховувало тіньові ринкові відносини: «“Шефство” в реальності життя слугувало “фіговим листком” для приховування бурного розвитку забороненого урядом “бартеру”. По-своєму вирішуючи проблему забезпечення робітників, підприємства виділяли частину виробленої продукції і прямо обмінювали її у колгоспах на продукти. При обміні порушувалося правило, за яким колгоспи зобов'язані надавати продукцію лише після виконання державних планів заготівок. Натуральний обмін, як павутина, зв'язувала державні підприємства, кооперативи, колгоспи в єдину мережу» [389, с. 148]. Деякі історики розцінюють «шефство» в умовах системи централізованої економіки як інструмент вирішення проблем, пов'язаних з нестачею фінансування. З одного боку, тут спостерігало «перекладання» відповідальності у вирішенні поточних питань з держави на підприємства, з іншого – це був спосіб обійти централізовані механізми для здійснення напівлегальних і нелегальних економічних відносин [388, с. 71].

Російський історик Д. Орлов у розвитку «шефства» промислових підприємств над колгоспами виділяє три періоди. Перший (1964–1975 рр.) – шефська допомога була поширеним явищем, але не вважалася одним з основних засобів підйому аграрного виробництва. «Шефство» носило сезонний характер і зводилося до допомоги зі збирання зернових і кормових культур, а також забезпечення будівельними матеріалами і механізацією колгоспів. Другий період (1976–1980 рр.) характеризувався поширенням і набуттям масового характеру явища «шефства» і зростанням обсягів наданої допомоги. У цей період підприємства не тільки брали участь в збиральних кампаніях, але і практично проводили цілорічний ремонт сільгосптехніки, тваринницьких приміщень, електрообладнання, постачання будматеріалів і запчастин тощо. В наступний період (1981–1985 рр.), відбулася зміна орієнтирів в аграрній політиці й відхід від

політики «шефства», хоча сама шефська допомога як діюча господарська практика продовжувала існувати [388, с. 244–245].

Такий же шлях розвитку «шефства», його впровадження мало місце і на вугільних підприємствах Волині. В 50-х роках ХХ ст., із початком виробництва кам'яного вугілля Львівсько-Волинського басейну, шахти закріплювалися за колгоспами району для здійснення шефської допомоги. Гірники проводили частковий ремонт сільськогосподарської техніки, електрифікацію села, механізацію виробництва у колгоспах. Наприклад, гірники шахти № 2 в артїлі ім. Леніна (с. Заріччя Володимир-Волинського району) в 1955 р. обладнали колгоспну електропідстанцію, змонтували підвісну дорогу, здійснили електрифікацію колгоспного двору, а в громадські приміщення і будинки колгоспників провели радіо. Проте найбільша кількість гірників у підшефних колгоспах залучалася до обробітку полів і збору урожаїв. Влітку 1956 р. у колгоспах Іваничівського району працювало понад 1000 шахтарів і 107 вантажівок на зборі зернових культур [413, с. 2]. Найчастіше на колгоспні поля гірники виїжджали під час так званих недільників у складі бригад, які працювали по 145 днів на рік і організованих комсомольських груп по 20 осіб, які виконували роботи в колгоспі 20 днів [36, с. 61].

Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. обсяги польових робіт, які мали здійснити гірники, значно розширювались, оскільки наявність додаткової робочої сили дозволяла колгоспам вкладатися у план виконаних робіт. У 1960 р. шахтарі шахти № 2 чотири дні пололи кукурудзу на шахтах підшефного колгоспу ім. Вишинського (с. Заставне Іваничівського району). Для робітників шахти № 7 керівництво колгоспу «Комуніст» (с. Бортнів Іваничівського району) виділило 50 га поля для прополювання, яке впродовж трьох діб обробляли 135 шахтарів [311, с. 2]. Обсяги ремонтних робіт теж збільшилися, зокрема в 1961 р. шахтарі відремонтували 1264 одиниці сільськогосподарських механізмів та інвентарю, 14 електродвигунів і два насоси. Поряд з тим вугільні підприємства також надавали матеріальне забезпечення підшефним колгоспам. У 1961 р. шахти Нововолинська поставили для колгоспів 407 м³ деревини, 78 т цементу, 39 т залізничних рейок, 150

м² віконного скла, 680 кг сталюого тросу. В 1961 р., згідно з наказом тресту «Нововолинськвугілля», волинські шахти зобов'язали провести водопостачання місцевим колгоспам. Так, шахта № 1 організувала водопостачання колгоспу «Прикордонник» (с. Мовники Іваничівського району), шахта № 4 – колгоспу «Слава» (с. Лудин Володимир-Волинського району), шахта № 5 – колгоспу «Калініна» (с. Грибовиця Іваничівського району), шахта № 8 – колгоспу ім. Сталіна (с. Низкиничі Іваничівського району) [36, с. 62–64].

Завдяки шефській діяльності нововолинських гірників впродовж 50-х – початку 60-х років ХХ ст. переважна більшість з 28 колгоспів Іваничівського й Володимир-Волинського районів мали одні з найвищих показників в області. Тому партійні організації вимагали від колективів шахт та інших підприємств вугільного басейну взяти шефство над малорозвиненими колгоспами Волинського Полісся. У 1961 р. 11 промислових підприємств Нововолинського вугільного регіону проводили шефство над колгоспами Волинської області. Наприклад, вугільне підприємство № 5 відремонтувало пилораму й ковальню колгоспу ім. Крупської (Камінь-Каширського району), для колгоспу ім. В. Леніна (Любешівського району), шахта № 6 виділила два електромотори, 20 штук арок для тваринницьких ферм. Шахта № 8 передала колгоспу «Росія» (Шацького району), а шахта № 2 – колгоспу «Дружба» (Горохівського району) 100 погонних метрів рейсів [63, арк. 15]. Проте, гірники не мали бажання виїжджати за межі свого району і працювати в колгоспах, які їм були чужими. Причина полягала у відсутності прагнення і стимулу шахтарів після важких робочих змін або під час вихідних днів відправлятися вдалечінь працювати на полях і практично без відпочинку повертатися на роботу. Тому шефство над віддаленими колгоспами відображалося лише в постачанні шахтою матеріалів і устаткування для колгоспів.

В 60-х роках ХХ ст. з огляду на те, що Львівсько-Волинський вугільний басейн розміщувався в прикордонній смузі, вугільні підприємства постановою бюро Волинського обкому КПУ і облвиконкому № 0606 від 17 листопада 1964 р. зобов'язали взяти шефство над прикордонними заставами. Так, шахта № 9 здійснювала шефство над заставою в с. Рівне (Любомльський район), № 6 – над

заставою в с. Коритниця (Володимир-Волинський район), № 4 – над заставою в с. Пархоменкове (Володимир-Волинський район), № 3 – над заставою в с. Вигаданка (Володимир-Волинський район), № 2 – над заставою в с. Морозовичі (Іваничівський район) [68, арк. 180].

Поширеним видом шефської допомоги гірників була підготовка кадрів технічних професій колгоспників. Поряд з тим широкою популярністю серед сільських мешканців користувалось «культурне» шефство гірників. Наприклад, в 1963 р. гірники шахти № 2 влаштували двогодинний концерт для колгоспників с. Підбереззя (Горохівський район). На концерті виступили шахтарський хор, танцювальна група, самодіяльні гірники-бандуристи І. Волошин та А. Стадник, а також струнний ансамбль [449, с. 4].

Обсяги шефської допомоги промислових підприємств значно збільшилися впродовж 80-х років ХХ ст., коли відбувався спад сільськогосподарського виробництва. В 1981 р. робітниками Нововолинська підшефним колгоспам Іваничівського району зібрано цукрових буряків на площі 375 га, картоплі – 200 га, овочів – 32,3 га, заготовлено 12 тис. т сіна, надано технічної допомоги на суму 35,8 тис. крб [143, арк. 100].

Щоправда, зростання обсягів шефської діяльності свідчило про слабкість колгоспів регіону, які не справлялися зі своїми прямими виробничими завданнями в умовах командно-адміністративного управління й екстенсивного розвитку сільського господарства. Проведення шефської діяльності мало також свої труднощі. Проблеми організації шефської допомоги обумовлювалися перш за все її адміністративно-примусовим характером, незацікавленістю залучених до шефства сторін, неоперативним рішенням більшості питань, неуважним ставленням керівників низки промислових підприємств і організацій до своїх підопічних. Для організації шефської допомоги була відсутня законодавча база. Шефство нав'язувалося зверху вищими партійними та радянськими органами, нерідко без урахування думки самих шефів і підшефних. У зв'язку з цим шефство втрачало своє першочергове значення і згодом переросло у взаємовигідне «тіньове» співробітництво двох сторін, зокрема шахти і колгоспу.

Позитивно відображалось на розвитку соціокультурної сфери навколишніх сіл і колгоспів прокладення залізниць та шосе до кожної з шахт. Завдяки цьому відбулася зміна транспортно-географічного положення колгоспів, які змогли користуватись асфальтованими шляхами для вивезення сільськогосподарської продукції і завезення необхідних промислових виробів у села. Окрім того, вантажний транспорт Нововолинська і вугільних підприємств залучався до перевезень колгоспного врожаю. Станом на 1957 р. на будовах міста і шахт працювало понад 600 вантажівок, відряджених з інших відомств, які і залучались до збору колгоспного врожаю [79, арк. 34]. За 1979 р. підприємствами міста надано допомогу колгоспам Іваничівського району у вивезенні цукрових буряків на цукровий завод обсягом 8,1 тис. т, картоплі – 4,7 тис. т. На весняно-польових роботах механізаторами в колгоспах працювали 21 робітник міста, а осінньо-польових – 18 [230, арк. 47]. Більші об'єми перевезень здійснювало автотранспортне підприємство міста № 10263. Так, лише в 1977 р. АТП перевезло 74,2 тис. т буряків, 20 тис. т зерна та інші вантажі [79, арк. 47].

Розвиток міжміського і обласного автобусного сполучення міста Нововолинська також частково відобразилося на повсякденності сільського мешканця. З огляду на те, що близько 30–40 % шахтарів становили вихідці із навколишніх сіл, шахти організовували їх підвезення на роботу. Загальна протяжність автобусних маршрутів у 1978 р. Нововолинського автотранспортного підприємства № 02113 становила 3500 км, з них значна частка припадала на села Іваничівського і Локачинського районів. Наприклад, в 1978 р. прокладалися сільський маршрут «Нововолинськ–Іваничі» через села Грибовицю і Соснину і маршрут в села Липа і Ржищів Горохівського району. Щорічно автобусним парком Нововолинська перевозилося близько 60 млн пасажирів, з яких 40 % становили жителі навколишніх сіл [224, арк. 41–42, 17].

У 1960-х роках в Нововолинську розширювалася мережа організацій, які надавали послуги мешканцям сільської місцевості. Так, ще в 1958 р. створювалася Нововолинська міжколгоспна будівельна організація, яка в 1962 р. нараховувала 137 робітників і проводила будівництво тваринницьких приміщень в 13 колгоспах

[65, арк. 39]. Для будівництва у колгоспах тваринницьких приміщень і силосних ям заводом залізобетонних конструкцій впродовж 1971–1977 рр. надано 354,4 тис. м³ власної продукції [224, арк. 17]. В міському побутовому комбінаті організовувалася автопересувна майстерня для обслуговування сільського населення. За розробленим кільцевим графіком в 1969 р. така майстерня здійснила 217 виїздів у 15 сіл і прийняла 3650 замовлень на 43 тис. крб [204, арк. 57]. Згідно зі статистичними даними, Нововолинський філіал Волинського ательє по ремонту радіоприймачів та телевізорів щомісячно приймав 30–35% замовлень, лише від сільського населення. До 40 % усіх наданих послуг щомісячно складали послуги, надані сільському населенню Нововолинським філіалом Луцької фабрики хімічної чистки та фарбування одягу. Ці філіали для кращого обслуговування відкрили 16 приймальних пунктів у Локачинському, Володимир-Волинському, Турійському, Любомльському та Горохівському районах [197, арк. 56].

Таке активне залучення міських організацій і міського населення до проведення робіт із благоустрою села й колгоспів, а також розширення сфери послуг на селі мало створити вигляд зближення міста і села. Власне це була частина радянської ідеології, яка передбачала соціальну однорідність і соціальну рівність робітників із колгоспниками, городян із селянами. «Не зважаючи на утопічність теорії зближення міста і села, радянські ідеологи заганяли їх у формальний шаблон, які насправді мали різні за світоглядом соціальні устрої, моральні цінності, норми співжиття, рівні терпимості й прийняття», – стверджував український історик В. Швидкий [450, с. 86].

Міське населення активно залучалося до сільськогосподарського виробництва через так зване індивідуальне городництво. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР № 496 від 5 березня 1949 р. «Про колективне та індивідуальне городництво й садівництво робітників і службовців», на одну сім'ю виділялося від 0,12 до 0,25 га землі під городи. Перші такі індивідуальні земельні ділянки в Нововолинську з'явилися ще в 1954 р. Робітники селища Нововолинське отримали 170 га землі під індивідуальні городи, якими користувалося 970 осіб [331, с. 2]. Станом на 1964 р. для індивідуального огородництва міському населенню

Нововолинська виділялося 526 га землі, якою користувалось близько 10 200 городників [169, арк. 49–50]. Проте особливого розмаху індивідуальне городництво набуло у 1970-ті роки. Причиною такого становища стало зниження приросту сільськогосподарського виробництва, загострення продовольчої проблеми і посилення командно-адміністративних методів управління економікою у період «застою».

Задля вмілої експлуатації міським населенням городів із місцевих колгоспів агрономи та інші спеціалісти сільського господарства надавали робітникам міста і селища Жовтнєве консультації з питань догляду за городніми культурами, садами, раціонального використання землі. Окрім того, колгоспи забезпечували користувачів індивідуальних городів необхідним насінням, добривом і сільськогосподарським інвентарем. Так, в 1972 р. приміськими колгоспами Іваничівського району для обробітки індивідуальних городів робітників було виділено п'ять тракторів, понад 100 ц сортового насіння картоплі «Темп», певне кількість розсади і хімічних добрив [215, арк. 67]. Радянська влада вважала, що таким чином знизить соціальне напруження серед міського населення, яке регулярно скаржилось на відсутність необхідної кількості сільськогосподарської продукції на полицях магазинів, а також зможе наростити темпи агровиробництва за рахунок зданих від власників індивідуальних городів залишків вирощеної продукції. Натомість через відсутність достатньої кількості мінеральних добрив, низьку організацію культивування землі, відсутність в багатьох робітників позаробочого часу для обробітки ділянок індивідуальне господарство не спричинило росту сільського виробництва та не вирішувало проблему із забезпечення сільськогосподарською продукцією міського населення.

Окрім індивідуального городництва, радянська влада сприяла розвитку в містах колективного садівництва. З цією метою рішенням Нововолинської міської ради № 70 від 10 березня 1960 р. виділявся земельний масив площею 8 га для створення колективного садівничого товариства. Це мало сприяти додатковому задоволенню потреб робітників, службовців, пенсіонерів та їх сімей плодами і ягодами та організації їхнього відпочинку [229, арк. 37–39]. Проте з 1970-х років

колективне садівництво розглядалось як можливий спосіб збільшення виробництва фруктів. Станом на лютий 1973 р. в Нововолинську уже нараховувалася 761 садово-городницька ділянка, в тому числі 503 ділянки належало власне шахтам, а решта ремонтно-механічному заводу, відділу робітничого постачання, міській раді, технікуму та ін. Для шахт у 1970 р. під сад закріплювалася земля в районі шахти № 3, де організовувалося дев'ять садівничих товариств [251, арк. 35].

Рішенням Нововолинської міської ради № 26 від 8 лютого 1979 р. «Про закріплення земель за Львівсько-Волинським територіальним комітетом профспілки робітників вугільної промисловості та затвердження проекту організації колективного саду» у користування шахтарів виділялося додатково 92 га землі під колективний сад в с. Литовеж Іваничівського району [227, арк. 43]. В серпні 1979 р. здійснено реєстрацію «Статуту товариства садоводів групи шахт Нововолинська виробничого об'єднання “Укрзахідвугілля”». Загальна площа земель, які знаходились в управлінні садівничих товариств шахт, становила 124,6 га. Згідно зі статутом, товариствам садоводів дозволялося будувати за типовими проектами пансіонати, плодосховища та інші будівлі загального користування, а представникам товариства – садові літні будиночки площею до 20 м², господарський блок площею до 15 м² (приміщення для утримування свійських птахів, кроликів і бджіл, а також збереження господарського інвентарю). Дозволялося утримувати домашню птицю, кроликів і бджіл, але не більше ніж 20 голів домашньої птиці, 20 кроликів спільно із молодняком і десять бджолосімей [228, арк. 45–49].

У 1980 р. в Нововолинську нараховувалося 22 товариства садоводів, у складі яких перебувало 3606 користувачів окремих ділянок. Усі садівничі ділянки розташовувалися в чотирьох масивах: «Мічурінець», «Гірник», «Бузький» і «Мічурінець-2». Загальна площа садових ділянок становила 171 га земель за рахунок колгоспів ім. Кірова (с. Литовеж Іваничівського району), «Україна» (с. Гряди, Іваничівського району) і «Москва» (с. Грибовиця, Іваничівського району) [255, арк. 8].

У 70-х роках ХХ ст. в місті організовано товариство «Кролівник», метою якого було збільшення поголів'я кроликів і забезпечення міста необхідною кількістю м'яса. Станом на 1979 р. в Нововолинську нараховувалося понад 680 представників товариства. В 1979 р. за кошти підприємств Нововолинська збудовано комплекс стаціонарного табору праці й відпочинку «Прикордонник». У ньому учні нововолинських і сільських шкіл влітку поєднували відпочинок із роботою на полях колгоспів Іваничівського району [226, арк. 104, 133–135]. Лише за літо 1980 р. для роботи на колгоспних полях з учнів шкіл міста було укомплектовано чотири зміни трудових загонів (820 учнів) і три зміни по 27 осіб (81 учень), які відпочивали із школярами Москви (175 учнів) у таборі праці й відпочинку. Інакше, кажучи задля виконання колгоспних планів збору врожаю місцева влада змушена була вдаватися до використання ще й дитячої праці [230, арк. 197–200].

Індивідуальне огородництво і колективне садівництво все ж не забезпечили піднесення рівня сільськогосподарського виробництва і не вирішили продовольчу проблему в СРСР. Виділені землі виснажувалися через постійний обробіток, дефіцит добрив і відсутність сівозміни (з року в рік робітники висаджували практично лише картоплю). Значна кількість ділянок внаслідок поганої організації культивування землі вчасно не оброблялася, що спричиняло втрату врожайності. Профгрупорг шахти № 3 Іващенко говорив на пленумі Нововолинського міськкому профспілок робітників вугільної промисловості в 1985 р.: «У шахтний комітет надходить дуже багато скарг щодо землі, розподіленої під городи. Справа в тому, що ми вісім років підряд займаємо одну й ту ж площу під городи. Ця земля уже виснажена, і дуже багато розвелось колорадського жука. Робітники просять, щоб на цьому місці посіяли яку-небудь іншу культуру або щоб видали іншу землю» [168, арк. 8]. Екстенсивна модель розвитку господарства, яка передбачала лише збільшення кількості городніх і садівничих ділянок, а не їхній якісний обробіток, некомпетентність влади, низький рівень матеріального забезпечення і наростаюча економічна криза в період «застою» звели нанівець програму індивідуального городництва й колективного садівництва.

Від початку будівництва Нововолинська за постачання колгоспами сільськогосподарської продукції і забезпечення нею мешканців міста відповідав – відділ робітничого постачання (ВРП). В 1957 р. задля збільшення об'ємів постачання ранніх овочів у продуктові магазини площа підсобного господарства ВРП розширювалася з 15 до 75 га за рахунок земель прилеглих колгоспів [57, арк. 63]. Відділи робітничого постачання пристосовували діяльність своєї мережі (роздрібної торгівлі та громадського харчування) до режиму праці робітників і службовців безпосередньо тих підприємств, які вони обслуговували. По-перше, ВРП зобов'язувалося повністю довести отримані від держави фонди товарів саме до тих споживачів, для яких ці фонди призначалися; по-друге, вони мали турбуватися про збільшення ресурсів продовольства понад ті фонди, які надавалися державою, шляхом розвитку власного сільськогосподарського виробництва, організації вилову риби, збирання дикоростучих рослин, переробки виготовленої продукції тощо [43, с. 51–52].

Станом на 1980 р. підсобне господарство у відділі робітничого постачання Нововолинська складалося із двох приміщень для свиней на 100 голів і земельної ділянки площею 8 га. На січень 1980 р. в господарстві було вирощено 489 голів свиней [230, арк. 6]. Проте через низьку ефективність виконання своїх функцій, халатність і несумлінність апарату управління, що відповідав за організацію харчування робітників, відділ робітничого постачання не зумів забезпечити ефективну організацію діяльності у підвідомчих їм підсобних господарствах. Досить часто ВРП не правильно організовував поставки товарів та їх реалізацію. Наприклад, в 1972 р. у магазинах відділу робітничого постачання не відбувалася реалізація киселю, виготовленого Нововолинським міськхарчокомбінатом, проте ВРП торгувала киселем, завезеними зі Львова і Білоруської РСР. У міськхарчокомбінаті в достатній кількості виготовляли фруктові соки, однак ВРП завозила їх в основному з Ківерець. Солянку овочево-грибну завозили з Рожищ, а гриби мариновані – з Головна (Любомльський район) при наявності їх на складах Нововолинська. Не в повних об'ємах ВРП відвантажував продукцію з

Нововолинських хлібозаводу, молокозаводу, м'ясокомбінату для їх подальшої реалізації [237, арк. 18].

Враховуючи таке становище із доставкою відділом постачання необхідної кількості сільськогосподарської продукції, її нестачі в магазинах СРСР і зокрема в Нововолинську у травні 1982 р. на пленумі ЦК КПРС було ухвалено «Продовольчу програму СРСР на період до 1990 року і заходи її реалізації». Новим пріоритетним напрямком для Нововолинської міської ради, виробничого управління «Укрзахідвугілля» і дирекції шахт з 1982 р. стала практична реалізація цієї програми. Вона передбачала створення і розвиток підсобних господарств на промислових підприємствах. Українські історики М. Смольницька і М. Лобода зазначали, що: «Певну локальну роль у розв'язанні продовольчої проблеми відігравали так звані підсобні господарства, що створювалися шляхом передачі у відомство промислових підприємств частини колгоспів, радгоспів та господарських організацій. Згідно з державними планами, щоб збільшити асортимент страв й забезпечити додаткове одноразове харчування робітників продукти з цих господарств у великій кількості мали потрапляти до торговельної мережі заводів та до їдалень» [411, с. 84]. Отже, вирішення продовольчої проблеми в містах значною мірою перекидалося на самих гірників і вугільні підприємства.

Варто зауважити, що управління виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля» і Нововолинський міськвиконком постійно намагалися віднайти шляхи залучення шахтарів до підсобних господарств, організованих на базі вугільних підприємств. Ще в 1960 р. з метою розширення асортименту продуктів харчування гірників в шахті № 3 на східному вентиляційному штреку була організована дослідна ділянка розміром 10 м² для вирощування грибів шампінйонів. Відповідальним дослідної станції призначався агроном колгоспу ім. Сталіна (село Низкиничі Іваничівського району) Воробій [61, арк. 240–241]. В лютому 1979 р. Нововолинським міськвиконкомом ухвалено рішення, яке зобов'язувало керівників шахт, а також Нововолинського заводу спеціального технологічного обладнання, бавовняно-прядильної фабрики впродовж 1980–1981

рр. розробити проекти і здійснити будівництво свинарників при підприємствах на 1200 голів, проте це рішення залишилося реалізованим лише частково [230, арк. 6].

В 70-х роках ХХ ст. завдяки наявності вугілля для опалення при шахтах споруджувалися теплиці, які широкого користування набули у 1980-х роках після ухвалення згаданої нами «Продовольчої програми». Станом на 1986 р. на восьми нововолинських промислових підприємствах було організовувано 7440 м² теплиць. Тепличні господарства створено на шахтах №№ 1, 2, 4, 5, 6, заводі спеціального технологічного обладнання та інших підприємствах. За 1986 р. в теплицях вирощено 27 т огірків, 1,7 т помідорів, 185 кг зеленої цибулі, 3 т редиски, 15 т капусти на загальну суму 84 тис. крб [256, арк. 12].

Окрім зведення теплиць, на шахтах будували свинарники. Так, у 1982 р. на шахті № 8 будівлю лебідки рельсового терикону переобладнали під свинарник. В основному будівельні роботи здійснювали колективи будівельного цеху і відділу головного механіка шахти № 8, а відповідальність за постачання матеріалів, придбання спорядження, координацією дій всіх підрозділів шахт з будівництва цього об'єкту й підготовки обслуговуючого персоналу лежала на заступнику директора з господарських питань. Станом на 1984 р. у ньому виростили 66 свиней [143, арк. 106–107; 145, арк. 17]. Однак не усі вугільні підприємства мали фінансову можливість облаштовувати свинарники на своїх територіях, про що доповідав бригадир очисного вибою шахти № 4 В. Зуляк в 1982 р.: «Я вважаю, що розводити свиней на території шахт недоцільно, краще було б організувати великий відгодівельний пункт для свиней на базі нововолинського ВРП». За його словами шахта відраховувала б визначену суму ВРП, де й вирощували б свиней, а згодом відпускали шахтарям на м'ясо. Він вважав, що на шахті можна утримувати лише теплицю [159, арк. 194].

У роки «перебудови» темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції не відповідали завданням «Продовольчої програми». Підсобні господарства виявилися нерентабельними. Існуючі на десятиох підприємствах теплиці загальною площею 7656 м² були малоефективними. Валовий збір тепличних овочів складав у 1989 р. лише 728 ц. або 1,2 кг на мешканця при нормі

13 кг. Врожайність овочів у зимових теплицях складала 9,5 кг з 1 м² при нормативі 24 кг. У багатьох господарствах підприємств ланки з вирощування овочів залишалися не укомплектованими людьми, порушувалися технології вирощування овочів [258, арк. 14–19]. На восьми підсобних господарствах промислових підприємств міста в 1987 р. вирощено і здано державі лише 105 т свинини, що також свідчило про неефективність розвитку свинарства при підприємствах [257, арк. 4–5]. Таким чином, «Продовольча програма» 1982 р. була спрямована на подолання продовольчої кризи. Зважаючи на її агропромислову спрямованість, націленість на посилення інтеграції сільського господарства з промисловими галуззями й залучення підприємств до заготівлі, транспортування, зберігання, переробки сільськогосподарської продукції, у 1982 р. була здійснена спроба агропромислової реформи. Проте завдання «Продовольчої програми» так і не були виконані [350, с. 85].

Наприкінці 80-х років ХХ ст. Нововолинськ систематично не забезпечувався овочами і фруктами. Згідно з договірними поставками і фондами, мешканці недоотримали в 1987 р. 446 т, а в 1988 р. – 211 т фруктів і овочів. У 1989 р. 16 із 23 колгоспів Іваничівського району не справлялися із поставками овочів і фруктів, внаслідок чого мешканцям міста недодано 367 т плодоовочів. У 1990 р. надійшло лише 2,8 т замість 80 т фруктів і 200 кг з 2 т ягід. На прилавках магазинів зрідка можна було зустріти яблука, груші, сливи, абрикоси, полуницю, малину, смородину, агрус та інші фрукти і ягоди, які росли в колгоспних садах області. За фондами замовлень із республік на 1989 р. Нововолинському ВРП виділялося 82 т цитрусових. Однак із 23 т апельсинів і 10 т мандаринів не надійшло жодного кілограма, а отримано лише 11,9 т з 45 т грейпфрутів і 1,3 т з 5 т лимонів [258, арк. 14–19].

Враховуючи такий стан справ, виробниче об'єднання «Укрзахідвугілля» в 1990 р. звітувалося Волинському облвиконкому: «Аналізуючи стан забезпечення шахтарського населення Нововолинська сільськогосподарською продукцією за останні шість років (1984–1990 рр.), ми прийшли до висновку, що необхідно змінювати структуру і відношення до цієї справи». Для вирішення продовольчої

проблеми виробниче об'єднання «Укрзахідвугілля» запропонувало провести спеціалізацію чотирьох колгоспів Іваничівського («Росія», «Україна», ім. Котовського, ім. 50-річчя Жовтня) і одного колгоспу Локачинського (с. Новий Загорів) районів з вирощування овочів і розширити площі тепличного господарства колгоспу «Україна» (с. Гряди Іваничівського району) під ранні овочі тощо [258, арк. 23]. Однак ця пропозиція не отримала підтримки в облвиконкомі.

Спроби реформування радянської економіки, як і пропозиції щодо налагодження системи забезпечення сільськогосподарською продукцією Нововолинська і Жовтневого, не мали підтримки серед партійного керівництва і зазнали невдачі. С. Марченко твердить: «Відсутність єдиного концептуального підходу до розуміння реформ у союзному центрі і в республіці, непослідовність у програмних намірах і діях свідчила про неготовність політичного керівництва СРСР здійснювати серйозні економічні реформи... Радикальна економічна реформа в Радянському Союзі не змогла подолати опір командно-адміністративної системи. Консервативна позиція союзного керівництва, з одного боку, та бажання республік запровадити ринкові відносини, з другого боку, зумовили вихід економічної ситуації з-під контролю союзних відомств і центральних партійних органів. Замість очікуваного подолання кризи неминучим наслідком непослідовного реформування став розвал єдиного народногосподарського комплексу [350, с. 89].

Отже, створення місця збуту, розгортання мережі комунікацій і переробних заводів сільськогосподарської продукції в Нововолинську й Жовтневому мало б на меті посприяти швидкому розвитку колгоспів Іваничівського і Володимир-Волинського районів. Проте засилля екстенсивної політики розвитку колгоспів і командно-адміністративне управління спричинили занепад сільського господарства, призвело до продовольчої кризи й деградації навколишніх сіл.

Висновки до розділу 4

Поряд із вугільними шахтами в 1950-х роках постало нове шахтарське місто – Нововолинськ, який будувався як стратегічно важливий центр вугільної галузі за

розробленими проектами. Однак місто отримувало розвиток лише тоді, коли проводилось будівництво важливих промислових об'єктів. Такими в 50–60-роках ХХ ст. залишалися вугільні шахти. Місто до 1991 р. залишалося підвідомчим галузевим Міністерству вугільної промисловості СРСР і Міністерству електротехнічної промисловості СРСР (з 70-х років ХХ ст.), а це означало, що фінансування розвитку його соціокультурної сфери безпосередньо залежало від рентабельності вугільної і електротехнічної галузей.

Внаслідок переорієнтації паливного балансу СРСР, командно-адміністративної системи господарювання, галузевого принципу управління, скорочення дотацій вугільна галузь опинилася у важкому становищі. Ситуацію в місті не покращувало й введення в експлуатацію в середині 1970-х років підприємства електротехнічної промисловості. Адже із початком його роботи відбувався поступовий занепад радянської економіки, що втягував усі виробничі сфери міста у кризову ситуацію. Це в свою чергу стало причиною того, що створена в середині 1970-х років багатогалузева промислова база міста опинилася в стагнації. Обмеженість прав місцевої влади, її мізерні матеріальні можливості додатково поглиблювали соціальні проблеми міста, а їх невирішеність стала катализатором шахтарських страйків в кінці 1980-х – на початку 90-х років ХХ ст.

Започаткування окремих робітничих селищ при вугільних підприємствах становили також невід'ємну частину стратегії розвитку вугільних районів СРСР. Не став винятком і Нововолинський вугільний регіон. Швидкий ріст селища Жовтневе в 50-х роках припинився, щойно рентабельність і перспективність вугільної галузі знизилися. Доцільність будівництва окремого робітничого селища радянська влада вбачала перш за все у можливому розширенні шахтного будівництва і розвитку видобутку уранових руд, а не в забезпеченні комфортного життя робітників видобувної галузі. В депресивне становище селище Жовтневого призвела недалекоглядність радянського керівництва, яке керувалося лише плановими показниками видобутку вугілля і не враховувало перспективності розвитку власне самого населеного пункту.

Села, що розташовувалися у Нововолинському вугільному регіоні, призначалися лише для однієї мети – вирощення необхідної кількості сільськогосподарської продукції для мешканців шахтарських поселень. Проте у зв'язку із відтоком фінансування із сільського господарства у розбудову важкої промисловості, низькою матеріально-технічною базою колгоспів, їх екстенсивним способом господарювання відбувався занепад створеної овочево-тваринницької бази вугільного регіону. Не допомогла поліпшити ситуацію ні шефська допомога промислових підприємств, яка мала не стільки господарське, скільки ідеологічне значення, ні створення підсобних господарств, індивідуальних і колективних городів й садів.

Місто Нововолинськ і селище Жовтневе до початку 90-х років ХХ ст. для радянської влади були лише населеними пунктами вугільної промисловості, першочерговим призначенням яких залишалося лише створення промислової інфраструктури регіону для успішного проведення видобутку вугілля. Тому житлово-комунальне забезпечення, розвиток підприємств легкої промисловості, забезпечення необхідною кількістю сільськогосподарської продукції і промисловими товарами мешканців, створення належного культурного середовища для відпочинку у позаробочий час шахтарів залишали другорядними питаннями на порядку денному вищих органів влади СРСР. Це призвело до деградації соціальної сфери шахтарських поселень, зумовило кризу довіри до влади, зростання соціального песимізму, який став родючим ґрунтом для зародження антикомуністичної ідеології і відродження української національної державності.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження було здійснено наступні висновки.

1. Вугільна промисловість Волинської області впродовж досліджуваного періоду виконувала важливу і відповідальну роль – забезпечення західних областей України власними енергетичними ресурсами. Проведення післявоєнної відбудови й індустріалізації областей без наявності місцевої паливної бази виявилось б неможливими, як з економічних, так і з геостратегічних умов. Володіючи відносно скромними в порівнянні з іншими потужними вугільними басейнами Радянського Союзу запасами кам'яного вугілля Волинський вугільний регіон залишався основним центром постачання вугілля для підприємств західних областей УРСР, а також Білорусії й Прибалтійських республік.

2. Історія розвитку вугільної галузі у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст. стала об'єктом досліджень радянських, вітчизняних і зарубіжних науковців. Умови, за яких радянські історики писали свої наукові дослідження були досить жорстко регламентовані. Крім того, вони перебували під тотальним контролем з боку державних і партійних органів, і були покликані виконувати ті завдання, які ставила перед ними правляча партія. Історичні роботи, створені ними, були різного наукового рівня і якості. У них надзвичайно вихвалялися соціалістичні перетворення в економіці, замовчувалися проблеми і недоліки у різних сферах життя людей, вихвалялася роль комуністичної партії. Сучасна українська історіографія здійснила переосмислення історичних праць радянського минулого й самої історії комуністичного тоталітарного режиму. З'явилося чимало цікавих і оригінальних наукових праць із історії розвитку промисловості СРСР. В зарубіжній історіографії досліджено безліч загальних питань функціонування радянської тоталітарної системи, планово-директивної економіки й вугільної галузі в цілому. Поєднання фактичного матеріалу цих наукових досліджень й сучасної нової методології дало можливість сформулювати загальне уявлення ролі вугільної галузі в паливно-енергетичному балансі СРСР. Проте в історичній науці комплексно не розкриті проблеми становлення і розвитку вугільної промисловості Волині.

3. Для дослідження проблеми у дисертації залучено широке коло історичних джерел. Зокрема використовувалися архівні матеріали Державного архіву Російської Федерації (отриманих за запитом), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Державного архіву Волинської області та вугільних підприємств. Вагоме місце для роботи мають опубліковані збірники документів, статистичні довідники, усні спогади й мемуари. Залучено значний масив фотоматеріалів. Шляхом ретельного вивчення джерел та критичного аналізу лади можливість дослідити різні аспекти розвитку вугільної галузі у Волинській області в роки радянської влади. Характер, зміст, репрезентативність перерахованих джерел різноманітна, але всі вони формують значний інформаційний масив, що в своїй сукупності створюють основу для вивчення процесів становлення вугільної галузі на Волині, матеріально-економічного становища вугільних підприємств, громадської діяльності, а також соціокультурного забезпечення й повсякденності шахтарів.

4. Залучення в роботі значної кількості спеціальних досліджень й широкої бази джерел вимагало використання загальнонаукових, історичних та міждисциплінарних методів наукової роботи, що дозволило провести цілісний і комплексний аналіз становлення і розвитку вугільної промисловості Волинської області в другій половині 40-х – початку 90-х років ХХ ст. Дотримання й використання сучасних методологічних принципів у поєднанні із різними методами дозволило належно виконати поставлені мету і завдання дослідження, а також забезпечити розкриття теми.

5. Освоєнню Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну передували геологорозвідувальні роботи, що охоплювали територію західноукраїнських областей та деяких регіонів Білоруської РСР. Пошуки кам'яного вугілля на зазначеній території базувалися на твердженнях російських і польських геологів початку ХХ ст., які віднаходили залишки карбону у руслах місцевих річок. Інакше кажучи, відкриття Волинського вугільного родовища не було виключно здобутком радянської влади. Матеріально-технічне забезпечення

геологорозвідувальних партій і житлово-побутові умови роботи геологорозвідників були незадовільними, що зумовлювалося післявоєнною розрухою та низьким рівнем фінансуванням.

6. Віднайдення вугільних покладів у Волинській області в кінці 40-х років ХХ ст. стало початком будівництва вугільних шахт, які уже з 1954 р. розпочали видобувати вугілля. Процес промислового виробництва кам'яного вугілля й тривалість існування вугільних шахт Волині залежали від кількості покладів вугілля і суб'єктивних обставин державної промислової політики радянської влади. Галузева мобілізаційна політика СРСР штучно стимулювала попит на продукцію галузі й наповняла виробництво дешевою робочою силою, а підключення ринкових механізмів викривало низьку рентабельність галузі, яка не могла функціонувати без державних дотацій. В кінцевому результаті така політика управління вугільною промисловістю вела галузь до кризи. Державне планування у поєднанні із регулюванням цін дозволяло тривалий час закривати очі партійному керівництву на очевидні проблеми із рентабельністю видобутку кам'яного вугілля. Економічні труднощі розвитку вугільної галузі Волинської області й сильна залежність від державної підтримки компенсувалися її стратегічним значенням для регіону і УРСР в цілому. Із остаточною переорієнтацією в 70-х роках ХХ ст. паливно-енергетичного комплексу СРСР з вугілля на нафту й газ, а також виснаженням основних пластів кам'яного вугілля волинськими шахтами розпочався поступовий занепад галузі й процес ліквідації вугільних підприємств.

7. В ході будівництва шахт на Волині сформувався шахтарський робітничий прошарок, який кількісно змінив соціальний склад населення області. Проте радянське керівництво намагалось видобути понадпланове вугілля, прискорити темпи вуглевидобутку і зробити шахти рентабельними підприємствами за будь-яку ціну, часто не зважаючи на охорону праці гірників. Як наслідок, на шахтах був високий рівень травматизму і професійної захворюваності гірників, що спричинило плінність кадрів, небажання молоді працювати в шахтах, а в кінці 80-х рр. ХХ ст. – страйковий рух.

8. Задля збереження шахтарських кадрів і залучення нових робітників радянська влада намагалася надати їм високу зарплату, соціальні гарантії й пільги. Проте рівень забезпечення матеріальними благами залишався низьким, а купівельна спроможність шахтаря поступово знижувалася. Високі обсяги фінансових витрат на зростання рівня життя шахтарів неминуче вели до підвищення собівартості вуглевидобутку і зниження рентабельності галузі. Варто звернути увагу і на те, що досить високий рівень життя радянських шахтарів, досягнутий в 1970-ті роки, став важливим соціальним маркером, і не дивно, що гірники дуже гостро відреагували на зміну свого соціально-економічного становища в кінці 1980-х років.

9. У 1989 р. проявилася чітка незалежна громадська позиція гірників, спрямована проти тотального контролю КППС різних сторін їх життя і діяльності. Добровільне приєднання волинських гірників до загальнонаціонального страйку, виголошення економічних вимог перед радянським керівництвом і створення страйкових комітетів у 1989 р. стали доказом недієздатності радянської влади у вирішенні соціально-економічних проблем гірників. Зі страйковим рухом припинилася формалізована й підконтрольна партії громадська діяльність волинських шахтарів, яка відображалася в їх раціоналізаторській діяльності, участі в профспілкових, партійних організаціях й правоохоронних організаціях. Переломними були страйкові рухи шахтарів впродовж 1990–1991 рр., де поряд із економічними вимогами лунали заклики до суверенітету й незалежності України.

10. Складні соціально-побутові умови життя гірників, що склалися у 80-х роках ХХ ст., стали тим каталізатором, що спровокував бурхливу антирадянську реакцію шахтарів УРСР. Побутове життя і робота були невід'ємними частинами життя волинського гірника, і наявність проблем в одній із них породжувало труднощі в іншій. Повноцінне харчування, відпочинок, участь у художній самодіяльності і активне спортивне життя стали невід'ємними частинами повсякденності шахтаря. Проте дефіцит товарів широкого вжитку, низький рівень соціокультурного розвитку Нововолинська і селища Жовтневого ускладнювали побут шахтарської родини. Організація дозвілля у позаробочий час залишалася

другорядним питанням для радянської влади, яка концентрувала усі кошти і ресурси на промисловому виробництві.

11. Поряд із вугільними шахтами в 1950-х роках постало нове шахтарське місто – Нововолинськ, яке розбудувалося як стратегічно важливий центр вугільної галузі за розробленими проектами. Однак місто отримувало розвиток лише тоді, коли проводилось будівництво важливого для радянської влади промислового об'єкту. Такими в 50–60-х роках ХХ ст. залишалися вугільні шахти, а з 70-х років ХХ ст. – Нововолинський завод спеціального електротехнічного обладнання. Нововолинськ до 1991 р. залишався підвідомчим Міністерству вугільної промисловості СРСР і Міністерству електротехнічної промисловості містом, а це означало, що фінансування розвитку соціокультурної сфери міста безпосередньо залежало від рентабельності вугільної і електротехнічної галузей.

12. Внаслідок переорієнтації паливного балансу СРСР, командно-адміністративної системи господарювання, галузевого принципу управління, скорочення дотацій вугільна галузь опинилася у важкому становищі. Його не покращувало і введене в середині 1970-х років підприємство електротехнічної промисловості, адже із початком експлуатації цього заводу відбувався поступовий занепад радянської економіки, яке втягувало усі виробничі сфери міста у кризову ситуацію. У підсумку створена в середині 1970-х років багатогалузева промислова база міста опинилася в стагнації. Обмеженість прав місцевої влади, її мізерні матеріальні можливості додатково поглиблювали соціальні проблеми міста, а їх невирішеність стала каталізатором шахтарських страйків в кінці 1980-х – на початку 90-х років ХХ ст.

13. Місто Нововолинськ й селище Жовтневе до початку 90-х років ХХ ст. для радянської влади були лише населеними пунктами вугільної промисловості, першочерговим призначенням яких залишалося створення промислової інфраструктури регіону для успішного проведення видобутку вугілля. Тому житлово-комунальне забезпечення, розвиток підприємств легкої промисловості, забезпечення необхідною кількістю сільськогосподарської продукції і промтоварами мешканців, створення належного культурного середовища для

відпочинку у позаробочий час шахтарів залишалися другорядними питаннями на порядку денному вищих органів влади СРСР. Це призвело до деградації соціальної сфери шахтарських поселень, зумовило кризу довіри до влади, зростання соціального песимізму, який став родючим ґрунтом для зародження антикомуністичної ідеології і відродження української національної свідомості.

14. Села, що розміщувалися в силу географічних обставин у Волинському вугільному регіоні, призначалися лише для однієї мети – вирощування необхідної кількості сільськогосподарської продукції для мешканців шахтарських поселень. Проте у зв'язку із відтоком фінансування із сільського господарства у розбудову важкої промисловості, слабкою матеріально-технічною базою колгоспів, їх екстенсивним способом господарювання відбувався занепад овочево-тваринницької бази вугільного регіону. Не допомогла виправити становище ні шефська допомога промислових підприємств, яка використовувалася перш за все як ідеологічна компонента, ні створення підсобних господарств, індивідуальних і колективних городів й садів.

Отже, незважаючи на незначну кількість вугільних підприємств, що діяли на теренах Волинської області, було сформовано цілий комплекс різних факторів й процесів їх функціонування, а також життєдіяльності шахтарського прошарку населення. Історія вугільної галузі Волинської області в досліджуваний період характеризується складними процесами розвитку промислового виробництва, становлення й розбудовою шахтарських поселень і вугільного регіону в цілому, різносторонніми аспектами життя гірників тощо. Дослідження цих аспектів і процесів дадуть змогу теперішнім українським історикам здійснювати різні порівняння і аналогії у визначенні спільних і відмінних ознак під час проведення соціально-економічної політики радянського керівництва у вугільній галузі УРСР і важкій індустрії СРСР в цілому. Систематизація й аналіз результатів дослідження в поєднанні із вивченням інших економічних сторін розвитку Волинської області у подальшому дозволять комплексно відтворити історію промисловості на території Волині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапов В. Соціальна сфера шахтарських міст УРСР в умовах системної кризи другої половини 80-х років ХХ ст. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. Кіровоград, 2009. Вип. 12. С. 202–213.

2. Агапов В. Стан соціальної захищеності шахтарів УРСР та боротьба за її підвищення у 1989–1990 рр. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. 2014. Вип. 19. С. 140–149.

3. Адамова Т. І ось він – довгоочікуваний успіх. *Володимир вечірній*. 2008. 31 січня. С. 3.

Архівний відділ Червоноградської міської ради

Ф. 68. Виробниче об'єднання «Укрзахідвугілля».

Оп. 1-п.

4. Спр. 4. Накази комбінату «Укрзахідвугілля» із основної діяльності за 1975 р. №№ 128–175. Почато: 8 травня 1975 р. Закінчено: 30 червня 1975 р. 180 арк.

5. Спр. 589. П'ятилітній план розвитку вугільної промисловості на 1981–1985 рр. 86 арк.

6. Спр. 658. Накази виробничого об'єднання за 1982 р. №№ 162–195. Почато: 30 червня 1982 р. Закінчено: 12 серпня 1982 р. 158 арк.

7. Спр. 872. Накази виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля» з основної діяльності за 1984 р. №№ 1–44. Почато: 3 січня 1984 р. Закінчено: 27 лютого 1984 р. 221 арк.

8. Багатства надр України. Розвиток геологорозвідувальної справи за роки радянської влади. Київ: Наукова думка, 1968. 350 с.

9. Баканов С. А. Проблемы ликвидации неперспективных предприятий угольной промышленности Урала в 1960–1980-е гг. *Вестник Сургутского государственного педагогического университета. Научный журнал*. № 4 (19). 2012. С. 169–174.

10. Баканов С. А. Советский опыт реструктуризации угледобывающей отрасли в конце 1950-х–1970-е гг. На примере предприятий Подмосковского угольного бассейна. *Magistra Vitae: электронный журнал по историческим наукам и археологии*. 2016. № 2. С. 103–111.

11. Баканов, С. А. Угольная промышленность Урала: жизненный цикл отрасли от зарождения до упадка. Челябинск: Энциклопедия, 2012. 328 с.

12. Баканов С. А., Попов А. А. Как шахтеры стали «аристократами»: социальные эффекты развития угледобычи в СССР и Польше (1945–1970-е гг.). *Вестник Томского государственного университета. История*. 2017. № 47. С. 87–96.

13. Баран В. К. Політична активність робітничого класу в 70–80-ті рр. ХХ с. *Минуле і сучасне Волині: тези доповідей та повідомлень II Волинської історико-краєзнавчої конференції 26-28 травня 1988 р.* Луцьк, 1988. С. 20–22.

14. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.

15. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999. Т. 13 (серія: «Україна крізь віки»). 304 с.

16. Берекета Б. Місто шахтарської доблесті. *Радянська Волинь*. 1972. 2 грудня. С. 3.

17. Білинський А. К. Громадські організації в СРСР. Мюнхен–Чікаго: Український публіцистично-науковий інститут, 1969. 160 с.

18. Бойко І. Шахтарський хорівий ансамбль. *Радянська Волинь*. 1965. 7 лютого. С. 2.

19. Борис А. Рік після страйку: що зроблено? *Робітничий голос*. 1990. 6 липня. С. 3.

20. Борисюк С. В. Нововолинські бувальщини. Луцьк: МКФ «Християнське життя», 2004. 388 с.

21. Бортнікова А. Форми та методи партійного керівництва місцевими радами в СРСР (на прикладі Луцької міської ради). *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами*

всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 11–12 червня 2020 року, Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 289–291.

22. Боффа Д. История Советского Союза в 2 т. Т. 2. От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущев. 1941–1964 гг. / Пер. с итал. Москва: Междунар. отношения, 1994. 632 с.

23. Велінець Ю. І. Геологорозвідувальні роботи вугільних родовищ у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття. Матеріали XXXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації». Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 31. С. 186–189.

24. Велінець Ю. І. Духовно-релігійне життя мешканців Нововолинська в радянський час (1950–1991 рр.). *Нововолинськ: від західних кордонів Древньої Русі до сучасної Європи. До 70-річчя міста. 28 серпня 2020 р.* Нововолинськ. С. 34–45.

25. Велінець Ю. І. Житлово-комунальні умови життя волинських шахтарів в 50-ті рр. ХХ ст. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки».* Київ, 2019. Том 30 (69). № 1. С. 6–10.

26. Велінець Ю. І. Кадрове забезпечення вугільної промисловості в 50-ті рр. ХХ ст. *III Таврійські історичні наукові читання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* 29–30 березня 2019 р. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. С. 11–16.

27. Велінець Ю. І. Науково-дослідна діяльність гірничих інститутів УРСР на шахтах Волинської області в 50–60-х рр. ХХ ст. *Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* 2–3 листопада 2018 р. Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2018. С. 5–10.

28. Велінець Ю. І. Особливості праці жінок на вугільних шахтах Волинської області в 50-х – початку 90-х рр. ХХ ст. *Сучасні світові тенденції розвитку науки, технологій та інновацій».* Ужгород, 28–29 червня 2019 р. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 69–71.

29. Велінець Ю. І. Проектування і благоустрій Нововолинська в 50–60 рр. ХХ ст. *Нововолинськ: від західних кордонів Древньої Русі до сучасної Європи. До 70-річчя міста*. 28 серпня 2020 р. Нововолинськ. С. 46–55.

30. Велінець Ю. І. Промислово-економічне та соціальне значення вугледобувної промисловості у Волинській області в 50–70-х рр. ХХ ст. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 13–18.

31. Велінець Ю. І. Профспілкова організація та громадська діяльність волинських шахтарів у 50-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні відносини»*. Ужгород, 2019, № 5. С. 13–22.

32. Велінець Ю. І. Розбудова вугільної промисловості та перші шахтарські колективи у Волинській області у 50-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні відносини*. Ужгород, 2018. № 3. С. 29–35.

33. Велінець Ю. І. Спортивна діяльність волинських гірників в 50–80-ті рр. ХХ ст. *Рівень ефективності та необхідності впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 21–22 лютого 2020 р. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2020. С. 43–47.

34. Велінець Ю. І. Страйки шахтарів Волинської області в контексті загальносоюзного шахтарського страйкового руху 1989–1991 рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. Київ, 2018. Том 29 (68). № 4. С. 1–9.

35. Велінець Ю. І. Трансформаційні процеси у системі управління Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. Луцьк, 2018. № 6 (379). С. 80–85.

36. Велінець Ю. І. Шефська діяльність гірничих підприємств у Волинській області в 50–60-х рр. ХХ ст. *Пріоритетні завдання і стратегії розвитку суспільних*

наук: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 16–17 листопада 2018 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 60–66.

37. Вербич В. Страйк триватиме до перемоги. *Народна трибуна*, 1991. 20 квітня. С. 3.

38. Вербич В. Шахта № 9: «Найголовніше – свобода України». *Народна трибуна*. 1991. 20 квітня. С. 2.

39. Верт Н. История советского государства. 1900–1991 гг. / Пер. с фр. Москва: Прогрес, 1992. 480 с.

40. Винар Б. Українська промисловість: Студія советського колоніалізму. Праці історично-філософської секції. Париж: Перша укр. друк. у Франції, 1964. Т. 175 (Записки Наукового товариства ім. Шевченка). 397 с.

41. Войцехович Я. З нагоди ювілею профтехосвіти. *Колос*. 1970. 8 жовтня. С. 2.

42. Волинець М. Повернути вугільний борг державі. *Радянська Волинь*. 1962. 28 вересня. С. 3

43. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 83 с.

Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Ф. 1. 2-ге Управління МДБ-КДБ УРСР.

Оп. 1.

44. Спр. 991. Контрольно-наблюдательное дело по Управлению КГБ при Совете Министров УССР по Волынской области. Начато: 5 ноября 1953 г. Закончено: 6 января 1957 г. 297 л.

Ф. 2. Управління боротьби з бандитизмом МВС, Управління 2-Н та 4-те Управління МДБ-КДБ УРСР.

Оп. 19.

45. Спр. 49. Контрольно-наблюдательное дело с материалами по руководству и контролю за агентурно-оперативной работой УКГБ Волынской области за 1957 год. Начато: 14 февраля 1957 г. Закончено: 26 декабря 1957 г. 231 л.

Ф. 16. Секретаріат ДПУ–КДБ УРСР.

Оп. 1.

46. Спр. 1086. Документи (повідомлення, доповідні записки) КДБ при Раді Міністрів УРСР на адресу ЦК КПУ щодо поточного оперативного становища, терористичних проявів щодо представників радянської влади, діяльності закордонних українських організацій, adeptів сектантського підпілля, розшуку авторів антирадянських листівок. Оперативна робота серед студентства, представників наукової і творчої інтелігенції, реакція громадськості на творчу діяльність О. Солженіцина та І. Дзюби тощо. Почато: 29 січня 1974 р. Закінчено: 20 березня 1974 р. 340 арк.

47. Спр. 1205. Документи (повідомлення, доповідні записки) КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо оперативної обстановки, терористичних проявів стосовно представників радянської влади, діяльності закордонних українських націоналістичних організацій, сект, сionістів, розшуку авторів антирадянських листівок, оперативної роботи серед студентства, молоді, представників науки і творчої інтелігенції, реагування населення на резонансні події суспільно-політичного життя в СРСР тощо. Почато: 17 лютого 1983 р. Закінчено: 7 травня 1983 р. 298 арк.

48. Горманжолов А. Перший у басейні. *Радянська Волинь*. 1956. 26 серпня. С. 2.

49. Городовиченко О. Знижувати собівартість вугілля. *Радянська Волинь*. 1956. 15 вересня. С. 3.

50. Грищенко М. Почин луганців зробити надбанням кожної шахти. *Радянська Волинь*. 1957. С. 2.

51. Гуменюк П. Д., Заставний Ф. Д. Розвиток Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.). Львів, 1964. С. 106–115.

52. Даниленко В. Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської «відлиги». *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ, 2008. Вип. 14. С. 3–17.

53. Демченко О. І. Освоєння Львівсько-Волинського вугільного басейну. Київ. 1959. 112 с.

Державний архів Волинської області.

Ф. П-1. Комуністична партія Радянського Союзу, Волинський обласний комітет Комуністичної партії України.

Оп. 2.

54. Спр. 224. Переписка промислово-транспортного отдела с ЦК КП(б)У, Министерствами УССР по вопросам развития промышленности в области. Начато: 7 февраля 1951 г. Закончено: 28 декабря 1951 г. на 125 л.

55. Спр. 304. Переписка с ЦК КПУ, Президиумом Верховного Совета СССР, Совета Министров УССР по вопросам промышленного и жилищного строительства в Волынской области. Начато: 9 января 1953 г. Закончено: 4 декабря 1953 г. 36 л.

56. Спр. 374. Информации, письма, справки и другие документы по вопросам работы угольной промышленности. Начато: 14 марта 1956 г. Закончено: 27 декабря 1956 г. 117 л.

57. Спр. 406. Письма, справки и другие документы по вопросам угольной промышленности. Начато: 4 января 1957 г. Закончено: 23 октября 1957 г. 45 л.

58. Спр. 435. Информации, письма и другие документы по вопросам работы угольной промышленности. Начато: 4 июля 1958 г. Закончено: 13 октября 1958 г. 61 л.

Ф. П-9. Іванічівський райком КПУ.

Оп. 1.

59. Спр. 509. Протоколы заседаний партбюро. Начато: 8 апреля 1954 г. Закончено: 24 июня 1954 г. 128 л.

Ф. П-812. Первинна організація КПУ Нововолинського міськвідділу внутрішніх справ.

Оп. 1.

60. Спр. 1. Протоколы партийных собраний. Начато: 25 апреля 1953 г. Закончено: 15 декабря 1953 г. 58 л.

Ф. П-4551. Нововолинський міськком КПУ.

Оп. 1.

61. Спр. 855. Протоколы заседаний бюро. Начато: 15 января 1960 г. Закончено: 27 апреля 1960 г. 318 л.

62. Спр. 1412. Планы работ, информации и переписка орготдела Нововолинского горкома партии с Волинским обкомом партии. Начато: 2 января 1961 г. Закончено: 7 декабря 1961 г. 175 л.

63. Спр. 1414. Переписка промышленного отдела Нововолинского горкома партии с Волинским обкомом партии и другими организациями. Начато: 9 января 1961 г. Закончено: 11 октября 1961 г. 23 л.

64. Спр. 2076. Материалы партийных, профсоюзных и комсомольских органов та о их работе. Начато: 1 января 1962 г. Закончено: 31 декабря 1962 г. 445 л.

65. Спр. 2078. Материалы промышленности транспорта и связи. Начато: 1 января 1962 г. Закончено: 31 декабря 1962 г. 70 л.

66. Спр. 2592. Протокол VI-й конференции от 11 октября 1963 г. 109 л.

67. Спр. 3038. Протоколы заседаний пленумов. Начато: 22 января 1964 г. Закончено: 28 сентября 1964 г. 222 л.

68. Спр. 3042. Протоколы заседаний бюро. Начато: 18 сентября 1964 г. Закончено: 18 декабря 1964 г. 185 л.

69. Спр. 3045. Материалы пропаганды и агитации, культуры, народного просвещения, добровольных обществ и организаций. Начато: 1 января 1964 г. Закончено: 31 декабря 1964 г. 94 л.

70. Спр. 4259. Материалы по руководству хозяйственными учреждениями, организациями и предприятиями промышленности, строительства, транспорта, связи и торговли. Начато: 2 января 1967 г. Закончено: 31 декабря 1967 г. 152 л.

71. Спр. 4636. Документальные материалы горкома, адресованные обкому КПУ по вопросам партийной работы, государственного, хозяйственного и культурного строительства. Начато: 2 января 1968 г. Закончено: 24 декабря 1968 г. 288 л.

72. Спр. 4999. Матеріали з питань організаційно-партійної, ідеологічної роботи і керівництву господарськими установами, організаціями і підприємствами. Почато: 2 січня 1969 р. Закінчено: 29 грудня 1969 р. 246 арк.

Оп. 2.

73. Спр. 238. Информация и отчёты о ходе выполнения постановлений вышестоящих партийных органов и горкома компартии Украины. Начато: 3 января 1972 г. Закончено: 31 октября 1972 г. 194 л.

Оп. 30.

74. Спр. 1. Протокол №№ 3–5 пленумов горкома. Начало: 12 марта 1991 г. Закончено: 8 июля 1991 г. 112 л.

75. Спр. 2. Протоколы №№ 2–8 заседаний бюро горкома. Начало: 17 января 1991 г. Закончено: 19 августа 1991 р. 68 л.

Ф. Р-6. Виконавчий комітет Волинської обласної ради народних депутатів (облвиконком).

Оп. 5.

76. Спр. 5. Постановления Совета Министров СССР за сентябрь-октябрь 1947 г. Начало: 2 сентября 1947 г. Закончено: 31 октября 1947 р. 193 л.

Оп. 15.

77. Спр. 122. Информации, отчеты и докладные записки, посылаемые в Совет Министров УССР. Начало: 5 января 1956 г. Закончено: 28 декабря 1956 г. 234 л.

Оп. 16.

78. Спр. 40. Оригінали рішень облвиконкому від № 299 до № 337. Почато: 13 квітня 1957 р. 270 арк.

79. Спр. 111. Листування з Радою Міністрів УРСР і Держпланом з питань сільського господарства, промисловості, будівництва. Почато: 23 січня 1957 р. Закінчено: 27 грудня 1957 р. 154 арк.

80. Спр. 112. Информации, отчеты и докладные записки, посылаемые в Совет Министров УССР. Начало: 5 января 1956 г. Закончено: 28 декабря 1956 г. 234 л.

Ф. Р-295. Волинське обласне управління статистики.

Оп. 7.

81. Спр. 4263. Годовые отчеты по промышленности треста «Нововолынскуголь» и погрузочно-транспортного управления за 1959 год. 169 л.

82. Спр. 5126. Годовые отчеты по промышленности треста «Нововолынскуголь», шахта № 1, шахта № 2 за 1960 год. 211 л.

Оп. 9.

83. Спр. 21. Годовые отчеты по промышленности треста «Нововолынскуголь» и шахт №№ 1–9 за 1963 год. 411 л.

Оп. 10.

84. Спр. 25. Годовой отчет по промышленности треста «Нововолынскуголь», шахты №№ 1–9, ЦЭММ за 1965 год. 487 л.

85. Спр. 1020. Отчет ф. 1-оп за 1967 год по предприятиям, переведенных на новую систему и докладные записки по экономическому анализу за 1967 год. 96 л.

86. Спр. 2237. Годовые отчеты Нововолынского рудоремонтного завода, шахт №№ 1–4 за 1970 год. 288 л.

87. Спр. 2238. Годовые отчеты шахт №№ 5–9 за 1970 год. 376 л.

88. Спр. 3014. Годовые отчеты по шахтам №№ 6–9, Нововолынского рудоремонтного завода, по Нововолынскому ЦЭММ за 1971 год. 336 л.

89. Спр. 5871. Годовые отчеты шахт №№ 5–8, Управления шахтной геологии за 1974 год. 313 л.

Ф. Р-354. Іваничівська районна рада.

Оп. 3.

90. Спр. 11. Протоколи засідань виконкому районної ради депутатів трудящих. Почато: 10 січня 1950 р. Закінчено: 27 червня 1950 р. 132 арк.

91. Спр. 21. Протоколи засідань виконкому районної ради депутатів трудящих. Почато: 10 січня 1953 р. Закінчено: 20 червня 1953 р. 374 арк.

92. Спр. 24. Протоколи засідань виконкому районної ради депутатів трудящих. Почато: 22 січня 1954 р. Закінчено: 19 липня 1950 р. 365 арк.

93. Спр. 25. Протоколи засідань виконкому районної ради депутатів трудящих. Почато: 27 травня 1954 р. Закінчено: 20 вересня 1954 р. 252 арк.

Ф. Р-361. Державний геологорозвідувальний трест «Волинськвуглегеологія» Міністерства вугільної промисловості УРСР.

Оп. 1.

94. Спр. 1. Приказы Министра угольной промышленности западных районов СССР об организации треста «Волинскуглеразведка», о проведении геологоразведочных работ и др. Начато: 5 февраля 1948 г. Закончено: 28 июня 1948 г. 11 л.

95. Спр. 10. Производственно-геологический отчет Владимир-Волинской геологоразведочной партии треста за 1948 год. 97 л.

96. Спр. 31. Справки ЦК КП(б)У о деятельности треста за 1948 год. 31 л.

Ф. Р-591. Управління містобудування і архітектури Волинської обласної державної адміністрації.

Оп. 2

97. Спр. 145. Протоколы технических совещаний объединяющей архитектурной комиссии. Начато: 21 августа 1953 г. Закончено: 14 декабря 1953 г. 9 л.

Ф. Р-677. Головне управління з питань економіки і власності Волинської обласної державної адміністрації.

Оп. 7.

98. Спр. 2356. Документи про хід виконання постанов уряду спільного договору страйкового комітету Нововолинської групи шахт і адміністрації виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля» за 1989–1990 рр. Том 2. 147 арк.

Ф. Р-712. Львівсько-Волинська геологорозвідувальна експедиція.

Оп. 3.

99. Спр. 3. Приказы треста «Волинскуглеразведка» за 1948 год. 65 л.

100. Спр. 4. Директивы треста «Волинскуглеразведка» за 1948 год. 45 л.

Ф. Р-1817. Державний трест «Нововолинськвугілля».

Оп. 1.

101. Спр. 1. Приказы министра угольной промышленности УССР за 1955 год. 21 л.

102. Спр. 7. Годовой производственно-технический отчет шахт №№ 1–4 за 1955 год. 41 л.

103. Спр. 21. Приказы по государственному комбинату «Укрбуруголь» относящиеся к деятельности рудоуправления за 1956 год. Начато: 7 января 1956 г. Закончено: 14 декабря 1956 г. 96 л.

104. Спр. 24. Переписка, директивы и указы комбината «Укрзападуголь» за 1956 год. 23 л.

105. Спр. 36. Статистический отчет о распределении численности рабочих и служащих по размерам заработной платы по полу, возрасту и стажу непрерывной работы за 1957 год. 127 л.

106. Спр. 45. Отчет о текущей и расстановке ИТР по шахтах №№ 1–4 за 1956 год. 102 л.

107. Спр. 46. Численность, приём и выбитые промышленно-производственных рабочих по кварталам 1956 года. 56 л.

108. Спр. 70. Сведения о причинах производственного травматизма за 1957 год по шахтам треста «Нововолынскуголь». 36 л.

109. Спр. 112. Переписка с управлением топливной промышленности Львовского Совнархоза о работе треста «Нововолынскуголь» в 1958 г. 113 л.

110. Спр. 182. Постановления Львовского Совнархоза относящиеся к деятельности треста «Нововолынскуголь» за 1959 год. 264 л.

111. Спр. 191. Переписка с Львовским Совнархозом о работе треста «Нововолынскуголь» за 1959 год. 56 л.

112. Спр. 192. План основных заданий по механизации и автоматизации производственных процессов, внедрения передовой технологии и мероприятия технической информации по обмену передовым опытом по тресту на 1959 год. 43 л.

113. Спр. 196. Отчёт о поступлении и внедрении изобретённых, технических усовершенствований и рационализаторских предложений по тесту

«Нововолынскуголь» и шахтам №№ 1–7 «Нововолынские» и № 2 «Великомостовская». 56 л.

114. Спр. 198. Решение коллегии государственного научно-технического комитета Совета Министров УССР «О состоянии внедрения и использования новой техники и передовой технологии на шахтах Львовско-Волынского бассейна и комбината «Укрзападшахтострой» за 1959 год. 5 л.

115. Спр. 200. Протокол технического совещания при главном инженере Топливного управления Львовского Совнархоза по вопросу комплексной механизации и автоматизации от 27 августа 1959 года. 17 л.

116. Спр. 283. Распоряжения по государственному тресту «Нововолынскуголь» Совнархоза Львовского экономического административного района. 81 л.

117. Спр. 433. Отчёт о работе государственного треста «Нововолынскуголь» за 1961 год. 107 л.

118. Спр. 448. Распоряжения и постановления Львовского Совнархоза к деятельности треста «Нововолынскуголь» за 1962 год. 195 л.

119. Спр. 449. Переписка с комбинатом «Укрзападуголь» о работе треста «Нововолынскуголь» за 1962 год. 111 л.

120. Спр. 546а. Отчёт о работе государственного треста «Нововолынскуголь» за 1963 год. 85 л.

121. Спр. 607. Итоги работы треста «Нововолынскуголь» за 1964 год (текстовый отчет). 14 л.

122. Спр. 607а. Объяснительная записка к годовому отчёту треста за 1964 год. 87 л.

123. Спр. 621. Переписка с комбинатом «Укрзападуголь» по вопросам планирования за 1965 год. 59 л.

124. Спр. 650а. Объяснительная записка к годовому отчёту треста за 1965 год. 74 л.

Ф. Р-1907. Жовтнева селищна рада.

Оп. 1.

125. Спр. 10. Книга протоколов сессии Октябрьского поселкового совета депутатов трудящихся за 1958 год. Начато: 28 апреля 1958 г. Закончено: 26 ноября 1958 г. 32 л.

126. Спр. 36. Книга протоколов сессии Октябрьского поселкового совета депутатов трудящихся за 1960 год. Начато: 14 января 1960 г. Закончено: 22 декабря 1960 г. 132 л.

127. Спр. 61. Протоколы сессий Октябрьского поселкового совета депутатов трудящихся за 1962 год. Начато: 18 апреля 1962 г. Закончено: 27 декабря 1962 г. 31 л.

128. Спр. 261. Протоколы сессий поселкового совета, решения и приложения к ним за 1976 год. 271 л.

129. Спр. 309. Протоколы сессий поселкового совета, решения и приложения к ним за 1979 год. Том 1. 168 л.

130. Спр. 357. Протоколы сессий поселкового совета, решения к ним за 1982 год. 343 л.

131. Спр. 392. Протоколы сессий поселкового совета за 1984 год. Начато: 27 января 1984 г. Закончено: 25 декабря 1984 г. 357 л.

132. Спр. 428. Протоколы сессий поселкового совета за 1986 год. Начато: 24 апреля 1986 г. Закончено: 24 декабря 1986 г. 276 л.

133. Спр. 440. Протоколы сессий поселкового совета за 1987 год. Начато: 18 марта 1987 г. Закончено: 11 декабря 1987 г. 253 л.

134. Спр. 463. Протоколи сесій селищної ради за 1988 р. Почато: 8 вересня 1988 р. Закінчено: 8 грудня 1988 р. 207 л.

135. Спр. 471. Протоколи сесій селищної ради за 1989 р. Почато: 22 лютого 1989 р. Закінчено: 22 грудня 1989 р. 166 л.

136. Спр. 480. Протоколи сесій селищної ради за 1990 р. Почато: 16 березня 1990 р. Закінчено: 3 грудня 1990 р. 110 л.

Ф. Р-1910. Шахта № 8 «Нововолинська».

Оп. 1.

137. Спр. 543. Протоколы общих собраний и конференций шахты имени В. И. Ленина. 1976–1977 гг. 268 л.

138. Спр. 544. Документы отчетно-выборной профсоюзной конференции от 23 сентября 1971 год. 59 л.

139. Спр. 610. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1978–1979 год. 231 л.

140. Спр. 611. Документы отчетно-выборной профсоюзной конференции шахты им. Ленина от 28 сентября 1979 года. 60 л.

141. Спр. 645. Протоколы заседаний шахтного комитета за 1979–1980 гг. 278 л.

142. Спр. 708. Протоколы заседаний местного комитета профсоюза за 1983 год. 358 л.

143. Спр. 709. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1981 год. 238 л

144. Спр. 737. Протоколы заседаний местного комитета профсоюза за 1983 год. 239л.

145. Спр. 758. Годовой бухгалтерский отчет со всеми приложениями за 1984 год. 178 л

Ф. Р-1911. Шахта № 3 «Нововолинська».

Оп. 1.

146. Спр. 648. Приказ министра угольной промышленности от 30 апреля 1975 года «Об объединении и переименовании шахт комбината «Укрзападуголь». 1 л.

147. Спр. 851. Протоколы общих рабочих собраний за 1978 год. 266 л.

148. Спр. 884. Протоколы заседаний шахтного комитета за 1978–1979 гг. 266 л.

149. Спр. 914. Протоколы заседаний шахтного комитета за 1979–1980 гг. 317 л.

150. Спр. 981. Протоколы рабочих собраний и конференции шахты № 3. Начато: 29 января 1982 г. Закончено: 16 декабря 1982 г. 260 л.

Ф. Р-1962. Шахта № 4 «Нововолинська».

Оп. 1.

151. Спр. 339. Годовой отчёт шахты за 1970 год. 333 л.

152. Спр. 450. Годовой бухгалтерской отчёт шахты за 1973 год. 294 л.

153. Спр. 474. Годовой бухгалтерской отчёт по основной деятельности и капитальному строительству за 1974 год. 277 л.

154. Спр. 504. Годовой бухгалтерской отчёт по основной деятельности и капитальному строительству за 1975 год. 269 л.

155. Спр. 548. Документы отчётно-выборной профсоюзной конференции от 30 сентября 1977 года. 61 л.

156. Спр. 557а. Документы отчётно-выборной профсоюзной конференции от 5 октября 1978 года. 68 л.

157. Спр. 589-б. Протоколы рабочих собраний шахтного комитета шахты № 4. Начато: октябрь 1978 г. Закончено: сентябрь 1979 г. 211 л.

158. Спр. 650. Статистические отчеты о пострадавших при несчастных случаях, связанных с производством за 1981 год. 37 л.

159. Спр. 680. Протоколы собраний и конференций профкома шахты № 4 «Нововолынская» за 1981–1982 гг. 306 л.

Ф. Р-2012. Волинський обласний комітет профспілки робітників вугільної промисловості.

Оп. 1.

160. Спр. 6. Доклады «Об укреплении трудовой дисциплины по тресту «Западшахтострой» и о жилищно-бытовых условиях на стройках и предприятиях треста «Западшахтострой» за 1952 год. 58 л.

161. Спр. 52. Доклад о работе Нововолынского райкома профсоюза за 9 месяцев 1954 года. 17 л.

162. Спр. 157. Сводный акт комплексной проверки «О состоянии техники безопасности, санитарии по шахтам треста «Нововолынскуголь» за 1958 год. 12 л.

163. Спр. 164. Отчётный доклад VI-й профсоюзной конференции райкома угольщиков с 23 декабря 1959 года и по 1 января 1962 года. 27 л.

164. Спр. 235. Информация «Об участии трудящихся в общественных формах труда по состоянию на 1-е января 1963 год». 4 л.

165. Спр. 240. Акт документальной ревизии финансово-хозяйственной деятельности горкома профсоюза от 20 марта 1963 года. 15 л.

166. Спр. 243. Протокол I-й городской конференции профсоюза рабочих угольной промышленности от 28 марта 1963 год. 101 л.

167. Спр. 244. Отчётный доклад на I-й городской конференции рационализаторов и изобретателей от 20 марта 1963 года. 23 л.

168. Спр. 270. Протоколы пленумов Нововолынского горкома профсоюза рабочих угольной промышленности за 1965 год. 49 л.

169. Спр. 281. Протокол II-й городской конференции профсоюза рабочих угольной промышленности от 27 января 1965 года. 84 л.

170. Спр. 285. Справки о результатах проверки горкома профсоюза по распределению и выдаче путёвок рабочим и служащим за 1966 год. 8 л.

171. Спр. 306. Протокол IV-й городской конференции профсоюза рабочих угольной промышленности от 24 марта 1967 года. 77 л.

172. Спр. 321. Протоколы пленумов за 1968 год. 140 л.

Оп. 2.

173. Спр. 1. Протокол профспілкової конференції підприємств та організацій вугільної промисловості міста Нововолинськ за 1989 рік. 1 л.

Ф. Р-2297. Шахта № 1 «Нововолинська».

Оп. 1.

174. Спр. 104. Приказы по каменноугольному комбинату «Укрзападуголь» и постановления Львовского Совнархоза за 1961 год. 25 л.

175. Спр. 177. Приказы и распоряжения по тресту «Нововолынскуголь» за 1964 год. 78 л.

176. Спр. 349. План социального развития шахты № 1 на 1971–1975 гг. 48 л.

177. Спр. 464. Документы отчётно-выборной профсоюзной конференции от 24 октября 1973 год. 21 л.

178. Спр. 569. Протоколы общих рабочих собраний за 1975–1976 гг. 146 л.

179. Спр. 598. Протоколы общих собраний и конференций шахты за 1977 год. 158 л.

180. Спр. 613. Переписка с производственным объединением «Укрзападуголь» на вопросы нормирования и организации труда на шахте за 1978 год. 64 л.

181. Спр. 744. Годовой бухгалтерский отчёт со всеми приложениями и дополнениями за 1983 год. 157 л.

182. Спр. 821. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1986 год. 53 л.

Ф. Р-2298. Виконавчий комітет Нововолинської міської ради.

Оп. 1.

183. Спр. 2. Протоколы заседаний исполкома Нововолинского городского совета депутатов трудящихся за 1958 год. Начато: 17 ноября 1958 г. Закончено: 25 декабря 1958 г. 50 л.

184. Спр. 6. Протоколы сессий Нововолинского городского совета депутатов трудящихся за 1959 год. Начато: 12 марта 1959 г. Закончено: 24 декабря 1959 г. 123 л.

185. Спр. 12. Протоколы заседаний исполкома Нововолинского городского совета депутатов трудящихся за 1960 год. Том 1. Начато: 4 января 1960 г. Закончено: 5 сентября 1960 г. 311 л.

186. Спр. 14. Протоколы сессий Нововолинского городского совета депутатов трудящихся за 1960 год. Начато: 29 февраля 1960 г. Закончено: 28 января 1961 г. 206 л.

187. Спр. 21. Протоколы заседаний исполкома Нововолинского городского совета депутатов трудящихся за 1961 год. Том 3. Начато: 17 июля 1961 г. Закончено: 4 ноября 1961 г. 177 л.

188. Спр. 21а. Протоколы заседаний исполкома Нововолинского городского совета депутатов трудящихся за 1961 год. Том 4. Начато: 4 января 1960 г. Закончено: 5 сентября 1960 г. 311 л.

189. Спр. 22. Протоколы сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся (VIII созыв). Начато: 11 марта 1961 г. Закончено: 30 марта 1961 г. 128 л.

190. Спр. 27. Протоколы заседаний исполкома Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1962 год. Том 1. Начато: 8 января 1962 г. Закончено: 27 марта 1962 г. 188 л.

191. Спр. 28. Протоколы заседаний городского совета депутатов трудящихся за 1962 год. Том 2. Начато: 9 апреля 1962 г. Закончено: 31 мая 1962 г. 196 л.

192. Спр. 47. Списки членов комиссии, протоколы, справки, акты, обследования постоянной комиссии здравоохранения и социального обеспечения за 1963 год. 81 л.

193. Спр. 69. Протоколы заседаний исполкома за 1964 год. Том 1. Начато: 13 января 1964 г. Закончено: 9 марта 1964 г. 235 л.

194. Спр. 125. Протоколы заседаний исполкома за 1966 год. Начато: 11 апреля 1966 г. Закончено: 11 июля 1966 г. 239 л.

195. Спр. 127. Протоколы сессий городского совета депутатов трудящихся (X созыв). Начато: 14 декабря 1965 г. Закончено: 30 мая 1966 г. 181 л.

196. Спр. 128. Протоколы сессий городского совета депутатов трудящихся (X созыв). Начато: 28 июля 1966 г. Закончено: 9 января 1967 г. 177 л.

197. Спр. 131. Информация облисполкому за 1966 год. Начато: 13 января 1966 г. Закончено: 31 декабря 1966 г. 135 л.

198. Спр. 132. Материалы постоянной комиссии народного образования (планы, протоколы, докладные записки) за 1966 год. 126 л.

199. Спр. 149а. Протоколы заседаний и сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1967 год. Начато: 21 марта 1967 г. Закончено: 28 декабря 1967 г. 283 л.

200. Спр. 155. Материалы постоянной комиссии промышленности транспорта и связи за 1967 год. 112 л.

201. Спр. 174. Протоколы заседаний исполкома Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1968 год. Том 2. Начато: 16 апреля 1968 г. Закончено: 22 июня 1968 г. 203 л.

202. Спр. 177. Протоколы сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1968 год. Начато: 27 февраля 1968 г. Закончено: 25 декабря 1968 г. 240 л.

203. Спр. 179. Информации облисполкому за 1968 год. 125 л.

204. Спр. 195. Документы постоянной планово-бюджетной комиссии (планы, протоколы, справки) за 1969 год. XII созыв. 102 л.

205. Спр. 196. Документы постоянной комиссии здравоохранения и социального обеспечения (планы, протоколы, справки) за 1969–1971 гг. XII созыв. 119 л.

206. Спр. 206. Протоколы заседаний исполкома городского совета депутатов трудящихся за 1969 год. Том 4. Начато: 14 октября 1969 г. Закончено: 31 декабря 1969 г. 236 л.

207. Спр. 222. Информации Волынскому облисполкому за 1970 год. Начато: 5 января 1970 г. Закончено: 30 декабря 1970 г. 225 л.

208. Спр. 225. Протоколы сессий Нововолынского горисполкома за 1971 год. Начато: 5 января 1971 г. Закончено: 23 декабря 1971 г. 320 л.

209. Спр. 237. Протоколы заседаний Нововолынского исполкома городского совета депутатов трудящихся за 1971 год. Т. 1. Начато: 12 января 1971 г. Закончено: 16 марта 1971 г. 244 л.

210. Спр. 239. Протоколы заседаний исполкома городского совета депутатов трудящихся за 1971 год. Т. 3. Начато: 28 июля 1971 г. Закончено: 26 октября 1971 г. 239 л.

211. Спр. 241. Информации Волынскому облисполкому за 1971 год. Начато: 7 января 1971 г. Закончено: 30 декабря 1971 г. 149 л.

212. Спр. 249. Протоколы сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1972 год. Начато: 29 февраля 1972 г. Закончено: 29 декабря 1972 г. 346 л.

213. Спр. 259. Протоколы сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1973 год. Начато: 10 января 1973 г. Закончено: 22 мая 1973 г. 135 л.

214. Спр. 260. Протоколы сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1973 год. Начато: 22 июня 1973 г. Закончено: 28 декабря 1973 г. 209 л.

215. Спр. 265. Информации Волынскому облисполкому за 1973 год. Начато: 9 января 1973 г. Закончено: 30 декабря 1973 г. 160 л.

216. Спр. 281. Протоколы сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1974 год. Начато: 27 февраля 1974 г. Закончено: 30 декабря 1974 г. 323 л.

217. Спр. 329. Протоколы сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1976 год. Начато: 24 августа 1976 г. Закончено: 9 декабря 1976 г. 239 л.

218. Спр. 330. Протоколы заседаний исполкома городского совета депутатов трудящихся за 1976 год. Т. 1. Начато: 16 января 1976 г. Закончено: 25 марта 1976 г. 261 л.

219. Спр. 332. Протоколы заседаний исполкома городского совета депутатов трудящихся за 1976 год. Т. 3. Начато: 9 сентября 1976 г. Закончено: 23 декабря 1976 г. 249 л.

220. Спр. 342. Протоколы сессий Нововолынского городского совета депутатов трудящихся за 1977 год. Начато: 24 февраля 1977 г. Закончено: 25 августа 1977 г. 93 л.

221. Спр. 343. Протокол I сессии Нововолынского городского совета народных депутатов (XVI созыв) от 24 июня 1977 года. 85 л.

222. Спр. 344. Протокол III сессии Нововолынского городского совета народных депутатов (XVI созыв) от 27 октября 1977 года. 58 л.

223. Спр. 357. Протоколы заседаний исполкома городского совета за 1977 год. Т. 1. Начато: 13 января 1977 г. Закончено: 24 марта 1977 г. 313 л.

224. Спр. 379. Протокол IX сессии Нововолынского городского совета народных депутатов (XVI созыв) от 13 сентября 1978 года. 84 л.

225. Спр. 404. Протокол XX заседания исполкома Нововолынского городского совета народных депутатов (XVI созыв) от 26 октября 1978 года. 108 л.

226. Спр. 430. Информации Волынскому облисполкому за 1979 год. 150 л.

227. Спр. 433. Протокол III заседания исполкома Нововолынского городского совета народных депутатов от 8 февраля 1979 года. 122 л.

228. Спр. 445. Протокол XV заседания исполкома Нововолынского городского совета народных депутатов от 9 августа 1979 года. 62 л.

229. Спр. 451. Протокол XXI заседания исполкома Нововолынского городского совета народных депутатов (XVI созыв) от 12 ноября 1979 года. 83 л.

230. Спр. 470. Информации Волынскому облисполкому за 1980 год. Начато: 3 января 1980 г. Закончено: 30 декабря 1980 г. 233 л.

231. Спр. 832. Протокол X сессии Нововолынского городского совета народных депутатов (XX созыв) от 11 августа 1989 года. 84 л.

232. Спр. 858. Документы о работе постоянной комиссии с промышленности, транспорта и связи за 1987–1989 гг. 71 л.

Оп. 2.

233. Спр. 4. Книга протоколов заседаний поселкового совета Нововолынска за 1953 год. 74 л.

234. Спр. 7. Книга протоколов заседаний исполкома Нововолынского поселкового совета депутатов трудящихся за 1955 год. Начато: 5 января 1955 г. Закончено: 14 октября 1955 г. 25 л.

235. Спр. 9. Книга протоколов заседаний исполкома Нововолынского поселкового совета депутатов трудящихся за 1956 год. Начато: 25 января 1956 г. Закончено: 28 октября 1955 г. 32 л.

Ф. Р-2299. Нововолинський міський відділ статистики.

Оп. 1.

236. Спр. 72. Информации, объяснительные записки по всем отраслям развития культуры и хозяйства за 1968 год. 93 л.

237. Спр. 101. Информации, объяснительные записки по всем видам и отраслям развития культуры и хозяйства Нововолынска за 1972 год. 69 л.

238. Спр. 178. Информации, объяснительные записки по всем видам и отраслям развития культуры и хозяйства за 1981 год. 109 л.

239. Спр. 195. Докладные и аналитические записки инспектуры государственной статистики за 1984 год. 56 л.

240. Спр. 278. Комплексні економічні доповідні і аналітичні записки про розвиток народного господарства міста за 1990 р. 111 арк.

241. Спр. 299. Експрес-довідні про соціальний та економічний розвиток міста за 1991 р. 36 арк.

Ф. Р-2302. Шахта № 2 «Нововолинська».

Оп. 1.

242. Спр. 946. Годовой отчёт о финансово-хозяйственной деятельности шахты № 2 «Нововолинская» за 1978 год. 163 л.

Ф. Р-2501. Шахта № 5 «Нововолинська».

Оп. 1.

243. Спр. 389. Объяснительная записка о работе шахты за 1973 год. 129 л.

244. Спр. 408. Протоколы заседания шахтного комитета за 1973 год. 179 л.

245. Спр. 410. Протокол отчётно-выборной профсоюзной конференции и отчётный доклад председателя шахтного комитета за отчётный период с 30 октября 1972 года по 19 октября 1973 год. 43 л.

246. Спр. 441. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1975 год. 150 л.

247. Спр. 596. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1982 год. 388 л.

248. Спр. 611. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1983 год. 291 л.

249. Спр. 664. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1986 год. 140 л.

250. Спр. 696. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1989 год. 48 л.

Ф. Р-2626. Нововолинський міський комітет народного контролю.

Оп. 1.

251. Спр. 119. Документы о результатах проверки, направленные Волыньскому обкому КПУ, Нововолыньскому парткому КПУ и исполкому Нововолыньского горсовета за 1973 год. 59 л.

252. Спр. 143. Информации Волыньскому областному комитету народного контроля за 1975 год. Начато: 15 января 1975 г. Закончено: 22 декабря 1975 г. 47 л.

253. Спр. 144. Документы проверки работы промышленных предприятий города за 1975 г. (акты, справки, объяснительные записки). Т. 1. 238 л.

254. Спр. 202. Информации Волыньскому областному комитету народного контроля за 1980 год. 184 л.

255. Спр. 262. Информации Волыньскому областному комитету народного контроля за 1984 год. 48 л.

256. Спр. 290. Информации Волыньскому областному комитету народного контроля за 1986 год. 26 л.

257. Спр. 302. Информации Волыньскому областному комитету народного контроля за 1987 год. 10 л.

258. Спр. 341. Документи перевірки виробничої, господарчої і фінансової діяльності підприємств, установ, організацій за 1990 р. 91 арк.

Ф. Р-2818. Шахта № 9 «Нововолыньська».

Оп. 1

259. Спр. 254. Приказы начальника комбината «Укрзападуголь» за 1970 год. 63 л.

260. Спр. 272. Материалы по дальнейшему развитию шахты (пояснительные записки, сведения) за 1970 год. 6 л.

261. Спр. 290. Переписка с Нововолыньским городским КПУ «О работе шахт в свете решений, принятых ЦК КПСС, Советом Министров СССР, ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ «Об улучшении использования резервов производства и усилении режима экономии». 33 л.

262. Спр. 363. Годовой бухгалтерский отчет за 1972 год. 187 л.

263. Спр. 426. Годовые отчеты о производстве, травматизме и несчастных случаях, связанных с производством за 1973 год. 19 л.

264. Спр. 725а. Документи XVIII-й отчётно-выборной профсоюзной конференции за 1981 год. 48 л.

265. Спр. 732. Коллективный договор на 1982 год и акт о его выполнении. 49 л.

266. Спр. 811. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1986 год. 30 л.

267. Спр. 839. Протоколы общих профсоюзных собраний за 1987 год. 36 л.

Ф. Р-3407. Шахтоуправління «Жовтневе».

Оп. 1.

268. Спр. 41. Протокол заседания шахтного комитета за 1975–1976 гг. 246 л.

269. Спр. 104. Коллективный договор на 1979 год и отчёт о его выполнении. 74 л.

270. Спр. 124. Протокол заседания шахтного комитета шахтоуправления за 1979 год. 40 л.

271. Спр. 171. Протокол IV-й общей отчётно-выборной профсоюзной конференции шахтоуправления от 28 сентября 1981 года. 75 л.

272. Спр. 247. Приказы директора шахтоуправления по производственным вопросам за 1986 год. Т. 1. 199 л.

Ф. Фотодокументи архіву

273. Инв. № 1-7. Бригада шахти № 3, яку очолював В. Сівак (знизу третій справа). Автор фото: Л. Спiцин. 30 серпня 1959 р.

274. Инв. № 1-11. Машиністи конвеєру П. Кривенко, Д. Колінський із шахти № 6 за роботою. Автор фото: Л. Спiцин. 22 березня 1957 р.

275. Инв. № 1-96. Забійник шахти № 2 О. Саприкін в колі сім'ї. Автор фото: Г. Яновський. 1959 р.

276. Инв. № 1-196. Молодь у сквері поблизу шахти № 6 Нововолинська. Автор фото: Г. Сажнев. 1959 р.

277. Инв. № 1-206. Спортсмени-шахтарі велосекції ДСТ «Авангард» на тренуванні. Автор фото: Г. Яновський. 1959 р.

278. Инв. № 1-311. Власні автомобілі гірників поблизу шахти № 4 «Нововолинська». Автор фото: М. Начинкін. 1959 р.

279. Інв. № 1-701. Передовики шахти № 9 Нововолинська. Автор фото: Г. Сажнев. 1968 р.
280. Інв. № 1-787. О. Разборський – бригадир прохідницької бригади шахти № 8. Герой Соціалістичної праці. Фотохроніка РАТАУ. 1970 р.
281. Інв. № 30. Н. Семенюк – шахтарка шахти № 2. 1955 р.
282. Інв. № 40. Машиніст вугільного комбайну шахти № 1 І. Тарасько із своєю сім'єю біля Нововолинського драмтеатру і автомобіля. 1955 р.
283. Інв. № 944. Комсомольська молодіжна бригада шахти № 6 «Нововолинська», яку очолює Федоренко Є. В. під час роботи. Автор фото: Л. Спіцин. 30 липня 1958 р.
284. Інв. № 1083. Спортсмени-гірники шахти № 6. Автор фото: Г. Сажнев. 1959 р.
285. Інв. № 1212. В. Шиманський – бригадир прохідників шахти № 7. Автор фото: Л. Спіцин. 1960 р.
286. Інв. № 2729. Загальний вид шахти № 2 тресту «Нововолинськвугілля» Львівсько-Волинського вугільного басейну. Автор фото: Р. Блюмкін. 1957 р.
287. Інв. № 2866. Відпочинок сім'ї шахтаря на річці Західний Буг. Автор фото: Л. Спіцин. 1964 р.
288. Інв. № 2871. Працівник за автоматизованим пультом управління шахти № 4. Автор фото: Л. Спіцин. 1963 р.
289. Інв. № 3260. Загальний вид шахти № 9 «Нововолинська». Автор фото: Г. Сажнев. 1967 р.
290. Інв. № 3289. Загальний вид шахти № 1 «Нововолинська». Автор фото: Г. Сажнев. 1965 р.
291. Інв. № 3417. Відправка ешелону із вугіллям зі шахти № 6. Автор фото: Г. Сажнев. 1966 р.
292. Інв. № 3449. На занятті із підготовки гірників у навчально-курсовому комбінаті тресту «Нововолинськвугілля». Викладач Борис Кузьмінський пояснює будову комбайну ШБМ-2. Автор фото: Л. Спіцин. 1961 р.

293. Інв. № 4590. Л. Дранко – секретар комсомольської організації шахт № 1 Нововолинська. Автор фото: Г Сажнів. 1969 р.

294. Інв. № 4666. Загальний вид шахти № 8 «Нововолинська» тресту «Нововолинськвугілля». Автор фото: Л. Спіцин. 1962 р.

295. Інв. № 4689. Загальний вид шахти № 6 «Нововолинська». Автор фото: Л. Спіцин

296. Інв. № 5122. Мітинг біля шахти № 8 з причини встановлення бригадою О. Разборського нового всесоюзного рекорду проходки. Автор фото: Л. Спіцин. 4 травня 1962 р.

297. Інв. № 6123. В. Сівак – бригадир комплексної бригади шахти № 9. Герой Соціалістичної праці. Автор фото: Л. Спіцин. 1971 р.

298. Інв. № 8535. Перед вступними екзаменами до Нововолинського загальнотехнічного факультету Київського політехнічного інституту. Автор фото: Я. Дацюк. 1964 р.

299. Інв. № 8537. Нововолинська шахта № 5. Фото Спіцина. 1964 р.

300. Інв. № 9544. Під час відправки електровоза із пасажирями-шахтарями на шахті № 3. Автор фото: Г. Сажнів. 1966 р.

301. Інв. № 10032. О. Мотін – бригадир очисного забою шахти № 4. Автор фото: Ф. Зінчук. 1974 р.

**Державний архів Російської Федерації (документи отримані за запитом)
Ф. Р-5446. Совет Министров СССР.**

Оп. 106с.

302. Спр. 320. Оригінали постановлений Совета Министров СССР №№ 1–153. Начато: 2 января 1948 г. Закончено: 31 января 1948 г. 284 л.

303. Спр. 331л. Оригінали постановлений Совета Министров СССР №№ 1209–1307. Начато: 14 апреля 1948 г. Закончено: 19 апреля 1948 г. 462 л.

Оп. 106 сч.

304. Спр. 426. Оригінали постановлений Совета Народных Комиссаров СССР №№ 4181-1728 – 4289-1786. Начато: 28 сентября 1949 г. Окончено: 09 октября 1949 г. 308 л.

305. Спр. 617. Оригиналы постановлений Совета Народных Комиссаров СССР №№ 2441-1171 – 2608. Начато: 16 июля 1951 г. Окончено: 20 июля 1951 г. 369 л.

Державний історичний музей Російської Федерації

Ф. Альбоми, книги.

306. Инв. № ФМЛ ФОЛ-19173. Альбом фотографий. Львовско-Волинскому угольному бассейну 12 лет. Город Нововолынск. Подарок Н. С. Хрущеву от шахтеров Львовско-Волинского угольного бассейна. 1963 г. URL: <https://catalog.shm.ru/entity/KIT/1995974>. Дата звернення: 25. 05. 2021 р.

307. Дорофеев Ф. Приїжджайте до нас, молоді патріоти! *Радянська Волинь*. 1955, 12 червня. С. 2.

308. Евдокимов Н. П. Наседкин И. П. Новые города шахтеров. *Строительство и архитектура*. 1974, №2. С. 29 – 33.

309. Євсеєнко І. Так відпочивають наші гірники. *Радянська Волинь*. 1955. 12 червня. С. 3

310. Журавльов Л. В новаторстві – наша сила. *Радянська Волинь*. 24 лютого 1960. 24 лютого. С. 3.

311. З шахт повідомляють. *Шахтар Волині*. 1960, 15 червня. С. 2.

312. Забелінський Ф. Назрілі питання роботи Волинського рудоуправління. *Радянська Волинь*. 1955. 28 жовтня. С. 2.

313. Закон о государственных пенсиях. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5105.htm (Дата звернення: 30. 09. 2020 р.)

314. Заставний Ф. Д. Дослідження Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну в дорадянський період. *Економічна географія: Міжвідомчий науковий збірник*. Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 1970. Вип. 9. С. 95–100.

315. Зінченко О. Проблеми старі і нові. Роздуми після страйку у Нововолинську. *Радянська Волинь*. 1989. 15 серпня. С. 2.

316. Зінченко О. Страйк у Нововолинську. *Радянська Волинь*. 1989. 26 липня. С. 1.

317. Зінченко О. Страйк в Нововолинську. *Радянська Волинь*. 1990. 13 липня. С. 3.
318. Зінченко О. Страйк у Нововолинську. *Радянська Волинь*. 1991. 16 квітня 1991 р. С. 2.
319. Зінченко О. Шахтарі вийшли на роботу. *Радянська Волинь*. 1991. 7 травня. С. 1.
320. Зурабов М. А., Лисовский Л. А. Уголь в топливном балансе Украинской ССР. *Уголь Украины*. 1971. С. 12–14.
321. Іванченко Л. Радянська Волинь – край шахтарський. *Шахтар Волині*. 1959. 20 вересня. С. 2–4.
322. Із доповідної записки обкому КПУ Центральному Комітету КПУ про роботу тресту «Волиньвуглерозвідка». 12 листопада 1952 р. / *Волинь Радянська (1939-1965 рр.)*. Збірник документів і матеріалів. Львів: «Каменярь», 1971. Ч. 3. С. 197.
323. Ізмайлова К. В. Повсякденне життя шахтарських родин Донбасу у середині 1960-х – середині 1980-х рр.: дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2012. 320 с.
324. Ізмайлова К. В. Повсякденне меню шахтарських родин Донбасу у 1965–1985 рр. *Наука. Релігія. Суспільство*. № 2. 2010. № 2. С. 20–26.
325. Кідалов П. Дамо більше цегли будовам. *Радянська Волинь*. 1955. 12 червня. С. 2
326. Кліндухов Є. Наш отчий дім – Нововолинське професійно-технічне училище №1 (з історії становлення, розвитку та перспективи училища). *Наше місто*. 2000. 6 липня. С. 3.
327. Ковальський М. П., Уваротов С. І. Формування та склад робітничих колективів Львівсько-Волинського вугільного басейну. *Український історичний журнал*. 1970. № 2. С. 60–65.
328. Ковальчак Г. І. Індустріальний розвиток західноукраїнських областей України в період комуністичного будівництва. Київ: Наукова думка, 1973 р. 125 с.

329. Ковальчак Г. І. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років. Київ: Наукова думка, 1965. 187 с.
330. Ковальчук О. Йшли геологи на захід. *Колос*. 1989. 4 липня. С. 2.
331. Ковалюк М. Забули про індивідуальні городи. *Шахтобудівник*. 1954. 9 квітня. С. 2.
332. Козачук М. За дальший технічний прогрес. *Радянська Волинь*. 1956. 24 липня. С. 3.
333. Краще готувати кадри шахтобудівників. *Шахтобудівник*. 1955. 22 жовтня. С. 3.
334. Кривошея Г. М. Розвиток Львівсько-Волинського вугільного басейну (1956–1960 рр.). *Український історичний журнал*. Київ: Видавництво АН УРСР, 1960 р. № 6. С. 74–84.
335. Крутой пласт: шахтерская жизнь на фоне реструктуризации отрасли и общероссийских перемен / под ред. Л. А. Гордона, Э. В. Клопова, И. С. Кожуховского. Москва: 1999. С. 50–51.
336. Кузін П. Шахтам – кваліфіковані кадри робітників. *Радянська Волинь*. 1956. 9 вересня. С. 2.
337. Кузіна К. В. Особливості урбанізаційних процесів у Донбасі в 50-80-х рр. ХХ ст. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: *Історичні науки*. 2009. Т. 94. Вип. 81. С. 68–74.
338. Куліков В. О. Соціальні та економічні аспекти вживання алкоголю в заводських та шахтарських поселеннях Донецько-Придніпровського району Російської імперії. *Гуржіївські історичні читання*. 2017. Вип. 12. С. 77–83
339. Курмаз О. Не та тепер Волинь. *Шахтобудівник*. 1958. 5 липня. С. 3
340. Кучур Є. За графіком циклічності. *Радянська Волинь*. 1958. 18 лютого. С. 3
341. Лаас Н. О. Матеріальне повсякдення населення в українському радянському соціумі епохи «застою» (1965–1985 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ, 2011. Вип. 16. С. 175–192.

342. Лагановський В. Є над чим задуматись... і не тільки шахтарям. *Робітничий голос*, 1990. 13 липня. С. 1.
343. Лазунько О., Яцько Г, Бондаренко В. Поліпшити побутові умови гірників. *Радянська Волинь*. 1957. 27 лютого. С. 2
344. Левенець О. М. Нововолинський вечірній гірничо-будівельний технікум в 1964–1976 рр. (короткий історичний екскурс). *Нововолинськ: від західних кордонів Древньої Русі до сучасної Європи. До 70-річчя міста*. 28 серпня 2020 р. Нововолинськ. С. 70–76.
345. Лісовий І. Жовтневе: жити чи доживати? *Робітничий голос*. 1990. 24 лютого. С. 3
346. Літовчук А. Немає турботи про культурно-побутові умови шахтарів. *Радянська Волинь*. 1955. 27 вересня. С. 3.
347. Мала гірнича енциклопедія. В 3 т. / за ред. В.С. Білецького. Донецьк: Схід. видав. дім, 2013. Т. 3. 644 с.
348. Малиновський О. Гірник-художник. *Колос*, 29 березня 1980 р. С. 2.
349. Марченко П. В селищі Жовтневому. *Шахтобудівник*. 1955. 6 листопада. С. 1.
350. Марченко С. Спроби реформування аграрної сфери економіки України у другій половині 80-х років ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 702–703. С. 85–90.
351. Міляєв І. Технічний вуз. *Радянська Волинь*. 1960. 28 серпня. С. 3.
352. На землі і в повітрі. *Радянська Волинь*. 1963. 21 травня. С. 2
353. Нариси історії Волинської обласної партійної організації / за ред. О. М. Швидак. Київ: Видав. політ. літ-ри України, 1968. 254 с.
354. Народне господарство Волинської області. Статистичний збірник. Львів: Видавництво «Статистика», 1965 р. 236 с.
355. Ніколайчук В., Антонов В. Курс на нове. *Радянська Волинь*. 1960. 3 серпня. С. 3.
356. Нововолинськ та околиці. Край шахтарської праці. Історико-публіцистичні нариси. Львів: ДП «Вид. дім УКРПОЛ», 2008. 164 с.

Нововолинський міський історичний музей***Ф. Фотоматеріали***

357. Інв. № 168. Вид шахти № 7 «Нововолинська. 1957 р.
358. Інв. № 1359. Ф. Захарчук – бригадир шахти № 9. Очільник страйкового руху волинських гірників. 1980-ті рр.
359. Інв. № 2449. У навчальному пункті шахти № 1. 1960-ті роки.
360. Інв. № 2459. Шахтарі шахти № 1 Нововолинська перед лижним пробігом. 1970 р.
361. Інв. № 2463. Лампова шахти № 1. 1960-ті роки.
362. Інв. № 2510. Шахтар шахти № 2 А. Трачук із сім'єю за переглядом телевізора. 1960-ті.
363. Інв. № 2560. Самодіяльний хор працівників шахти № 5. 1976 р.
364. Інв. № 2561. Самодіяльний хор шахти № 8. 1974 р.
365. Інв. № 3145. Шахтарки шахти № 3 перед зміною. Середина 1950-х років.
366. Колекція фотографій загальних видів міста Нововолинська у 80-х років ХХ ст.
367. Фото з експозиції музею. В. Шпакова – головний інженер Володимир-Волинської ГрП. 1953 р.
368. Фото з експозиції музею. Колектив Володимир-Волинської вуглерозвідки. 1948 р.
369. Фото з експозиції музею. М. Струєв – головний інженер тресту «Волинськвуглерозвідка». 1952 р.
370. Фото з експозиції музею. Обговорення керна геологами Володимир-Волинської ГрП (друга зліва В. Шпакова). 1948 р.
371. Фото з експозиції музею. Польові землянки на бурових свердловинах Володимир-Волинської ГрП. Кінець 40-х років ХХ ст.
372. Фото з експозиції музею. Селище геологорозвідників геологорозвдувальної партії поблизу Володимир-Волинська. Кінець 40-х років ХХ ст.

373. Фото із експозиції музею. В. Радеша – бригадир шахти № 2. 1960-ті роки.
374. Фото із експозиції музею. Перевірка якості вугілля на шахті № 5. 1975 р.
375. Фото із експозиції музею. Перетягування канату під час спортивних змагань між шахтарями Нововолинська. 1989 р.
376. Фотоальбом «Нововолинский завод железобетонных изделий. Укргрострой.
377. Фотоальбом «Нововолинский завод СТО»
378. Фотоальбом шахти № 9 «Нововолинська» складений до 50-ліття жовтневої революції. Нововолинськ. 1967 р.

Об'єднаний архів Державного підприємства «Львіввугілля».

Ф. 1. Державне підприємство «Львіввугілля».

Оп. 1-ПР.

379. Спр. 1066. Объяснительная записка к годовому отчету объединения за 1985 год. 127 л.
380. Спр. 1095. Годовые отчёты о наличии, учёте, распределении и использовании рабочих кадров по предприятиям и организациям за 1985 год. 74 л.
381. Спр. 1276. Приказы производственного объединения «Укрзападуголь» по основной деятельности за 1988 год. №№ 145–185. Начато: 28 июнь 1988 г. Закончено: 12 августа 1988 г. 247 л.
382. Спр. 1336. Приказы производственного объединения «Укрзападуголь» по основной деятельности за 1989 р. №№ 25–63. Начато: 3 февраля 1989 г. Закончено: 27 марта 1989 г. 143 л.
383. Спр. 1339. Приказы производственного объединения «Укрзападуголь» по основной деятельности за 1989 р. 191–264. Начато: 18 сентября 1989 г. Закончено: 29 декабря 1989 г. 264 л.
384. Спр. 1398. Приказы производственного объединения по основной деятельности №№ 1–70. Начато: 2 января 1990 г. Закончено: 11 мая 1990 г. 233 л.
385. Спр. 1404. Протоколы и постановления заседаний совещаний объединения. Начато: 20 января 1990 г. Закончено: 20 декабря 1990 г. 148 л.

386. Обедков А.П. Эволюция планирования городского развития: от градостроительного проектирования к стратегическому планированию городских территорий. *Россия: тенденции и перспективы развития. Ежегодник*. Москва: ИНИОН РАН, 2017. Вып. 12. Ч.2. С. 898–903.

387. Орленко М. Росте нове селище. *Шахтобудівник*. 1954. 11 червня. С. 1.

388. Орлов Д. С. Шефство промышленных предприятий над колхозами и совхозами Кемеровской области во второй половине 1960-х – первой половине 1980-х гг. *Актуальные проблемы исторических исследований: взгляд молодых учёных*. Новосибирск, 2011 С. 244–246.

389. Осокина Е. А. За фасадом «сталинского изобилия»: распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941 гг. Москва: РОССПЭН, 1999. 271 с.

390. Панасевич А. Починалося це так. Спогади ветерана, який брав участь у відкритті Львівсько-Волинського вугільного басейну. *Радянська Волинь*. 1990. 26 серпня. С. 3.

391. Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. Харків: ВД «ШКОЛА», 2010. 624 с.

392. Питання розвитку продуктивних сил Львівського і Станіславського економічних адміністративних районів. Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1960 р. 39 с.

393. Повідомлення газети «Вільна Україна» про будівництво шахт в західних областях УРСР від 14 грудня 1939 р. / *Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР (1939-1979 рр.)*. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1980. 545 с.

394. Попов І. Так народжувався басейн. *Слово правди*. 1980. 26 листопада. С. 3.

395. Постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР № 477 от 20 июня 1968 г. «О дополнительных преимуществах и льготах для рабочих, руководящих и инженерно-технических работников угольной и сланцевой промышленности и

шахтного строительства» URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6828.htm (Дата звернення: 30. 09. 2020 р.)

396. Правила об очередных и дополнительных отпусках Изданы на основании Постановления СНК СССР от 2 февраля 1930 г. – протокол N5/331. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16601> (Дата звернення: 25. 09. 2020 р.).

397. Прихода В. Великий розгін. *Радянська Волинь*. 1955. 6 листопада. С. 3.

398. Рапорт Володимир-Волинської геологорозвідувальної партії обкому КП(б)У про знаходження кам'яного вугілля від 5 липня 1947 р. / *Волинь Радянська (1939-1965 рр.)*. Збірник документів і матеріалів. Львів: «Каменярь», 1971. Ч. 3. С. 197–198.

399. Резолюція I з'їзду шахтарів з питань соціально-економічного становища, виконання постанови Ради Міністрів СРСР № 608 і перспектив переходу до ринку. *Робітничий голос*. 1990. 7 липня. С. 3.

400. Резолюція страйку шахтарів нововолинської групи шахт Волинської області в/о «Укрзахідвугілля». *Робітничий голос*. 1991. 19 березня. С. 1.

401. Росінський О. М. Робітники Львівсько-Волинського басейну в боротьбі за створення і розвиток вугільної промисловості (1949–1974 рр.). *Республіканський міжвідомчий тематичний науковий збірник «Питання історії СРСР»*. Харків, 1976. Вип. 21. С. 134–140.

402. Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., проживає у місті Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020.

403. Свідчення Кабачова Віктора Миколайовича, 1946 р. н, проживає у місті Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.

404. Свідчення Корнієнко Миколи Васильовича, 1941 р. н., проживає у місті Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 17 липня 2020 р.

405. Свідчення Лукасюка Анатолія Йосиповича, 1936 р. н., проживає у місті Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.

406. Свідчення Сичука Є. Проживає у місті Червоноград. Дата запису: 13 грудня 2020 р.

407. Свідчення Шептора Івана Івановича, 1958 р. н., проживає у селі Гряди, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.
408. Семенистий С. Видатне досягнення шахтобудівників. *Радянська Волинь*. 1959. 27 травня. С. 3.
409. Серебрянський С. Становлення соціальної політики держави в Західноукраїнських областях у постсталінську епоху. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 4. С. 139–144.
410. Смаль О. Становлення та розвиток вугільної галузі на Волині наприкінці 1940-х – у першій половині 1960-х рр. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2012. Вип. 11. С. 61–67.
411. Смольницька М., Лобода М. Матеріально-побутове становище робітників і службовців підприємств важкої промисловості України (1943 –1950 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ, 2008. Вип. 14. С. 78–94.
412. Соловей Д. Політика ЦК КПСС у плянуванні розвитку промисловості та промислових кадрів на Україні. *Суспільно-політична бібліотека*. Ч. 5. New York : Дослід.-видавн. об-ня Пролог, 1960. 108 с.
413. Сотнікова Г. Гірники–колгоспам. *Радянська Волинь*. 1956. 21 серпня. С. 2.
414. Столярчук Є. Для задоволення вимог гірників. *Радянська Волинь*. 1959. 27 травня. С. 2.
415. Струев М. И., Исаков В. И., Шпакова В. Б. Львовско-Волинский каменноугольный бассейн. Геолого-промышленный очерк. Киев: Наук. думка, 1984. 272 с.
416. Сушик І. В. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40-50-х років ХХ ст. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 275 с.
417. Терехов І. Руками робітничими. *Радянська Волинь*. 1970. 17 березня. С. 2.
418. Терещенко Д. Волинська поїздка Хрущова. *Радянська Волинь*. 1988. 19 жовтня. С. 3.

419. Тішков А. Так працюють і відпочивають наші гірники. *Шахтар Волині*. 1959. 27 серпня. С. 3.

420. Указ президії Верховної Ради СРСР «Про збільшення тривалості відпусток по вагітності і родах» від 26 березня 1956 р. *Шахтобудівник*. 1956. 29 березня. С. 2.

421. Філянін В. «Тормозок» і наш час. *Шахтар Волині*. 1961. 10 лютого. С. 3.

422. Хоскінг Дж. История Советского Союза. 1917–1991 гг. Москва: Вагриус, 1994. 510 с.

423. Царенко О. Навчальний пункт шахти. *Шахтар Волині*. 1959. 27 вересня. С. 2.

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

Ф. 1. Верховна Рада України.

Оп. 16.

424. Спр. 241. Укази та постанови Президії Верховної Ради УРСР. Книга IV. Почато: 2 квітня 1951 р. Закінчено: 16 квітня 1951 р. 297 арк.

425. Спр. 797. Укази та постанови Президії Верховної Ради УРСР. Книга IX. Почато: 15 вересня 1958 р. Закінчено: 30 вересня 1958 р. 303 арк.

Ф. 2. Кабінет Міністрів України.

Оп. 7.

426. Спр. 1752. Матеріали про розвиток і роботу вугільної промисловості УРСР (доповідні записки, інформації тощо). Почато: 3 травня 1945 р. Закінчено: 24 грудня 1945 р. 149 арк.

427. Спр. 6319. Оригінали постанов Ради Міністрів УРСР від № 746 до № 814 1948 р. 232 арк.

Оп. 9.

428. Спр. 1463. Переписка по вопросам угольной и металлургической промышленности с министерствами и центральными учреждениями СССР и УССР. Начато: 2 января 1956 г. Закончено: 19 декабря 1956 г. 121 л.

429. Спр. 2604. Листування з Радою Міністрів СРСР, міністерствами та центральними установами СРСР і УРСР про потребу в дровах на 1955 р. з республіканськими міністерствами, відомствами і облвиконкомами, про стан нормування праці і регулювання заробітної плати на шахтах Міністерства вугільної промисловості УРСР тощо. Розпочато: 21 жовтня 1954 р. Закінчено: 30 травня 1955 р. 163 арк.

430. Спр. 2696. Переписка с управлениями, комитетами при Совете Министров УССР, с республиканскими организациями, с Госинспекцией УССР. Начато: 12 января 1957 г. Закончено: 9 апреля 1957 г. 202 л.

Оп. 13.

431. Спр. 6965. Листування з Радою Міністрів СРСР, союзними і республіканськими організаціями про розвиток та роботу підприємств вугільної промисловості в УРСР. Почато: 4 червня 1971 р. Закінчено: 24 листопада 1972 р. 345 арк.

432. Спр. 8296. Листи і доручення Ради Міністрів УРСР, доповідні записки, інформації, звіти міністерств з питань капітального будівництва у вугільній промисловості УРСР, які розглядалися Радою Міністрів СРСР та іншими союзними установами. Почато: 2 січня 1974 р. Закінчено: 16 січня 1975 р. 109 арк.

Оп. 14.

433. Спр. 380. Листування з Радою Міністрів СРСР, Міністерствами СРСР, Держпланом СРСР, Держпланом УРСР про капітальне будівництво у вугільній промисловості УРСР. Почато: 6 лютого 1976 р. Закінчено: 4 лютого 1977 р. 184 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ).

Оп. 24.

434. Спр. 1269. Комплексный проект освоения Львовско-Волынского каменноугольного района. 12 декабря 1951 г. 405 л.

435. Спр. 5338. Копии исходящих писем в ЦК КПСС, справки в отдел тяжелой промышленности ЦК КПУ и других организаций. О работе промышленности, электростанций, предприятий угольной, нефтяной и газовой

отраслей и вопросы геологоразведки. Начато: 14 марта 1961 г. Закончено: 2 декабря 1961 г. 182 л.

Оп. 25.

436. Спр. 874. Письмо Совета Министров УССР об улучшении санитарно-курортного обслуживания колхозников республики, копия письма комиссии по здравоохранению и социальному обеспечению Верховного Совета СССР «О соблюдении законодательства по охране здоровья работников на предприятиях угольной промышленности УССР». Начато: 25 февраля 1973 г. Закончено: 29 декабря 1973 г. 97 л.

437. Спр. 1746. Письмо в ЦК КПСС, докладные записки Ворошиловоградского обкома партии «О состоянии угольной промышленности УССР». Письмо в Совет Министров СССР «О состоянии добычи и поставок каменного угля»; информации обкомов партии по вопросам работы угольной промышленности. Начато: 6 марта 1978 г. Закончено: 30 ноября 1978 г. 95 л.

438. Спр. 1945. Переписка с ЦК КПСС, докладные записки секретарей ЦК и Совета Министров СССР по вопросам обеспечения промышленных предприятий электроэнергией, развития научно-технического прогресса; справки секретаря ЦК, отдела тяжелой промышленности по вопросам набора и закрепления на угольных шахтах республики увольняемых в запас воинов советской армии и мерах дальнейшего развития угольной промышленности. Начато: 5 февраля 1979 г. Закончено: 26 февраля 1980 г. 71 л.

439. Спр. 2113. Письмо в ЦК КПСС, информации секретаря ЦК, отдела тяжелой промышленности, ЦК по вопросам работы угольной промышленности республики. Начато: 2 января 1980 г. Закончено: 19 января 1981 г. 37 л.

440. Спр. 2730. Записки ЦК КПУ и Совета Министров УССР в ЦК КПСС «О состоянии и перспективах развития черной металлургии, угольной промышленности; ежемесячные сводки отдела тяжелой промышленности ЦК о выполнении планов выпуска и производства важнейших видов продукции предприятиями Минуглепрома СССР. Начато: 13 февраля 1984 г. Закончено: 17 декабря 1984 г. 57 л.

Оп. 31.

441. Спр. 779. Докладные записки и справки отдела тяжелой промышленности ЦК, обкомов, горкомов КПУ, трестов, министерств УССР, Украинского республиканского совета профсоюзов «О реконструкции и модернизации шахт, обеспечение материалами, оборудованием», «О применении ручной пилы (ПУР-1). Рапорты о вводе в эксплуатацию новых шахт, приветствующие телеграммы ЦК КПУ и Совета Министров УССР. Начато: 21 июля 1957 г. Закончено: 31 декабря 1957 г. 289 л.

Оп. 32

442. Спр. 1856. Переписка с ЦК Компартии Латвии и Армении, Советом Министров, обкомами Компартии Украины и Министерствами по вопросам развития угольной промышленности и шахтного строительства. 1982 г. 150 л.

443. Спр. 2005. Переписка с горкомами и райкомами компартии Украины, производственными объединениями о мерах по улучшению работы угольной промышленности. Часть 1. Начато: 11 июня 1983 Закончено: 4 ноября 1983 г. 113 л.

444. Спр. 2153. Справки отдела тяжелой промышленности ЦК КПУ, переписка с партийными комитетами и промышленными предприятиями «О мерах по совершенствованию работы шахт». Начато: 23 марта 1984 г. Закончено: 1 февраля 1985 г. 121 л.

445. Спр. 2580. Записки, довідки, інформації секретарів ЦК КПУ його соціально-економічного відділу, партійних і радянських органів, міністерств, відомств, трудових колективів про виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення використання кольорових металів у народному господарстві, подальший розвиток і підвищення технічного рівня вторинної кольорової металургії, підсумки роботи важкої індустрії за 11 місяців 1989 р.», недоліки в організації, нормуванні праці і зарплати на підприємствах вугільної промисловості. Про страйк на одній із шахт об'єднання «Олександріявугілля», хід роботи урядової комісії з розгляду і вирішенню питань піднятих страйкуючими

шахтарями, стан на шахтах Західно-Українського вугільного басейну. Почато: 8 лютого 1989 р. Закінчено: 13 липня 1990 р. 110 арк.

446. Спр. 2939. Записки, довідки, листи ЦК КПРС, ЦК КПУ його відділу соціально-економічної політики, партійних органів, підприємств про заходи із забезпечення металоломом підприємств металургічної промисловості, постачання матеріалів інших галузей промисловості, становлення у вугільних регіонах СРСР, критичний стан справ у вугільних регіонах СРСР, критичний стан справ на морському транспорті, відновлення прямого залізничного сполучення на лінії Гайворон-Москва. Почато: 8 січня 1991 р. Закінчено: 29 липня 1991 р. 106 арк.

Оп. 76

447. Спр. 1128. Отчет, докладные записки, письма, телеграммы, управляющих трестами «Укрбуруглеразведка», «Львовуглеразведка» и «Львовуглегеология» в отдел ЦК КП (б) У «О результатах работы трестов». Начато: 9 января 1948 г. Закончено: 11 ноября 1948 г. 42 л.

448. Чорній, Г. Жіноцтво у відбудові та розвитку промисловості західноукраїнського регіону в середині 1940-х – на початку 1950-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. 2017. Вип. 2, ч. 1. С. 100–106.

449. Чуйко Ф. Візит шефів. *Радянська Волинь*. 1963. 10 липня. С. 4.

450. Швидкий В. Місто vs село: подібне та особливе в деяких асоціальних проявах, настроях в Україні 1950–1960-х рр. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. Київ, 2014. Вип. 19. С. 86–113.

451. Шворак Т. Чотири тривожні дні. *Молодий ленинець*. 1989. 29 липня. С. 2.

452. Шерин Е. А. Историко-географические особенности формирования угольного комплекса Кузбасса. *Вестник Томского государственного университета. История*. 2016. № 2 (40) С. 56–62.

453. Шпекторов Ю. З. Обгоняя время. Из опыта работы передовых коллективов Львовско-Волынского угольного бассейна. Львов: Издательство Каменяр. 1965.

454. Щоденик-рукопис головного економіста шахти № 3 П. Естріна за 1966–1985 роки.

455. General CIA Records: CIA-RDP80T00246A061100610002-5 «Rumored existence of uranium deposits in the Novovolynsk area». 1961. December 14. 3 pages. URL: https://www.cia.gov/readingroom/document/ciarp80t00246a06110_0610002-5 (Дата звернення: 12. 01. 2021 р.).

456. Tetiaeff M. Les grandes lignes de la geologie et de la tectonique des terrains primaires de la Russie d'Europe. *An. Soc. géol. Belgique*. 1912. T. 39. C. 143–234.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Словник гірничодобувної і шахтної термінології

Вибій, також **забій** – поверхня корисної копалини або породи, з якої безпосередньо здійснюється її виймання (руйнування) і яка переміщується при проходженні або виїмці корисної копалини.

Геологорозвідувальна партія – організація, група геологів, що проводять розвідку корисних копалин.

Гіроскопічне орієнтування – один із способів визначення дирекційних кутів сторін підземних планових мереж та координат початкової підземної точки в системі координат, прийнятій на земній поверхні.

Гравіметрія – метод кількісного визначення складу речовин, що визначається на основі вимірювання їхньої маси або маси їхніх складових.

Екістика (від грец. Oikistes - засновник житла, житель) – урбаністична наука, що вивчає формування і еволюцію людських поселень. Мета екістики – створення моделей поселень (міст) різної величини з оптимальним поєднанням елементів їх планувальної структури і навколишнього природного середовища.

Електророзвідування – метод геологорозвідки корисних копалин за допомогою електрометрії.

Енергопоїзд – пересувна електростанція, устаткування якої розміщене в залізничних вагонах або на платформах.

Ерліфт – пристрій, призначений для піднімання рідини або суміші рідини і твердого зернистого матеріалу з глибини на висоту за допомогою стиснутого газу.

Зольність – вміст у відсотках незгоряючого залишку (на безводну масу), який утворюється з мінеральних домішок палива при його повному згорянні.

Керн – зразок гірської породи, який отримують при бурінні свердловин.

Клітьовий підйом – шахтна підймальна установка, призначена для переміщення в клітках людей, корисних копалин, породи, матеріалів і обладнання.

Копер – споруда над стовбуром шахти, в якій розміщують розвантажувальні пристрої для скіпів і клітей.

Літологія – наука про склад, структуру і походження осадових гірських порід.

Магнітометрія – метод геологорозвідки, який базується на відмінності в магнітних властивостях гірських порід.

Маркшейдер – гірський інженер або технік, що здійснює просторово-геометричні виміри в надрах землі і на відповідних ділянках її поверхні з подальшим зображенням на планах, картах і розрізах при гірських і геологорозвідувальних роботах.

Мульда – форма залягання шарів гірських порід у вигляді чаші чи коритоподібного прогину в земній корі.

Петрографія – одна з геологічних наук, яка вивчає гірські породи з точки зору їх мінерального і хімічного складу, геологічних особливостей.

Петротектоніка – розділ петрографії, що вивчає внутрішню будову гірських порід і розміщення в них мінералів.

Реструктуризація вугільної промисловості – тривалий процес здійснення організаційних, технічних та фінансових заходів з метою підвищення ефективності роботи галузі, розвитку її потенціалу, вдосконалення організаційної та фінансової структури, досягнення конкурентоздатності вітчизняного вугілля на внутрішньому ринку і в системі світового постачання енергоносіїв.

Скіп – підйомний саморозвантажуваний короб (кліть) для сипких вантажів, що рухається за допомогою канатів по рейкових або інших напрямних пристроях скіпового підйомника.

Скіповий підйомник – установка для транспортування корисної копалини або гірської породи в скіпах по рейкових коліях з горизонтів кар'єру, розташованих нижче 150–200 м.

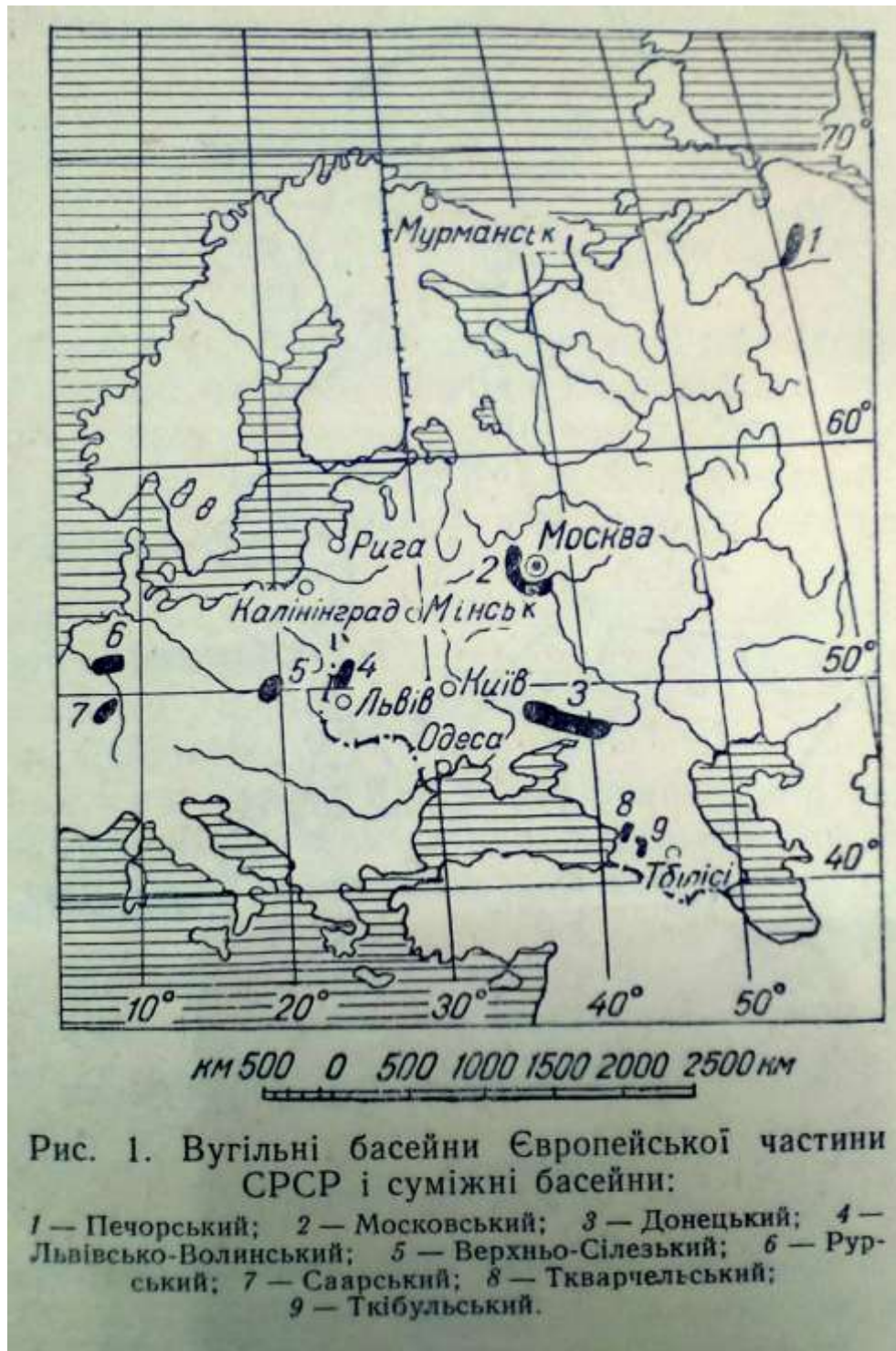
Стовбур чи ствол – вертикальна капітальна гірнична виробка, яка має безпосередній вихід на земну поверхню і призначена для обслуговування підземних гірничих робіт.

Стратиграфія – розділ геології, що вивчає процеси відкладання й залягання верств гірських порід, їх внутрішню будову і відносний вік, взаємозв'язаність та поширення.

Тюбінг – елемент постійної збірної конструкції, якою закріплюється внутрішня поверхня підземних виробок.

Додаток Б.

Вугільні басейни європейської частини СРСР і суміжні басейни Центрально-Східної Європи станом на 1960 рік.

Джерело: [392, с. 21].

Додаток В.

Карта меж і районів Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну.

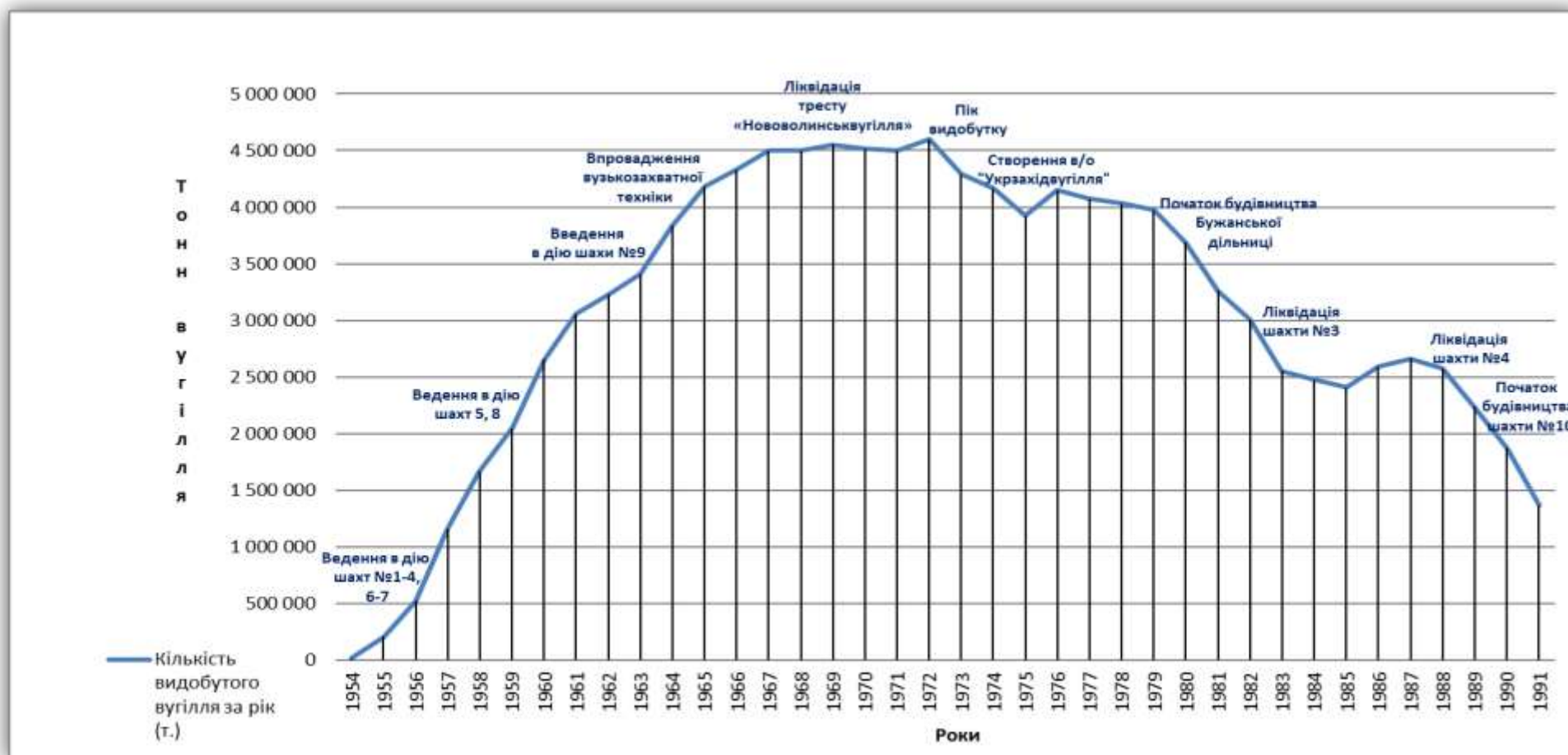

Рис. 2. Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн. Райони:
 1 — Волинський; 2 — Сокальський; 3 — Забужський; 4 — Межирічанський;
 5 — Тяглівський.

Джерело: [392, с. 22].

Додаток Г.

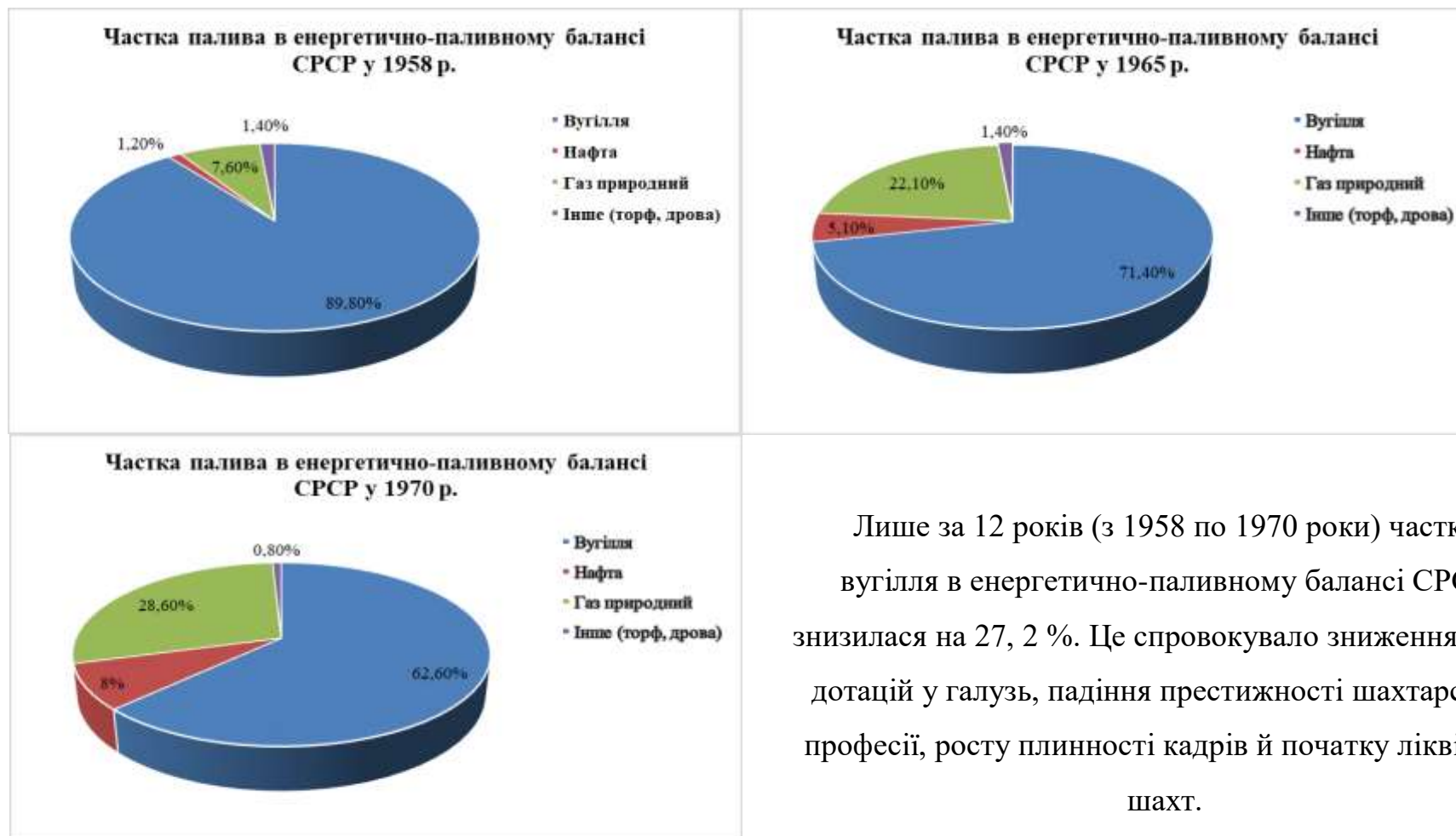
Динаміка видобутку вугілля Волинською групою шахт за 1954-1991 рр.

Джерело: складено на основі річних бухгалтерських звітів шахт, тресту «Нововолинськвугілля», в/о «Укрзахідвугілля».

Додаток Д.

Діаграми співвідношення частки виду палива в енергетично-паливному балансі СРСР за 1958–1970 рр.

Лише за 12 років (з 1958 по 1970 роки) частка вугілля в енергетично-паливному балансі СРСР знизилася на 27,2%. Це спровокувало зниження рівня дотацій у галузь, падіння престижності шахтарської професії, росту плинності кадрів й початку ліквідації шахт.

Джерело: [320, с. 13].

Додаток Е.

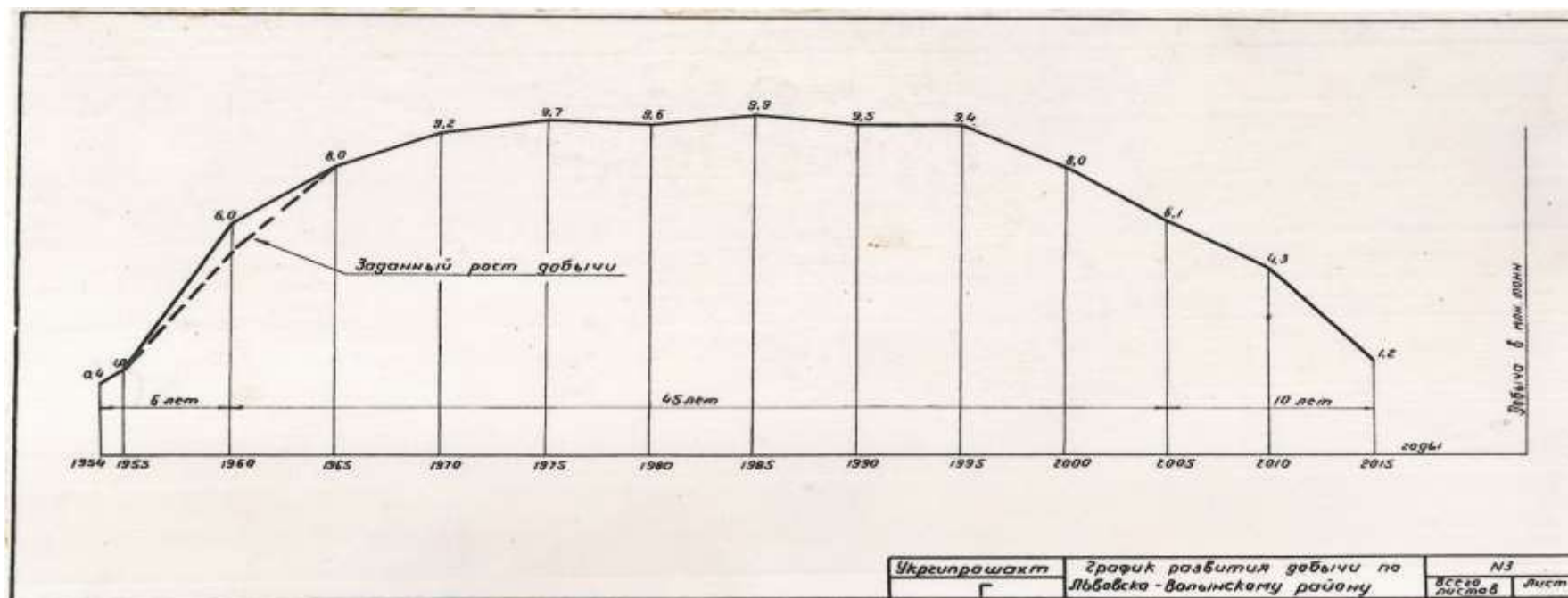
**Галузева структура промислово-виробничих основних фондів
Волинської області за 1951–1965 роки (в процентах до підсумку)**

	1951	1956	1959	1964	1965
Основні фонди промисловості	100	100	100	100	100
в т. ч. по галузях:					
Паливна промисловість	0,8	40,4	48,1	43,4	41,8
в т. ч. вугільна	–	39,6	47,3	42,9	41,1
Виробництво електроенергії	8,7	9,7	4,0	4,7	5,1
Машинобудування та металообробка	19,6	9,6	7,7	8,9	9,8
Лісозаготівлі та деревообробна промисловість	24,0	10,2	6,8	6,1	6,0
Промисловість будівельних матеріалів	5,5	8,5	6,0	5,3	5,6
Легка промисловість	2,5	2,1	3,4	1,7	2,2
Харчова промисловість	45,1	16,9	23,2	28,9	28,4

Джерело: [354, с. 21].

Додаток Ж.

Перспективний графік видобутку вугілля у Львівсько-Волинському кам'яновугільному басейні розрахований в 1951 р.

Із графіку видно, що видобуток вугілля мав тривати до 2015 року, а стала виробнича потужність коливалася в межах 8–9,7 млн. тон вугілля за рік. Проте із прорахунками у визначенні геологічних запасів вугілля у басейні, недалекоглядності галузевих міністерств, відсутності належного фінансування й падінню рентабельності вугільної галузі у 1970-х роках падіння темпів видобутку розпочалося уже в середині 70-х років ХХ ст. У 1990-х роках більшість волинських шахт були ліквідовані. Джерело: [434, арк. 161].

Додаток К.

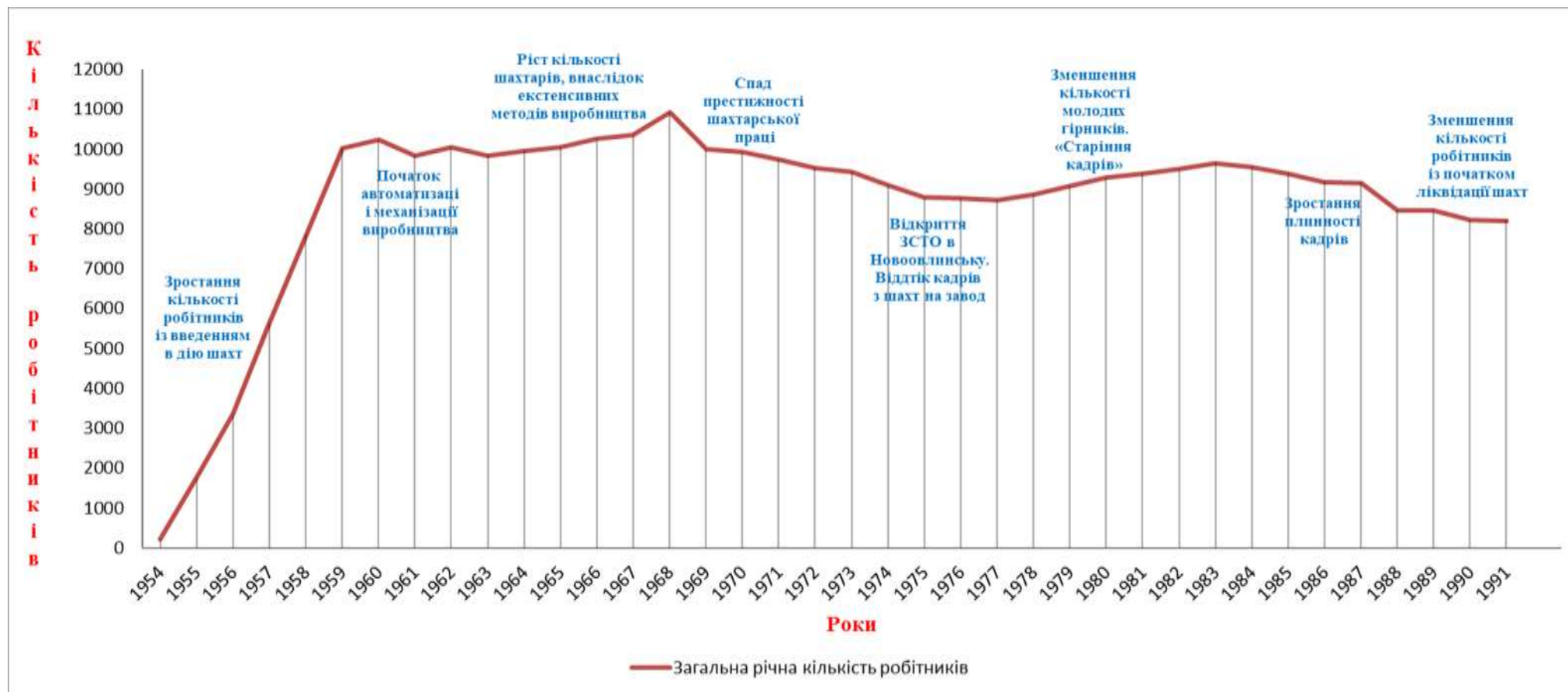
Схема меж поширення завезення вугілля у Європейській частині СРСР.

Перспективне поширення (перше умовне позначення) Львівсько-Волинського вугілля, що визначалося у «Комплексному плані» 1951 р. стало реальністю в кінці 60-х –початку 70-х рр. ХХ ст. Волинським вугіллям забезпечувалися Білоруська, Латвійська, Литовська, Естонська РСР, Правобережна Українська РСР, а також Калінінградська, Смоленська області РРФСР. Джерело: [434, арк. 238].

Додаток Л.

Динаміка кадрового забезпечення шахт Волинської області в 1954-1991 рр.

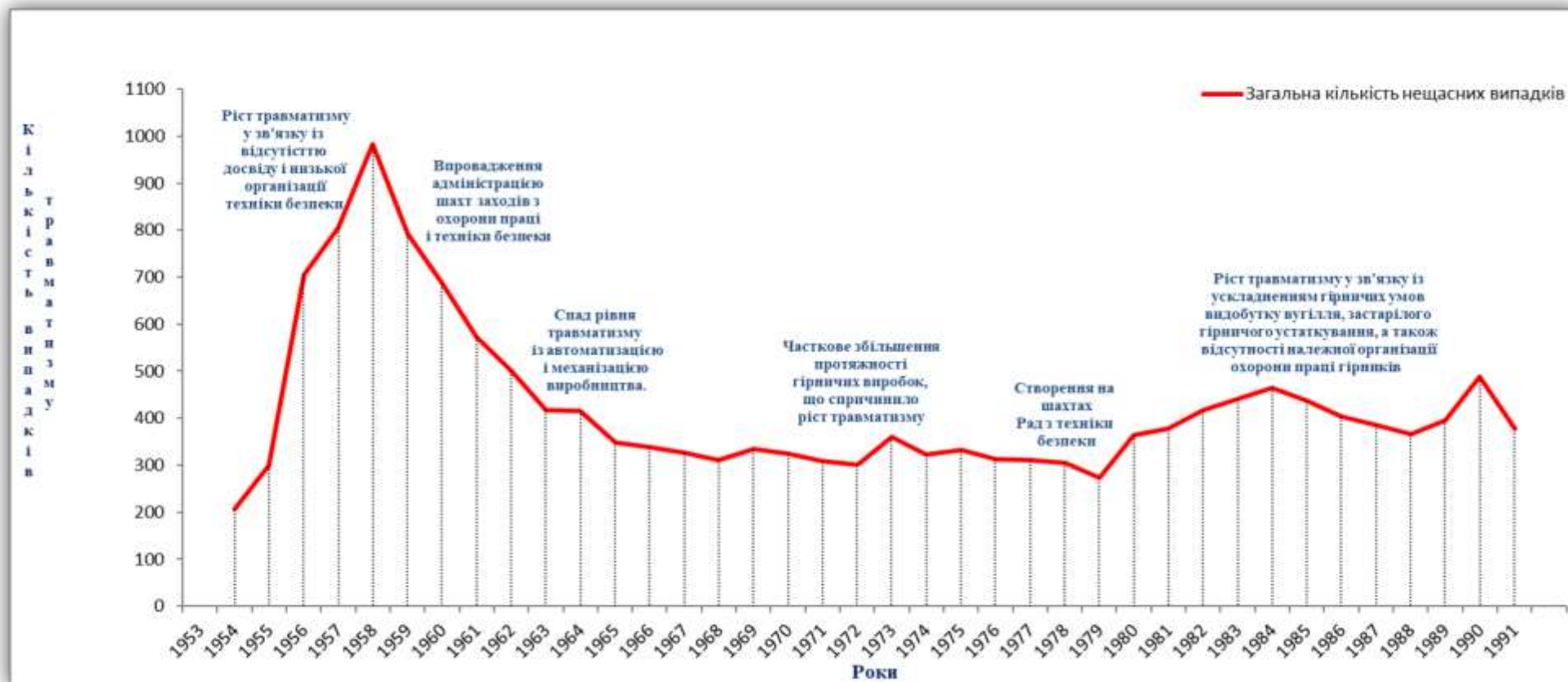

Джерело: складено на основі річних бухгалтерських звітів шахт, тресту «Нововолинськвугілля», в/о «Укрзахідвугілля».

Додаток М.

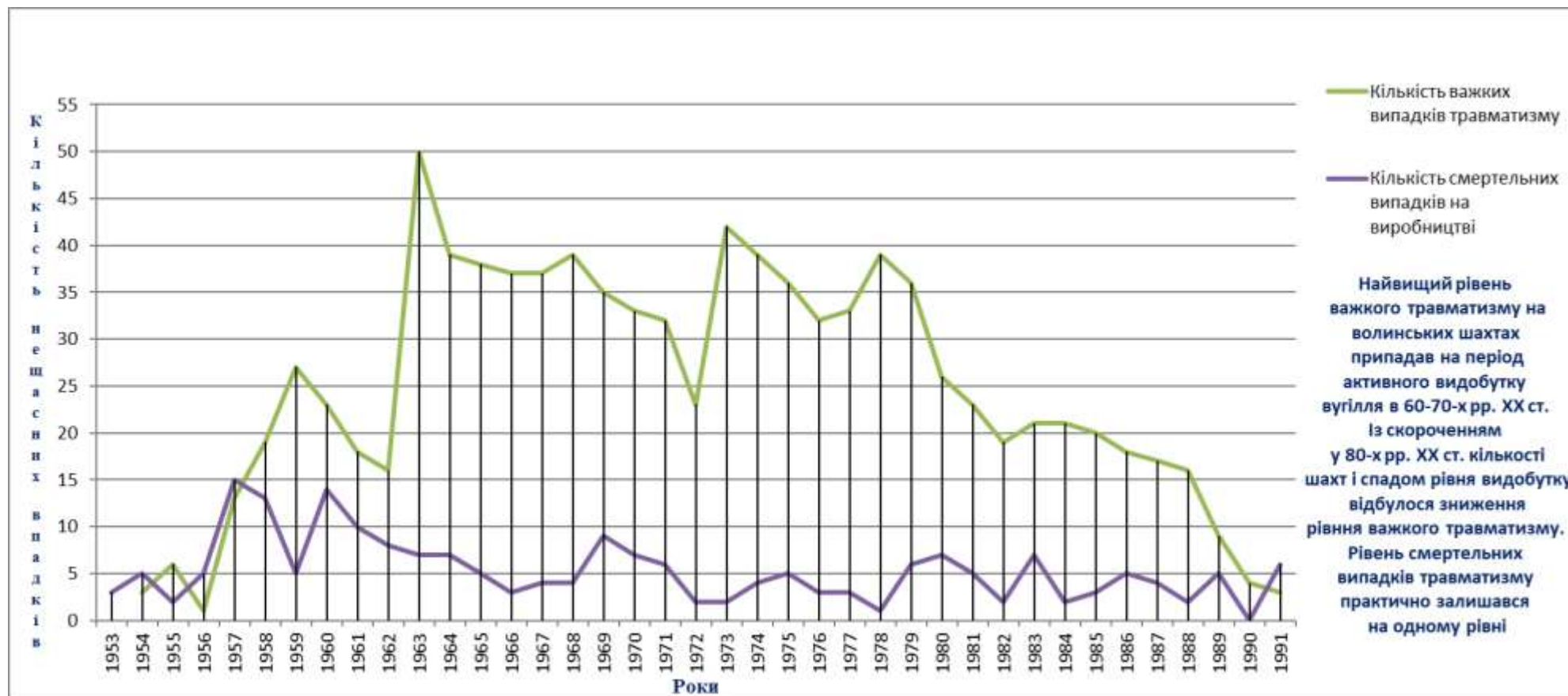
Динаміка травматизму на вугільних підприємствах Волинської області

Додаток М. 1. Динаміка загального рівня травматизму на шахтах Волинської області в 1953-1991 роках

Джерело: складено на основі річних бухгалтерських звітів шахт, тресту «Нововолинськвугілля», в/о «Укрзахідвугілля».

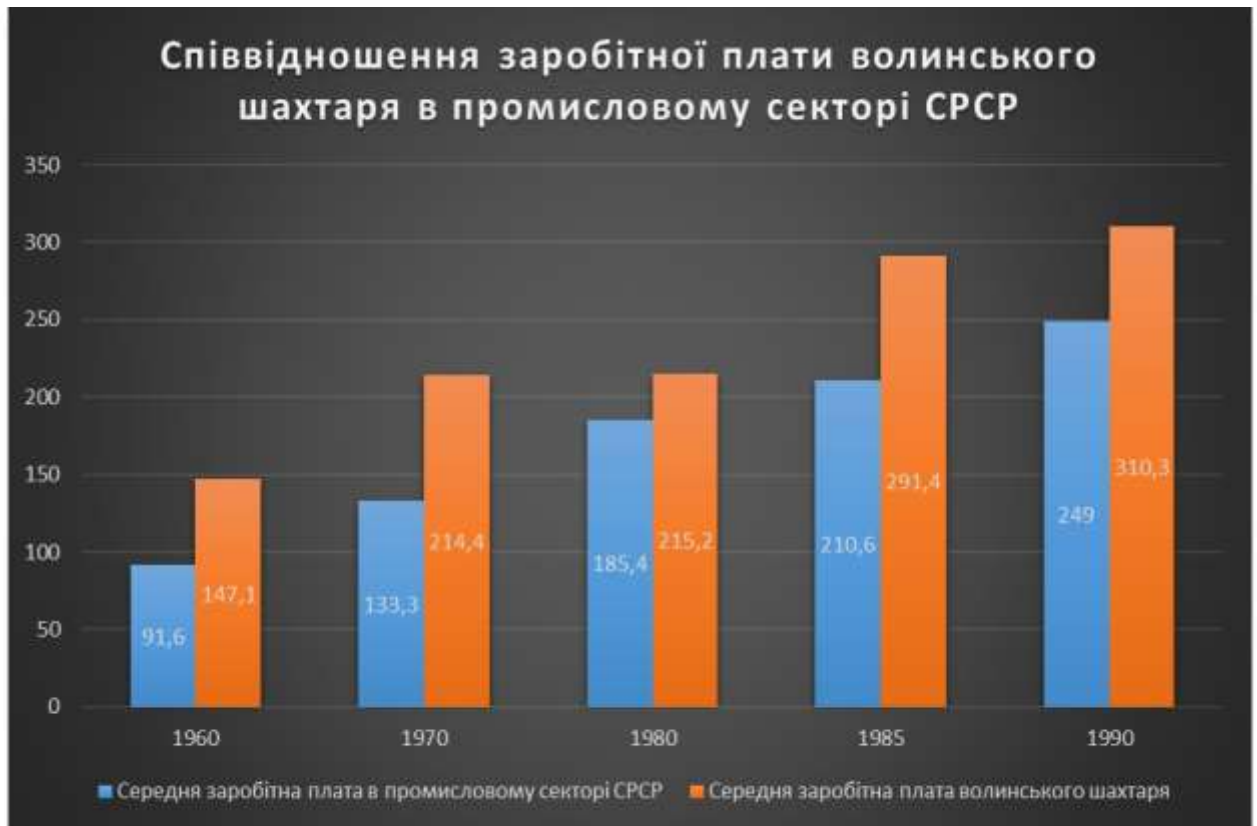
Додаток М. 2. Динаміка рівня важкого травматизму гірників і смертельних випадків на шахтах Волинської області за 1953–1991 роках.

Джерело: складено на основі річних бухгалтерських звітів шахт, тресту «Нововолинськвугілля», в/о «Укрзахідвугілля»

Додаток Н.

Співвідношення заробітної плати волинського шахтаря в промисловому секторі СРСР

Згідно діаграми середня заробітна плата волинського гірника була вищою, ніж заробітна плата робітників різних спеціальностей промислової сфери СРСР. Найбільша різниця проявилася у 70-х роках ХХ ст. Проте падіння престижності праці гірника в кінці 1970-х років спричинила поступове вирівнювання двох наведених показників. Робітники, які не мали загрози життю працюючи на підприємствах практично отримували таку ж зарплату, як гірник на шахті, де він постійно знаходився під загрозою загибелі і у шкідливих умовах.

Джерело: складено на основі річних бухгалтерських звітів шахт, тресту «Нововолинськвугілля», в/о «Укрзахідвугілля».

Додаток П.

Таблиця значення площі міста Нововолинська і селища Жовтневе (з 2016 р. –Благодатне) (в гектарах)

Роки \ Населений пункт	Нововолинськ	Благодатне
1960	523	154
1968	1048	156
1975	1266	156
1978	1625	156
1986	1663	156
1990	1730	156

Джерело: складено на основі річних земельних звітів Нововолинського міськвиконкому .

Додаток Р.

Фото геологорозвідників Львівсько-Волинського басейну

М. Струєв – головний інженер тресту «Волинськвуглерозвідка». 1952 р. Джерело: [369].

Колектив Володимир-Волинської вуглерозвідки. 1948 р. Джерело: [368].

Польові землянки на бурових свердловинах Володимир-Волинської ГрП. Кінець 40-х років ХХ ст. Джерело: [371].

В. Шпакова – головний інженер Володимир-Волинської ГрП. 1953 р. Джерело: [367].

Обговорення ядра геологами Володимир-Волинської ГрП (друга зліва В. Шпакова. 1948 р. Джерело: [370].

Селище геологорозвідників геологорозвідувальної партії поблизу Володимир-Волинська. Кінець 40-х років ХХ ст. Джерело: [372].

Додаток С.

Фото загальних видів волинських шахт та допоміжних підприємств Нововолинська у 50-70-х роках ХХ ст.

Шахта № 1. 1965 р. Джерело: [290].

Шахта № 3. 1963 р. Джерело: [306].

Шахта № 5. 1964 р. Джерело: [299].

Шахта № 2. 1957 р. Джерело: [286].

Шахта № 4. 1959 р. Джерело: [278].

Шахта № 6. 1969 р. Джерело: [295].

Додаток С. 1. Фото загальних видів волинських шахт та допоміжних підприємств Нововолинська у 50-70-х роках
XX ст.

Шахта № 7. 1957 р. Джерело: [357].

Шахта № 9. 1967 р. Джерело: [289].

Нововолинський рудоремонтний завод.
1962 р. Джерело: [306].

Шахта № 8. 1962 р. Джерело: [294].

Нововолинський завод залізобетонних
виробів. 1960-ті рр. Джерело: [376].

Нововолинський завод спеціального
технологічного обладнання. 1970-ті роки.
Джерело: [377].

Додаток Т.

Фото процесу видобутку вугілля і шахтарських колективів

Бригада Є. В. Федоренка за роботою на шахті № 6. 1958 р. Джерело: [283].

Машиністи конвеєру П. Кривенко, Д. Колінський за роботою на шахті № 6. 1957 р. Джерело: [274].

Відправка ешелону із вугіллям від шахти № 6. 1966 р. Джерело: [291].

Вітання бригади О. Разборського із встановленням нового всесоюзного рекорду проходки на шахті № 8. 1962 р. Джерело: [296].

Бригада шахти № 3, яку очолював В. Сівак (знизу третій справа). 1959 р. Джерело: [273].

Працівник за автоматизованим пультом управління шахти № 4 Джерело: [288]

Додаток Т. 1. Фото процесу видобутку вугілля і шахтарських колективів

Під час відправки електровоза із пасажирами-шахтарями на шахті № 3.
1966 р. Джерело: [300].

Передовики шахти № 9 Нововолинська.
1968 р. Джерело: [279].

У лаві шахти № 9. 1967 р. Джерело: [378].

Перший секретар ЦК КПУ П. Шелест під час відвідин шахти № 9 Нововолинська. 1965 р.
Джерело: [378].

Перевірка якості вугілля на шахті № 5.
1975 р. Джерело: [374].

Додаток У.

Праця жінок на вугільних підприємствах Волині

Шахтарки шахти № 3 перед зміною.
Середина 1950-х років. Джерело: [365].

Є. Богачук – машиніст підйому за
пультом управління на шахті № 9. 1960-ті
роки. Джерело: [378].

Лампова шахти № 1. 1960-ті роки.
Джерело: [361].

Н. Семенюк – шахтарка шахти № 2. 1955
р. Джерело: [281].

Л. Дранко – секретар комсомольської
організації шахт № 1 Нововолинська.
1969 р. Джерело: [293].

Додаток Ф.

Фото волинських шахтарів-передовиків

В. Сівак – бригадир комплексної бригади шахти № 9. Герой Соціалістичної праці 1971 р.
Джерело: [297].

О. Разборський – бригадир прохідницької бригади шахти № 8. Герой Соціалістичної праці 1970 р.
Джерело: [280].

Б. Качаускас – бригадир прохідницької бригади шахти № 5. 1967 р. Джерело: [378].

Ф. Захарчук – бригадир шахти № 9. Очільник страйкового руху волинських гірників. 1980-ті рр.
Джерело: [358].

В. Радеша – бригадир шахти № 2. 1960-ті роки. Джерело: [373].

К. Бачинський – бригадир прохідників шахти № 9. 1967 р.
Джерело: [378].

В. Шиманський – бригадир прохідників шахти № 7. 1960 р.
Джерело: [285].

О. Мотін – бригадир очисного забою шахти № 4. 1974 р. Джерело: [301].

Додаток Х.

Фото навчального процесу в закладах освіти із підготовки гірничих кадрів

На занятті із підготовки гірників у навчально-курсовому комбінаті тресту «Нововолинськвугілля». Викладач Борис Кузьмінський пояснює будову комбайну ШБМ-2. 1961 р. Джерело: [292].

Заняття із техніки безпеки на шахті № 9. 1967 р. Джерело: [378].

Перед вступними екзаменами до Нововолинського загальнотехнічного факультету Київського політехнічного інституту. 1964 р. Джерело: [298].

В навчально-курсовому комбінаті шахти № 9 1967 р. Джерело: [378].

У навчальному пункті шахти № 1. 1960-ті роки. Джерело: [378].

У навчальному пункті шахти № 9. 1967 р. Джерело: [378].

Додаток Ц.

Фото повсякденності волинських гірників

Машиніст вугільного комбайну шахти № 1 І. Тарасько із своєю сім'єю біля Нововолинського драмтеатру і автомобіля. 1955 р. Джерело: [282].

Забійник шахти № 2 О. Саприкін в колі сім'ї. 1959 р. Джерело: [275].

Відпочинок сім'ї шахтаря на річці Західний Буг. 1964 р. Джерело: [287].

Молодь у сквері поблизу шахти № 6 Нововолинська. 1959 р. Джерело: [276].

Шахтар шахти № 2 А. Трачук із сім'єю за переглядом телевізора. 1960-ті. Джерело: [362].

Додаток Ш.

Фото спортивного життя і художньої самодіяльності шахтарів

Спортсмени-шахтарі велосекції
«Авангард» на тренуванні. 1959 р.
Джерело: [277].

Самодіяльний хор працівників шахти № 5.
1976 р. Джерело: [363].

Перетягування канату під час спортивних
змагань між шахтарями Нововолинська.
1989 р. Джерело: [375].

Шахтарі шахти № 1 Нововолинська перед
лижним пробігом. 1970 р. Джерело: [].

Самодіяльний хор шахти № 8. 1974 р.
Джерело: [364].

Спортсмени-гірники шахти № 6. 1959 р.
Джерело: [284].

Додаток Щ.
Фото загального виду Нововолинська у 80-х роках ХХ ст.

Палац культури і центральна площа міста.

Школа № 1.

Фонтан між Палацом піонерів і Будинком спорту.

Палац піонерів.
 Джерело: [366].

Будинок побуту.

Проспект Перемоги.

Додаток Ю

Фото з історії Нововолинська і селища Жовтневе

Палац культури в Жовтневому. 1962 р.

Драматичний театр (згорів 1967 р.).
1962 р.

Широкоекранний кінотеатр «Україна». Теперішній
ТРЦ «Forest». 1962 р.

М. С. Хрущов під час виступу на стадіоні
«Шахтар». 1956 р.

Джерело: [306].

Шахтар з дітьми в дитячому
магазині іграшок. 1962 р.

Проспект Леніна (сучасний бульвар Шевченка). 1962 р.

Додаток Я.

Список наукових публікацій здобувача наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – Історія та археологія Велінця Юрія Івановича

1. Велінець Ю. І. Геологорозвідувальні роботи вугільних родовищ у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття. *Матеріали XXXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 31. С. 186–189.

2. Велінець Ю. І. Розбудова вугільної промисловості та перші шахтарські колективи у Волинській області у 50-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні відносини»*. Ужгород, 2018. № 3. С. 29–35.

3. Велінець Ю. І. Трансформаційні процеси у системі управління Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. Луцьк, 2018. № 6 (379). С. 80–85.

4. Велінець Ю. І. Стайки шахтарів Волинської області в контексті загальносоюзного шахтарського страйкового руху 1989–1991 рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. Київ, 2018. Том 29 (68). № 4. С. 1–9.

5. Велінець Ю. І. Науково-дослідна діяльність гірничих інститутів УРСР на шахтах Волинської області в 50–60-х рр. ХХ ст. *Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2–3 листопада 2018 р. Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2018. С. 5–10.

6. Велінець Ю. І. Шефська діяльність гірничих підприємств у Волинській області в 50–60-х рр. ХХ ст. *Пріоритетні завдання і стратегії розвитку*

суспільних наук: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 16–17 листопада 2018 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 60–66.

7. Велінець Ю. І. Житлово-комунальні умови життя волинських шахтарів в 50-ті рр. ХХ ст. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. Київ, 2019. Том 30 (69). № 1. С. 6–10.

8. Велінець Ю. І. Профспілкова організація та громадська діяльність волинських шахтарів у 50-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні відносини»*. Ужгород, 2019, № 5, 2019 С. 13–22.

9. Велінець Ю. І. Кадрове забезпечення вугільної промисловості в 50-ті рр. ХХ ст. *III Таврійські історичні наукові читання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 29–30 березня 2019 р. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. С. 11–16.

10. Велінець Ю. І. Особливості праці жінок на вугільних шахтах Волинської області в 50-х – початку 90-х рр. ХХ ст. *Сучасні світові тенденції розвитку науки, технологій та інновацій*. Ужгород, 28–29 червня 2019 р. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 69–71.

11. Велінець Ю. І. Промислово-економічне та соціальне значення вугледобувної промисловості у Волинській області в 50–70-х рр. ХХ ст. *Гілея: науковий вісник*. Київ: Видавництво «Гілея», 2020. Вип. 154 (№ 3). С. 13–18.

12. Велінець Ю. І. Повсякденне життя радянських гірників у 50-х – початку 90-х років ХХ століття (на прикладі Волинської області УРСР). *Evropský filozofický a historický diskurz*. Praha: Berostav Družstvo, 2020. Svazek 6 (Vydání 3). С. 12–24.

13. Велінець Ю. І. Спортивна діяльність волинських гірників в 50–80-ті рр. ХХ ст. *Рівень ефективності та необхідності впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 21–22 лютого 2020 р. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2020. С. 43–47.

14. Велінець Ю. І. Проектування і благоустрій Нововолинська в 50–60 рр. ХХ ст. *Нововолинськ: від західних кордонів Древньої Русі до сучасної Європи. До 70-річчя міста.* 28 серпня 2020 р. Нововолинськ. С. 46–55.

15. Велінець Ю. І. Духовно-релігійне життя мешканці Нововолинська в радянський час (1950–1991 рр.). *Нововолинськ: від західних кордонів Древньої Русі до сучасної Європи. До 70-річчя міста.* 28 серпня 2020 р. Нововолинськ. С. 34–45.